

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HUGO MATTHIESSEN

HÆRVEJEN

EN TUSINDAARIG VEJ FRA VIBORG
TIL DANEVIRKE

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
MCMXXX

HUGO MATTHIESSEN

BØDDEL OG GALGEFUGL. Et kulturhistorisk Forsøg. 1910.

FREDERICIA. 1650—1760. Studier og Omrids. 1911.

NATTEN. Studier i gammelt Byliv. 1914.

GAMLE GADER. Studier i Navnenes Kulturhistorie. 1917.

DE KAGSTRØGNE. Et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark. 1919.

TORV OG HÆRSTRÆDE. Studier i Danmarks Byer. 1922.

KØBENHAVNSKE GADER. 1728—1795. Kulturhistoriske Studier. 1924.

MIDDELALDERLIGE BYER. Belliggenhed og Baggrund. 1927.

HUGO MATTHIESSEN

HÆRVEJEN

EN TUSINDAARIG VEJ FRA VIBORG
TIL DANEVIRKE

EN HISTORISK-TOPOGRAFISK STUDIE

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MCMXXX

For den mig tildelte Understøttelse bringer jeg herved Carlsbergfondets Direktion min ærbødigste Tak.

København. Februar 1930

HUGO MATTHIESSEN

INDHOLD

	Side
<i>Indledning</i>	7—27
<i>Første Dagsrejse. Fra Viborg til Kragelund Sogn</i>	28—50
<i>Over den sorte Hede. Fra Kragelund Sogn til Nørre Snedede</i>	51—67
<i>Paa det store Vandskel. Fra Nørre Snede til Jelling ...</i>	68—89
<i>Langs Runestene. Fra Jelling til Skodborghus</i>	90—110
<i>Den døde Vej. Fra Skodborghus til Immervad</i>	111—127
<i>Over Urnehoved. Fra Immervad til Bov</i>	128—151
<i>Syvende Dagsrejse. Fra Bov til Danevirke</i>	152—164
<i>Kilder og Bevissteder</i>	165—186
<i>Billedbilag.</i>	

INDLEDNING

„Derfore haver jeg endogsaa tagen mig denne store Møde paa at rejse fast ganske Landet igennem, at jeg desbeder kunde tale om den Del, som jeg ikke af andre deres Sagn, men med egen Øjen havde beset og forfaren i Sandhed.“

Anders Sørensen Vedel.¹

DER gaar en gammel Vej ned gennem Jylland. Den hører hjemme inde paa Halvøen, og som den færdes dér, har den unægtelig selv ikke saa lidt af Befolkningens Sind i sig; thi sejt og vedholdende som en Jyde slider den sig taalmodigt mod Vejsende. Men dens Stædighed grænser til Stivsind, den slipper ikke sit Maal af Syne, hvor stærkt Forholdene end har forandret sig, og den lader sig ikke anfægte af, at man i vore Dage paa lange Stræk, hvor det har været fordelagtigt, har rettet dens krogede Krop ud efter en Snor og stoppet dens Indre med Skærver og Grus.

Paa dette Punkt har den stoisk maattet affinde sig med Skæbnen, — men i samme Nu den moderne Trafik atter slipper sit Tag for i eget Ærinde at bryde af til Siden, giver den gamle Alfarvej roligt Afkald paa den paatvungne Pynt. Den bliver sig selv paany og fortsætter i sine La-

ser ufortrødent Vandringen mod Syd uden fjerneste Hensyn til, at de Maal, den styrer efter, er i Bund og Grund forældede ligesom den selv. Trods alt bliver den ved sit, véd paa en Prik, hvor den vil hen, og hvad Kurs den skal tage. Som et Billede paa Trofasthed snegler den sig frem inde langs Vestranden af Jyllands Højderyg, hvor Vandskellet findes, hensunken i Drømme om en tusindaarig Fortid, da den som Storrouten i Riget gik fra det mægtige Viborg, Landstingets By, til Danevirke og Slesvig, hvor Verdenshandelen kom den i Møde.

Over mange Mile ligger Vejen nu udslidt, skyet og øde hen, selv Studedrifterne, der længst af alle foretrak at følge den, træffer man ikke mere, og kun visse Strøg, som er indordnede i det moderne Vejnet, lever vedblivende i Trafiken.

Paa nogle Steder, hvor Aarhundreders ihærdige Kultur har bearbejdet Terrainoverfladen, er Sporene næsten forsvundne, men inde paa Hederne har Færdselen slidt sine Striber dybt i Sandbakker og Lyng, og — stærkt truet af Plovjærnet — kæmper den gamle Vej her endnu for sit Liv. Alle Vegne hvor der blot er en Smule af den tilbage, véd Egnens Folk dog i Regelen paafaldende god Besked. Trofast har man fra Slægt til Slægt bevaret Mindet om Landsdelens ældgamle „Adelvej“, der selv i sin Fornedrelse omtales af Bønderne med Ærbødighed.

„Oksevejen“ kaldes den for det meste Sønden for Kongeaaen, medens den Nord for dette Skel gaar under Navnet „Studevejen“, „Kongevejen“ eller „gammel Viborgvej“,

— og enhver, som har haft Lejlighed til ofte at færdes paa de magre Hedestrøg, den passerer, vil sikkert have erfaret, hvorledes den paa en næsten mystisk Maade lever i Folkets Fantasi den Dag i Dag som et mærkeligt, romantisk Minde.

Skønt plyndret for det meste af sin fordums Trafik fastholdt den langt op gennem det 18. Aarhundrede sin Hæderstitel af Halvøens „Alvej“, Hovedlandevej, — og samtidige Militærforfattere underkendte ingenlunde den fremragende strategiske Betydning, den i Kraft af sin Beliggenhed ved Jyllands Højderyg og det store Vandskel stadig var i Stand til at hævde.²

Traditionen tillægger den høj Ælde, og det skal paa de følgende Blade være min Opgave at vise, at Overleveringen har Ret, at ingen sikkert paaviselig historisk Vejroute herhjemme maaler sig med den i Alder, og at denne Færdseksaare, der saa vidunderligt har forstaaet at opsøge det mest farbare Strøg gennem Jylland, var i Brug for ca. 1000 Aar siden og langt op i Middelalderen Halvøens vigtigste Hovedvej.³

Sammengroet med Terrainet vokser den store Hærvej som en Stamme op gennem Landet med Grene til begge Sider, og alene de Maal, den har sat sig — Viborg i Nord, Jelling og Urnehoved undervejs, med Forbindelse Vest paa mod Ribe, og Danevirke og Hedeby-Slesvig i Syd — vidner allerede paa Forhaand om dens Tilværelse i den fjerne Fortid, da disse Navne lyser som ensomme Stjerner i Jyllands ældste Historie.⁴

Naar Munken Ælnoth ved Tiden omkring 1120 fortæller, hvorledes Kong Knud den Hellige paa sin Flugt for de oprørske, jyske Bønder haster af Sted fra Aggersund ned gennem Landet over Viborg til Slesvig, lyser den gamle Alfarvej frem mellem Linjerne;⁵ thi i sit fulde Forløb strakte den sig fra Vendsyssel lige til Halvøens Rod.⁶ Men i Viborg, hvis politiske Magtstilling i første Række var betinget af den Vifte af Veje, som mødtes her, samlede den først Færdsel fra alle Sider — for i stort Format at stævne mod Syd.

Den første Dagsrejse gik fra dette Oldtidens Helligdomsbjerg langs Viborg- og Hald-Søer over Lysgaard og Grathe Hede mod Vandskellet ved Karup Aaens Kilder og Bølling Sø. Sonden for Paarup Fladen har Nørre Snedes fremskudte Bakke været det næste faste Holdepunkt paa Routen, og herfra bøjer Vejen i en Bue maalbevidst ind over den Afkrog i Jyllands Indre, hvor Vandene atter deltes ved Øster Nykirke, idet Skjern Aaen løber mod Vest, Gudenaen mod Øst.

Over Kollemorten Højlandet gaar Færden mod Vikingekongernes berømte Sæde i Jelling, og medens Trafiken her i senere Tider deltes, idet den mod Sydøst bøjede af mod Kolding og hinsides Randbøl Hede mod Sydvest over Foldingbro til Ribe, maa Linjen oprindeligt have ført direkte mod Syd over Læborg og Skodborg Aa.

Dette Vandløb, den alvorligste Forhindring paa hele Vejstrækningen, synes overhovedet — muligvis netop af denne Grund — at have været kendt viden om blandt Vejfa-

rende og Rejsende, og naar islandske Sagamænd og Skjalde beretter om Magnus den Godes vældige Sejr over Venderne paa Lyrskov Hede ved Slesvig, spørger Skodborg Aaens „skarpe Skær“ og klare Vand paa den mærkeligste Maade i deres Skildring. I den lange Afstand mellem Danmark og Island er Vejlængden mellem disse Punkter for Beretterne skrumpet ind til intet, og tilbage bliver kun den — i og for sig bemærkelsesværdige — Kendsgerning, at Skodborg Aa var et Strøg, man maatte passere for at naa ned til den fjernereliggende Slagmark ved Slesvig.⁷

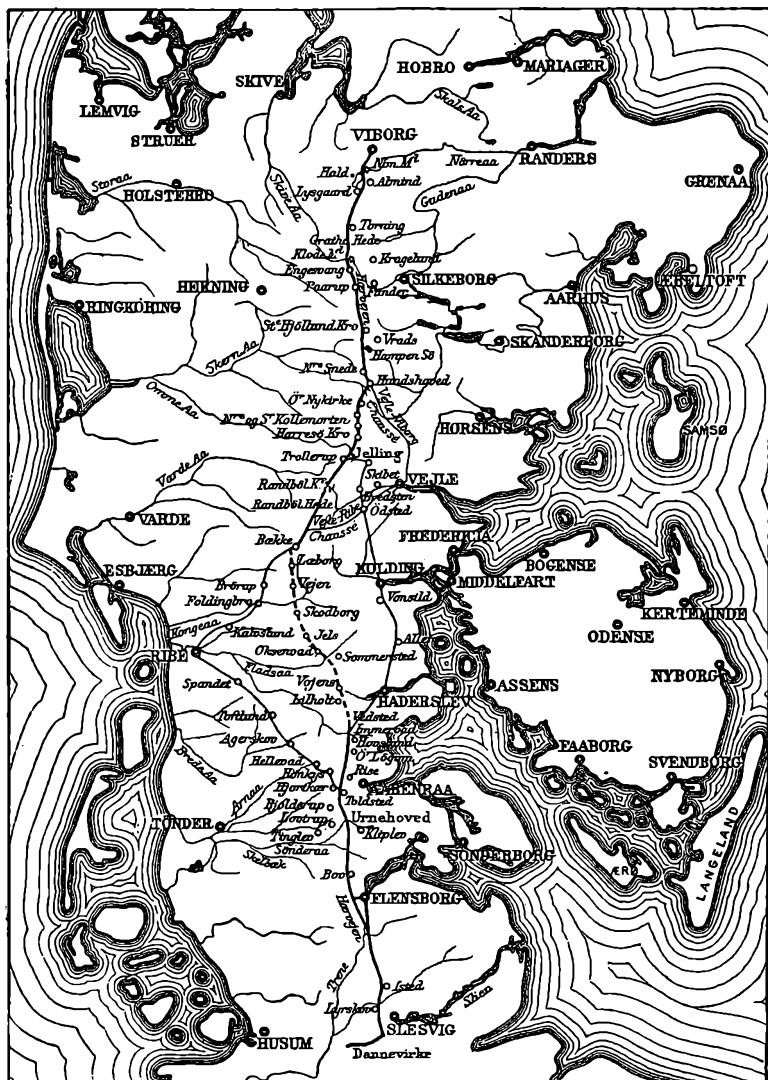
Paa den anden Side dette Vandløb søgte Hærvejen frem gennem Ryddene i den vældige Farris-Skov over Jels og Oksenvad til Sommersted Hede. Men hele denne Vejstrækning fra Skodborg til Vadestedet Immervad ved Rudbækken Sydvest for Haderslev, hvor Hærvejens Arvtager „Oksevejen“ fra denne By atter glider ind i det gamle Leje, har i flere Aarhundreder været ude af Færdselen. Fordum var dette døde Stykke dog fyldt af Liv; thi Overgangen over Skodborg Aa kaldes — som jeg siden skal vende tilbage til — i en Pilgrims-Vejviser fra ca. 1150 for Midten af Routen mellem Viborg og Slesvig, og endnu ca. 1650 afmærkede den bekendte Kartograf Johannes Meier ved Immervad en Stump af den tabte Vejforbindelse, der fra dette Knudepunkt drejede af mod Nordvest, under Navnet den — „rette Hærvej“.⁸

Hinsides Rudbækken er den sydgaaende Færdselsaare, der her almindeligt kaldes „Oksevejen“, i alt væsentligt

bibeholdt i sin oprindelige Bane forbi Hovslund, Øster Løgum, Rise, Toldsted og op over Urnehoved, og fra Bov gaar den videre paa Vandskellet bag om Flensborg for over Oversø, Isted Hede og Lyrskov i lige Linje at sætte Kurs imod Danevirke. Gennem dettes ældgamle Gab — Kalgat eller „Vigledsdor“, Kampskaars Port — vandrede den ud over det store Grænsevirke for at forene sig med det Net af Veje, som grenede sig ned gennem Europa.

Paa hosstaaende Kort vil Strækningen kunne følges fra Punkt til Punkt, og man staar saaledes her overfor en ubrudt, sammenhængende Færdselsstribе, der paa den mest overraskende Maade var i Stand til at løse sin Opgave: at finde frem i det Indre af Jylland langs Siderne af Højderyggen og Skellet, hvor Vandene deltes mod Øst og mod Vest. Saaledes gaar en ældgammel Vej gennem Terrainet, dens fine, rent instinktive Udnyttelse af dettes Fordele er i sig selv et Træk, som tyder paa Ælde, og hertil kommer Vægten af det historiske og arkæologiske Bevisstof, som yderligere kan føres i Marken.

I „Hærvejen“ — det Navn, vi møder hos Johannes Meier, og som er den almindelige middelalderlige Benævnelse for en Hovedfærdselsaare — er der en Klang af Vaaben. Her drog de kæmpende Skarer frem, Valpladserne ligger tæt langs dens Sider, og store Voldsteder — frem for alt det ærværdige Skodborghus — laa som Vagtposter ved de vigtigste Pas, hvis ikke disse dækkedes af opkastede Jorddiger og Virker; thi af saadanne fandtes der mange — „Kong Knaps Dige“ paa Grathe Hede, „Mar-

Hærvejen fra Viborg til Dannevirke i sin oprindelige Sammenhæng.

grethediget“ ved det store Vandskel i Øster Nykirke Sogn, „Margrethevolden“ ved Immervad, „æ Vold“ ved Øster Løgum, „æ Skans“ over Urnehoved og i vældigere Dimensioner Danevirke selv paa Rigets Tærskel imod Syd.

Den gamle Hovedvej er som et Baand, der sammenknytter Halvøens Stammeomraader, idet 6 af de 7 norrøjske Sysler, som ligger Sønden for Viborg, søger Tilslutning til den. Paa sin Vandring drager den saaledes gennem Dele af Ommer-, Løver-, Har-, Jelling-, Almind- og Varde Sysler, medens Aabo alene ikke har formaaet direkte at finde ind til den, — og Syd for Kongeaaen gentager det samme sig, idet Hærstrøget skærer igennem alle 3 Sysler, Barvith, Ellum og Isted.

Færdselsaaren forener saaledes ikke alene Landsdelens 2 Hovedtingsteder, Viborg og Urnehoved, men dens ejendommelige Forhold til Folkeomraadernes indbyrdes Gruppering synes ligeledes at kunne tages til Indtægt for dens Oprindelighed og Betydning.

I anden Henseende gør noget lignende sig gældende. Man har som bekendt brudt sit Hoved med at udfinde Aarsagen til det Princip, som i det 11. Aarhundrede kom til at ligge til Grund for Delingen af Sønderjylland mellem Bispedømmerne i Slesvig og Ribe, idet man ved denne Lejlighed ikke alene førte Skillelinjen paa tværs af Syselgrænserne, men paa den mærkeligste Maade sønderskar 3 af Herrederne, saaledes at enkelte Sogne lagdes til det ene, Resten til det andet Stift.

Nord for Vidaaen delte de 2 Bispesæder Omraadet mel-

lem sig saaledes, at den østlige Halvpart tilfaldt Slesvig, den vestlige Ribe. Men paafaldende og tilsyneladende uforklarlig er Maaden, hvorpaa Skellet er ført op gennem Midten af Landet. Østspidsen af Rangstrup Herred, Øster Løgum Sogn, er nemlig sprængt bort fra det øvrige og lagt ind under Slesvig Bispedømme, medens Gram Herred splittedes i 2 Dele og det østlige Hjørne af Frøs Herred, omfattende Skodborg Sogn, ligeledes til Fordel for dette Stift løsnedes fra sin gamle Forbindelse.⁹

Undersøger man imidlertid paa et Kort nærmere Grænsen for de 2 Nabostifter, synes Mørket at lette, idet det da fremgaar klart, at Slesvig Bispedømmes vestlige Grænsezone nøje følger de Sogne, gennem hvilke den store Hærvej løb, — og for at opnaa helt at omslutte denne Færdselsaare har Stiftet ved at sønderdele et Par Herreder fulgt det udprægede Vejsving mod Nordvest. Baade Oksevad, Jels og Skodborg blev i den Anledning kirkeligt udskilt af de Herreder, de ellers hørte til. I hele sin Udstrækning Sønden for Skodborg Aa kom den store Alfarvej saaledes til helt og fuldt at ligge under Slesvig Bispens Krumstav, — et Forhold, som turde genspejle ikke alene dens Tilværelse i den paagældende Periode, men ogsaa dens Vigtighed.

Hærvejens Adel er sikker nok. Enkelte, af Gravhøje i Række kraftigt markerede Strækninger kan muligvis — hvis man overhovedet tør tillægge den Omstændighed nogen Vægt for en Datering — være en Arv fra Oldtidens Færdselslinjer, der er smeltede ind i den, men

som Helhed skriver Hærvejen sig utvivlsomt fra den yngre Vikingetid eller den ældste Middelalder, da Slesvig og Viborg træder frem som de vigtigste Vejmaal. Og for denne Antagelses Rigtighed taler yderligere den imponerende Række af Runestene, som ledsager Vejstriben op gennem Jylland.

Tæt omkring Hedeby og Danevirke møder vi den første navnkundige Gruppe, Vedelspang-Stenene, Hedeby-Stenen og Danevirke-Stenen, længere fremme i Øster Løgum Sogn fandtes umiddelbart ved Adelvejen den 1864 bortslæbte Hovslund-Runesten, og hinsides Skodborg Aa, hvor Vejen bestiger Læborgs kraftigt fremskudte Bakkeknode, hører Læborg-Runestenen til. Kun en Milsvej derfra rejser sig de to anselige Monumenter ved Bække, medens man midt ude paa Randbøl Hede fremdrog Stumperne af Store-Rygbjerg-Stenen, og fortsætter man atter et Par Mile mod Nord, naar hele denne stolte Række af Mindesmærker sin storladne Afslutning i Jelling-Monumenterne over Gorm og Dronning Thyre.

Disse Stene fortæller om Færdselen paa den gamle Vej, fremfor alt paa det senere forladte Stykke; thi med god Grund er det betonet, at Runemindesmærkerne var nøje forenede med Færdselsstrøgene, dels Vige og Fjorde, hvor Flaaderne gled ud og ind, dels de store Trafiklinjer inde i Landet.

Spredte historiske Efterretninger, der pludseligt flammer op i Mørket for at slukkes i et Nu, belyser ogsaa i den ældste Middelalder Hærstrøgets dominerende Betyd-

ning; thi bag Beretningerne hos Saxo og Knytlinga-Saga om de aarelange Borgerkrige i Jylland ved 1100-Tallets Midte kan man glimtvis følge Hærenes Fremrykning paa Hovedrouten mellem Danevirke og Viborg. Gang paa Gang haster de stridende Kongsemner mod Viborg for at vinde Støtte paa Nørrejdernes Landsting og sikre sig Besiddelsen af dette strategiske Punkt, og af og til afmærker Troppernes Bevægelser umiskendeligt Hærvejens Forløb.

Knytlinga-Saga fortæller saaledes, at Knud Magnussen samlede Tropper i Slesvig og rykkede mod Nord, indtil han i Nærheden af Viborg mødtes med sine Modstandere, trak det korteste Straa i Slaget og kastede sig paa Flugt mod Aalborg for derfra at sætte over Havet til Lødøse. Bag denne Skildring aner man den store alfare Vej i hele dens Udstrækning fra Syd til Nord.

Siden hen da samme Konge nødtes til at hente Hjælp og med tyske Tropper trængte op gennem Halvøen, tørnede han ved „Gedsbæk“ sammen med Svends og Valdemars Hær og svigtedes atter af Vaabenlykken. Knytlinga nævner Vandløbet, hvor Kampen stod, medens Saxo kun bemærker, at den uanselige Bæk først blev kendt ved denne Begivenhed, — og interessant er det at konstatere, hvorledes Valpladsen ogsaa her føres ud i Nærhed af Færdselsaaren, idet baade den og Gedbækken gennemskærer Torning Sogn i Lysgaard Herred ca. 3 Mile Sønden for Viborg.

Der stod Vaabengny over Vejen i disse urolige Aar,

mens Lykken skiftede mellem de stridende Parter. Mod Slutningen af Aaret 1156 drog Kong Svend med Hjælp fra Sakserhertugen Henrik Løve ind gennem Danevirke, hærgede Slesvig Havn og marcherede mod Nord til Sommersted Hede, hvor han ved Budskabet om Valdemars Komme hovedkuls tiltraadte Tilbageetoget.¹⁰ Ved denne Lejlighed knytter Navnet Sommersted ogsaa det siden forsvundne Led af Storrouten ind i sin oprindelige Sammenhæng, — og levende inddraget i Begivenhederne træder Hærvejens Linje frem, da Afgørelsen endelig faldt 1157 i Slaget paa Grathe Hede.

Men Vejstrækket mærkes dog ikke alene i Kampenes Larm, ogsaa den stilfærdige Færdsel giver Livstegn fra sig og sætter os i Stand til at følge den paa Vandringerne gennem Jylland.

Ved Tiden o. 1150 forfattede Abbeden Nicolaus paa det fjerne Island en højst mærkelig Vejviser for de islandske Pilegrimme, som i hellig Nidkærhed drog paa Valfart til Sct. Jacobs Grav, til Rom eller det hellige Land. Fra Sted til Sted, Dagsrejse for Dagsrejse, opnoterer den fromme Abbed omhyggeligt hver vigtig Plet paa de uendelig lange Router, de Bodfærdige maatte tilbagelægge, inden de naaede Maalet for deres Pilgrims-gang, saaledes at et helt middelalderligt Evropa-Kort folder sig ud for vore Øjne. Fra Island skulde de, der vovede sig ud paa den vidtløftige Færd, tage med Skib til Norge og dér atter gaa ombord for at sejle til Aalborg i Danmark.

„Romafarerne regner“ — siger Abbed Nicolaus — „at fra Aalborg er der 2 Dages Rejse til Viborg, derpaa en Uges Rejse til Hedeby“, og for Hjemfærden udpeger Itineraret den samme Vej, 7 Dagsrejser fra Hedeby-Slesvig til Viborg, — og „midtvejs er da Skodborg Aa“.¹¹

Ikke alene for Landets egne Børn, men ogsaa for Islændere og Nordmænd blev Hærvejen saaledes et Led i det store Net af Pilegrimsrouter mod Syden, og naar Ragnvald Jarl fra sin Jorsalfærd i 1150erne landværts vendte hjem til Orknøerne over Rom, Romavej, Danmark¹², tør man sikkert have Lov til at tro, at han har holdt sig til det alfare Strøg gennem Jylland, som Abbed Nicolaus netop i disse Aar anbefaler som det rette.

Da Kong Sigurd Jorsalfar over Land drog tilbage fra sin æventyrlige Palæstina-Færd, tog han fra Byzans gennem Bulgarien, Ungarland, Pannonien, Svaben og Bayern og derfra videre til Slesvig, hvor han ankom ved Midsommertide og blev fejret ved et prægtigt Gilde. „I Hedeby“ — siger Snorre — „fandt han Danekongen Niels, der modtog ham saare vel, gjorde et stort Gæstebud for ham, fulgte ham selv Nord til Jylland og gav ham et Skib med alt Tilbehør. Da foer Kong Sigurd hjem til Norge“.¹³ Atter ved denne Lejlighed har man uden Tvivl gjort Brug af den jyske Storrute fra Slesvig lige til Aalborg.

I Middelalderen genlød Pilegrimsvejene af en stadig voksende Færdsel. Mælkevejens myldrende Uendelighed over Nattehimlen laante derfor rundt om i Europa Navn

af berømte Pilegrimsrouter, Cøln-, Aachen-, Frankfurt-, Roma-Vej ikke at forglemme, eller kaldtes i al Almindelighed „Sct. Jacobs Vej“ efter de Valfartendes særlige Skytspatron.¹⁴ Vante til at færdes om Natten paa de øde Veje forstod Bønderne behændigt at orientere sig i Tid og Sted ved Hjælp af Stjernebillederne, og blandt disse regnedes „Sct. Jacobs Stav“, Orions Bælte, for et af de sikreste Holdepunkter.¹⁵ Ogsaa for Nordboerne blev Himlens Stjernevej med dens flimrende Uro Billedet paa et befærdet „Hærstræde“¹⁶, og i denne Forbindelse har de jyske Bønder vel nærmest tænkt paa deres eget, den store Pilegrimsroute imod Syd; thi mærkeligt er det i alle Fald, at Mælkevejen i Folkemunde netop tog Navn af — „Viborg-Vej“.¹⁷

De mange Bodfærdige, som Middelalderen igennem paa Ud- og Hjemfærden færdedes i Byen, gled som en befrugtende Strøm igennem den og fyldte den med Pilegrimsvejenes Stemning. Blandt de talrige Kirker fandtes ogsaa en, som var viet Sct. Mogens — en Hovedgade bærer den Dag i Dag hans Navn — og der kan vist næppe være Tvivl om, hvilken Sct. Magnus der menes. Netop i Viborg ligger det nær at tænke paa den fromme, i Aaret 1115 myrdede Orknø-Jarl, hvis Ry med de nordiske Romafarere forplantede sig langs Vejen. Ukendt i Danmark var han jo ingenlunde, og 1411 bestemte Dronning Margrethe, at en af de mange Valfarter, som skulde iværksættes for hendes Saligheds Skyld, skulde gaa til Sct. Magnus's Grav i Kathedralen i Kirkwall.¹⁸

For de norrøne Vandringsmænd, der efter at have sat Foden paa Land i Aalborg i 2 Dagsrejser havde passeret Himmerlands Heder og Skove, maa Bispestadens Kirkepragt have virket som en Aabenbaring. Den barske Sørejse og haarde March i det forblæste Landskab havde gjort Sindene dobbelt modtagelige for al denne Skønhed, de halvmørke Kirkerum, som duftede af Røgelse, Kerternes Flammer, der forlenede Guldet og Bjærgkrystallerne med et funklende Liv, Kryptens sælsomme Mystik, Sangen, Messen og Bønnernes ustandseligt rindende Flod, — alt var som skabt til at overvælde Fantasien.

Viborg stod som Porten ind til den forunderlige Skønhedsverden, som skulde oplades for de enfoldige Pilegrimme lidt efter lidt — rigere og mere straalende, jo længere de naaede mod Syd.

I den Skat af Relikvier, Vor Frue Domkirke gemte, kunde Nordmændene dvæle i Andagt ved Hellig-Olavs blodige Skjorte,¹⁹ men Kathedralens Hovedhelligdom var dog Byens egen Skytspatron, den 1150 afdøde, 1189 skrinlagte Sct. Kjeld, hvis „udi Sindal indsvøbte“ Ben forvaredes i en kobberforgylt „Ark“, der hængte over Altergulvet i gyldne Kæder, fastgjort med Ringe i Hvælvingerne.²⁰

Skarevis strømmede de Troende til. Rygtet om Helgenens Mirakler bredte sig hastigt ad Pilegrimsvejen, og blandt de mange, som sled dens Spor, var der ifølge Legenden flere, der først ved at knæle ved Sct. Kjelds Skrin opnaaede at faa deres brændende Ønsker opfyldt. Saaledes

gik det en Fadermorder fra Skotland, en Brodermorder fra Sverige. Begge havde de paa deres Bodsgang for-gæves slæbt sig fra Helligdom til Helligdom tynget af svære Jærnlænker, — og endelig da de anraabte Reli-kvierne i Viborg Domkirke, skete Underet, idet Kæderne som et Tegn paa Tilgivelse fuldstændigt faldt fra deres Lemmer. Ogsaa overfor en Nordmand siges Sct. Kjeld at have vist sine Jertegn, — og at læse disse gamle Beretninger er ligesom at lytte til de fjerne Fodtrin af Nordboer langvejs fra paa Pilegrimsfærd gennem Jyl-land.²¹

Reformationen brød voldsomt ind i dette Vandreliv og bragte det pludselig til at standse, men allerede længe forinden var det store Hærstrøg paa en lang Strækning tvunget ud af sit oprindelige Løb.

Den Omlejrning af Landets erhvervsmæssige Aktivitet, som fuldbyrdedes ved Tiden omkring 1200, øvede, som rimeligt var, en afgørende Indflydelse paa det nedarvede System af Færdselslinjer, de nye Maal stillede Krav om nye Veje, og lidt efter lidt svigtede Trafiken de Baner, man i Aarhundreder havde traadt. Østersølandene fyldtes med ét af Røre, Danskernes Angreb havde standset Vendernes Søoverfærd, men langt mere vidtrækkende i sine Følger blev dog det voksende Pres af de germanske Stammer, som knuste Slavernes Vælde og varigt lagde Østersøens sydlige Kystland ind under tysk Herredømme. Handelsstæder voksede frem i Mængde, en intensiv merkantil Aktivitet skabte Liv og Virksomhed paa Egne,

som før havde ligget døde, og paa mangfoldige Maader sporedes disse Omvæltninger ligeledes hos os.

Ogsaa i Danmark blomstrede Købstæderne frem, By for By vovede sig ud til Kyster og Fjorde, nye Markeder aabnede sig over Havene, som atter fredeliggjordes for Købmandsfærd, — og paa Baggrund af denne Valdemarstidens mægtige Udvikling gled Hærvejens Midte stille ud af Trafiken.

Naar det stærkest gik ud over den ca. 7 Mil lange Strækning paa begge Sider af Skodborg Aa — fra Immervad, Sydvest for Haderslev, omtrent til Bække i Anst Herred — skyldes det dels Opkomsten af Østkyst-Byerne Vejle, Kolding og Haderslev, dels den fremadskridende Rydning af Farris-Skovens vældige Skovbælte, som muliggjorde nye Forbindelser.

I „Kong Valdemars Jordebog“ træder Ribe og Kolding frem som Hovedtoldstationer for Udførselen af Heste og Kvæg, en Sammendragning af Eksportlinjerne, som ganske naturligt fremskyndede Spaltningen af Hærvejens Færdsel, dels i en Gren mod Sydøst over Jelling til Kolding, dels i en sydvestlig Arm, der ved Asbo Sønden for Bække bøjede af over Foldingbro og Kalvslund Hede ad Ribe til. 1570 aabnedes dog ogsaa Foldingbro for Studeudførselen, og da Skodborg Slot 10 Aar senere gled ud af Kronens Eje, lukkedes Passagen her fuldstændigt i Laas for næsten 200 Aar.

Saa grundigt gik denne Udvikling til Værks, at den helt forflygtigede Hærvejens oprindelige Helhed, saaledes

at man talte om 2 forskellige ældgamle Router — Viborg-Kolding Vejen og „Oksevejen“ fra Haderslev til Danevirke — uden at ofre det en Tanke, at det var én sammenhængende Linje, hvis Midte var sprængt og Stumperne bøjet til Siderne mod nye Maal.

Helt op mod det 19. Aarhundrede holdt Hærvejen paa Routerne Viborg-Kolding og Viborg-Ribe væsentlige Dele af Færdselen i Gang, selvom den i Tidernes Løb mindskedes mere og mere, og i moderne Udbygning beforder Strækningen Viborg-Hundshoved stadig den direkte Forbindelse mellem denne Købstad og Vejle. Lige til 1840-erne, da den østligere Chaussée sattes i Stand og afgjort traadte i Forgrunden, hævdede den brede „Oksevej“ fra Haderslev stadig en vis Betydning, og da man i 1860erne atter lagde Vej over Skodborg, vaagnede det gamle Forbindelsesled over Jels, Mølby og Sommersted atter til Live, medens Chausséen Flensborg-Slesvig Sønden for Grænsen den Dag i Dag i det hele og store haardnakket har fastholdt sin tusindaarige Bane.

Trafiken udefra har saaledes paa lange Stræk indfanget Dele af Fortidens Storvej og forynget dem i sin Uro, medens andre Strøg visner som tørre Grene; Safternes Omløb er standset, og prisgivne Glemsel og Undergang ligger disse døende Veje forladte hen som tavse Vidner om en Tid, da Færdselsaaren fra Nord til Syd var én eneste levende Helhed.

Medens al anden Færdsel efterhaanden svigtede, blev Stuedrivningen dog Hærvejen tro. I Aarhundreder havde

den pløjet dens Sand, og saa længe denne Form for Kvægudførsel overhovedet var i Brug — det vil sige til op i 1860erne — foretrak man stadig at lade Okserne følge den gamle Route.

Tomt og øde var der uden om den, Hederne bredte sig milestore til alle Sider, Byerne laa fjernt, men den bløde Vejbane var en Velsignelse for de udasede Dyr, som møjsommeligt maatte slæbe Klovene Mil efter Mil gennem Jylland. Den stolte Hærvej, som fordem genlød af Fanfarer, naar Kongerne red til Hylding med deres Følge og Tropperne rykkede frem, Pilegrimsvejen, hvor Skarer af bodfærdige Vandrere i Bøn og fromme Betragtninger taalmodigt sneglede sig mod Sydens hellige Steder, blev i sin Nedgang til „Studevej“ alene og delte Skæbne med mangan anden aflægs Alfarvej, som, vraget af den øvrige Trafik, næsten udelukkende brugtes paa denne Maade. Mellem disse Okseveje kom den reducerede Storroute til at gøre Tjeneste som Østjyllands Hoveddrivvej, og de talrige Kroer, som af Arild havde lejret sig langs dens Kanter, opretholdt stadig deres Næring, saa længe Stuedenes Tusindtal drog forbi.

De kom i tætte Kolonner dragende mod Syd over Lyngvidderne som en stadig voksende Flod. 1591 siger en samtidig Kilde, at Studeeksporten nogle Aar kunde løbe op til 50,000 Stykker,²² og mod Uddrivningens sidste Dage i 1860erne regnede man endnu med et tilsvarende Antal, hvoraf over de 25,000 passerede Foldingbro, 20,000 Gredstedbro Nord for Ribe og Resten Kolding.²³ Disse Tal

taler for sig selv og giver et Begreb om, hvor levende en Færdsel, der selv i Hærvejens Forfald bevægede sig ned gennem Jylland paa store Dele af dens Bane.

Det er som „Stude-“ eller „Oksevej“, at den stærkest har præget sig i Hukommelsen, bred, sandet og furet af Hjulspor gik den over de mest øde og menneskefattede Egne, men bag dette Billede gemmer der sig et andet; thi da Færdselen var paa sit højeste, levendegjort af Middelalderens fantasifulde Uro, var ogsaa Sceneriet uden om den tildels af et afvigende Præg. Saa gammel er denne Vej nemlig — og ikke mindst derpaa beror dens Interesse — at den har levet længe nok til at se Jylland Gang paa Gang skifte Ham, Agerland, Skove og Heder har med vekslende Held kæmpet om den Stribe af Halvøen, hvor den rykkede frem, Byer og Kirkesogne er gaaet under — øde Kirketomter ligger tæt langs dens Sider — Lyng og Ørken har afløst de dyrkede Marker, og atter i vore Dage fuldbyrdes en storstilet Omformning netop af det Strøg, som Adelvejen befarer.

Man maa derfor skynde sig, mens Tid er; Vinden blæser endnu over store Flader, helt hjemløs er Lyngen dog ikke bleven, hvor haardt den end trænges, og Hjulsportene af Slægtleds Færdsel staar den Dag i Dag tydeligt nok, selvom Ploven ustandselt kommer nærmere.

Abbed Nicolaus regnede i sin Pilegrims-Vejviser for næsten 800 Aar siden, at der behøvedes 7 Dagsrejser — Strækninger paa 4-5 Mil — til Færden fra Viborg til Slesvig. Lad os følge hans Anvisning paa en Uges Van-

dring ad den ældgamle Route, Dagsmarch efter Dagsmarch, genopleve noget af alt det, som er baaret til Verden ad denne Vej, søge gennem de sparsomme Rester i Terrain og Overlevering atter at forme et Stykke af det Fortidens Jylland, som lukkede sammen om det vigtige Hærstrøg.

Følg med paa denne Pilegrimsgang gennem svundne Tider og glemte Veje, hvor Sletternes fjerne Blaanen, Hedekrattenes Skygger og Lyngtoppenes ustandselige Hvisken fylder Fantasien med Syner, — og trød ærbødig i de udslidte Spor; thi ad dem skred et Stykke Danmarks-historie frem gennem 1000 Aar.

FØRSTE DAGSREJSE

Fra Viborg til Kragelund Sogn.

„Aarkokken skoger i sin Tid,
naar det lider mod Sommeren blid;
vi skulle ikke altid tie.
Nu Sorrig, nu Glæde, nu Fuglesang,
nu Lyst, nu Graad gaar i sin Svang,
nu Sorrig, nu Hjertekvide.“¹

SAALEDES synger Hieronymus Justesen Ranch, der i sidste Del af det 16. Aarhundrede virkede som Præst i Viborg, i sin berømte „Fuglevise“, og med den skogrende Urfugl har han sikkert været fortrolig, tæt som den færdedes udenfor Stadens Porte paa den udstrakte Ørken af Lyng. Her yndede den at søge sit Tilhold, den havde jo — som Peder Syv gør opmærksom paa — for Skik at udlægge sine Unger „i de store Heder og Lyng, hvor der er gamle Hulveje“,² — og disse fandtes i Tusindvis i Egnene omkring Viborg.

Folkefantasiaen fæstede sig tidligt derved. Naar den blanke Havflade krusedes af Striber af Vind og Strøm, kaldte Vendelboen disse Furer over Vandet for „Viborg-Veje“,³ og malende siger et gammelt Ordsprog om et af Ælde og Bekymring mærket Ansigt, at „der ligger Viborg-

Veje i hans Pande".⁴ Fra alle Sider trak de udslidte Vejspor sig uudsletteligt over Lyngbakkernes Sider frem mod den ældgamle Hovedstad i Midten af Jylland, og som Rynkerne i en Pande taler om Aaringers Trængsel og Strid, ruger de forladte Hulveje hemmelighedsfuldt over et Stykke Historie.

Gaar man tilbage til Viborgs Storhedsdage i den ældre Middelalder, skifter Egnen pludselig Udseende. Tomheden og Ødet forsvinder, og den vældige, brune Lyngkrave, Dalgas saa malende skildrer som ejendommelig for Byen endnu ved Midten af forrige Aarhundrede, indsnævres paa betydelige Strækninger af Agerland og anselige Skovdrag. Øde Kirker vidner om en tidligere tættere Bebyggelse over Strøg, som siden hen i Aarhundreder laa i Hede, og rundt om kan man paa Steder, hvor der i Mands Minde intet Træ var at øjne i Miles Omkreds, spore Rester af svundne Tidens Skove, som Brand, Krig, Storm og utøjlet Hugst har svækket i Kampen mod den lurende Lyng, der lidt efter lidt fortrængte Stammerne og gjorde sig til Enehersker paa Tomten.⁵

Naar Pilegrimmene i Middelalderen drog fra Viborg ud gennem Sct. Mikkels Port paa den lange Rejse mod Sydens hellige Steder, har de sikkert den første Mil delvis kunnet gaa i Skygge af gamle Egeskove. Efterhaanden som de vandrede frem, lød Klokkernes Klang fra Domkirkebyens mange Kirker fjernere og fjernere og døde lidt efter lidt bort i Kronernes uendelige Susen.

Med knudrede Stammer og busket Undervækst af Ene-

bær og Ørnebregner staar Egeskoven ved Hald i sin karakterfulde Ejendommelighed som et Monument over det tykke Bælte af Træer, som i Middelalderen trak sammen om Viborg. Enkelte fritstaaende Ege naar den Dag i Dag som Forposter mod Øst hen over Bakkeskrænten ved Passet, hvor Hærvejen ved Non Vandmølle passerer gennem Snævringen mellem Hald- og Vedsø, og naar man følger Vejen mod Syd og kommer op paa det store, skovløse Plateau ved Vranum og Almind, færdes man ogsaa her i et Terrain, hvor Eg og Bøg har bredt sig ud over de skønne, lyngklædte Kløfter, som mod Vest aabner sig ud imod Hald Sø.

Ved Aadalen paa Almind Højlandets Østside klamrer der sig endnu Skovrester til Skraaningerne, og Viborg Bispens Jordebog fra Middelalderens Slutning opregner blandt andet Oldensvin og Skov baade i Almind og Vranum.⁶ Store Dele af det senere saa træfattige Lysgaard Herred var da skovklædt. Selv af Lysgaard Sogn indkrævede Bispen Afgift af Oldensvin, og i 1400erne nævnes der Skov og Skovsvin i Katballe, hvor nu kun et tyndt Træbælte strækker sig langs Grundvad Bæk som Ruiner af en Egeskov, der forlængst er bukket under.⁷

Fra Øst brød Skovmassen fra Silkeborg-Egnen frem over Herredet — for siden Fod for Fod at vige tilbage. „Kongens Jagthus“ i Grønbæk laa omringet af Træernes Tykning, og Strøgene langs Hinge Sø og Aadal var tæt besatte med Ege. Endnu for 20—30 Aar siden — fortæller Dalgas 1884 — „kunde man i denne Egn ikke

komme udenfor de dyrkede Agre, uden næsten overalt at støde paa Krat, Stubbe og deslige; Ødelæggelsen er derfor ikke af gammel Dato“. 9 1768 siges det, at „her har før været mægtige Skove, men nu alene nogle Levninger deraf“, og paa Grønbæk Præstegaards Skovskifte „blæste det meste om i den store Orkan, som indfaldt i Oktober 1754 og levnedede ikke over 50 Træer ved Rode“. 9

I det stærkt forhuggede og sønderrevne Skovbælte har Stormen kunnet finde frem og rive omkuld, Ødelæggelsen er gaaet hurtigt, — og troligt er Lyngen fulgt efter.

Hærvejen gaar gennem Torning Sogn, hvor der 1469 nævnes Skov.¹⁰ I Blichers Tid var det bart og aabent for alle Vinde, men 100 Aar længere tilbage i Tiden holdt Krat og Smaalunde endnu Stand hist og her, og i Nabosognet Vium møder man et lignende Billede. „Yderst i Præstens Agerlod, hvor den grænser til Lyngheden, findes en Plads belagt med megen Smede-Sinder. Man ved endnu, at derfra lige ud til Landevejen har staaet stort baade Ege- og Bøgeskov,“ beretter Præsten Niels Blicher, Digterens Fader, 1795. „Træ-Stubberne og Bregnerne i Heden vise det, som gamle Folk endnu vide at fortælle om: at der for 100 Aar omtrent siden har staaet stor baade Ege- og Bøgeskov omkring Vium Mark. I en Eenemærke, som stedse har ligget til Præstegaarden“ — fortsætter han — „og som ved Udskiftningen endnu faldt i min Lod, var for 50 Aar siden en Mængde store og gode Eeger; men daværende Præst — Fred med hans Aske! — fik dem alle væk.“¹¹

Heller ikke Grathe Hede var i Middelalderen det store Øde, den siden blev. Saxo fortæller, hvorledes Kong Svend — umiddelbart før han ramtes af Bondens dræbende Økse-hug paa sin Flugt fra det tabte Slag 1157 — overvældet af Træthed satte sig ned paa en Træstub og bad sine Følgesvende flygte videre og overlade ham til sin Skæbne. Muligvis er dette lille Træk kun fri Udpyntning fra den gamle Krønikeskrivers Side, men udelukket er det dog ingenlunde, at denne Scene kan have været virkelig; thi i alle Tilfælde kan der ikke være Tvivl om, at Grathe Hede i det 12. Aarhundrede delvis har været overgroet af Skov.

Ved Nipgaard — tæt op til den store Adelvej — omhuggedes der saaledes i Torstensson-Fejden 20 Ege og 5 Bøge,¹² og rundt om findes der den Dag i Dag synlige Spor. Graaskov er et Navn, som taler for sig selv. I samme Krig 1644—45 fældedes der her ikke mindre end 200 Egetræer,¹³ og Folk paa Egnen mindes endnu de sidste forsprængte Trægrupper, som er faldne for Øksen.

Paa de store Flader har Lyngen nu i den sidste Menne-skealder atter delt Skæbne med de Skove, hvis Plads den indtog, men paa den Smule Lynghede, som stadig er til Rest, kan de talrige Enebærbuske — blandt andet umiddelbart ved „Kong Knaps Dige“ og det gamle Vadested over Haller Aa — meget vel være Relikter af Ege- eller Fyrreskovens Underbevoksning, og baade Majblomst og Liliekonvål blomstrer endnu under Lyngtæppet.

Allerede mod Middelalderens Slutning synes Ødelæg-gelsen dog at have været i fuld Gang; thi naar et Sogne-

vidne 1485 omtaler de Aarestrup-Mænds Ret til Fægang og Rishugst ved Haller Aa, afspejler denne Notits i al sin Magerhed Billedet af mishandlede Skovrester, som — prisgivne Hugst og Kreaturer — strakte sig ud langs Vandløbet.¹⁴

Lysgaard, Hids og Vrads Herreder udgør tilsammen det Omraade, hvor Forekomsten af Slaggedynger fra svundne Tidens Jærnudvinding af Myremalm optræder hyppigst og giver et Fingerpeg om en af de fremherskende Aarsager til Skovens ubarmhjærtige Nedslagting. Jærnproduktionen var allerede i Gang i romersk Jærnalder og Folkevandrings-tiden, og talrige, sikre Vidnesbyrd om den møder vi i det 16. og 17. Aarhundrede. Rundt om i Terrainet træffes dens Spor.¹⁵

Ved Midten af det 18. Aarhundrede mente man, at der — tæt om den gamle Alfarvej — strøg en stor Jærnaare midt gennem Jylland,¹⁶ og i Hederne laa Slaggedyngerne tæt Side om Side. Ved Ingesvang i Hids Herred paastod Bønderne 1758, at „de ej derfor her og der kunde pløje“,¹⁷ og nyere Undersøgelser har vist, hvorledes Affaldet af svundne Tidens Smeltebaal samler sig i Grupper over disse Egne, som gennemskæres af den jyske Storvej. I Lysgaard og Torning, paa Grathe Hede, ved Ingesvang, Nørre Snede og ikke mindst i Kragelund Sogn har Baalene flammet i Mængde, og Navne som Malmhøj, Malmveje og Klode Mølle findes endnu paa Egnen som Minder om Jærnudvindingens Dage.

Over det vidtudstrakte, mosedede og øde Kragelund Sogn

løfter Stenholt Krat sig synligt viden om som et forgroet, vindkuet Vildnis. Mørkt og forrevet som det klynger sig til sin Bakketop frembyder det Billedet af en sprængt Armé, hvis sidste Rest har trukket sig op paa Højden og bidt sig fast med fortvivlet Energi; thi den vældige Hær af Stammer, som fordem holdt Eggen besat, er forlængst bukket under og splittet for alle Vinde. Refshale umiddelbart ved Stenholt var i Middelalderen i Alling Klosters Eje — Klosterlund minder endnu om Munkenes Tid¹⁸ — og i Kragelund By havde Frederik den Anden bygget sig et Jagthus, hvis Ruiner ses den Dag i Dag paa „Kongshusbak“ Østen for Kirken.¹⁹

Muligvis var det allerede da begyndt at tynde ud i Skovene og Vildtet paa Vandring andet Steds hen, siden Kongen 1583 delvis afbrød Bygningerne her,²⁰ og sikkert er det i alle Fald, at Træerne i den følgende Periode forsvandt med uhyggelig Hast. Svenskekrigene gjorde lyst i Skovene, Jærnudsmeltningen og det ubeherskede Forbrug af Brændsel virkede i samme Retning, og snart var der paa de nøgne, stormpiskede Flader kun Lyng i Erstatning for al den ruinerede Skovherlighed.

Folketraditionen svælger i Beretninger om gamle Dage, da Beboerne ved Foraarstide uden Skaansel øvede Rovdrift paa Skovene og ad de dybe Hulveje spredte Træet vidt ud over Vestjylland.²¹ Ikke langt fra Ingesvang ligger der nogle Høje, som gaar under Navnet Vaghthøje, fordi Byens Markmand i de Tider, da Kragelund Sogn var fyldt af Hjorte og Raadyr, plejede at holde Vagt her for at for-

drive Dyrene, naar de gik paa Røverfærd i Bøndernes Korn.²²

Uventet fik man for et halvt Aarhundrede siden et Begreb om den Rigdom af Vildt, som i fjerne Tider færdes paa disse Strøg. Midt i det Sumpdrag, der strækker sig i Øst-Vest Sønden for Kragelund og Graamose i Fortsættelse af Funder Dalen, ligger Bølling Sø ved det store Vandskel, hvor Afløbene deler sig, idet Karup Aa baner sig Vej Vesterud, Funder Aa imod Øst. Ved Udtørringen af Bølling Sø opgravede man af dens Bund en Mangfoldighed af Skeletter og Takker af Kronhorte, hvoraf efter Siggende en hel Jærnbanevogn fuld i 1870erne førtes til København. Fundet vakte stor Opmærksomhed og satte Fantasien i Bevægelse ikke alene paa Grund af dets Rigdom, men fremfor alt i Kraft af den ejendommelige Omstændighed, at der ikke konstateredes Rester af Hinde eller unge Hjorte, men kun af gamle Dyr, hvis Gevirer talte 16, 18, 20, ja i et enkelt Tilfælde tilmed 32 Ender, og fra visse Hold var man derfor tilbøjelig til at mene, at den tørlagte Sø havde rummet en „Hjortekirkegaard“, hvor syge og gamle Hjorte frivilligt havde søgt Døden i Dybet. Fra anden Side er det derimod gjort gældende, at de talrige Hjorteskeletter afspejler en frygtelig Naturkatastrofe, en vældig Skovbrand, som har fortæret Tykningerne og bredt sig ud mod Randen af Søen. Slaget af Rædsel har Vildtet søgt Flugten ud i denne og her forgæves kæmpet for Livet mod Røg, Flammer og Hede, som fra de brændende Skove drev ud over Vandfladen. Kun de ældste, kraftigste Individuer

har været i Stand til at naa saa langt frem i deres fortvivlede Flugt for Døden.²³ Men hvorledes Forklaringen end rettelig er, hvad enten „Hjortekirkegaarden“ i Bølling Sø er en fredelig Gravplads, opstaaet langsomt i Tidernes Løb, eller Mindet om et pludseligt Drama, aabner det mærkelige Fund i hvert Fald et levende Indblik i den Overflødighed af Vildt, Kragelund-Eggen i Fortiden maa have huset.

— For Forstaaelsen af den første Dagsrejse ad Jyllands gamle Hovedvej fra Viborg til Kragelund Sogn er det af Vigtighed at skaffe Klarhed over de dybt indgribende Forandringer, Landskabspræget i de svundne Aarhundreder har været underkastet. Gennem de sidste af disse førte Vejen saa at sige uafbrudt over uoverskuelige Heder, hvor kun spredte Landsbyer med deres Jorder laa som Oaser i den store, mørkladne Flade. I 1700erne herskede Lyngen som ingensinde før, de famlende Forsøg paa Opdyrkning formaaede ikke at bryde dens Magt, og først Hedeselskabets store Indsats har i nyere Tider været i Stand til afgjort at forandre hele Landskabets Karakter.

Skovenes Undergang og den hensynsløse Hugst i Krattene havde aabnet Lyngen fri Bane, og Hedebrande og Sandflugt gjorde deres for at lægge Egnene øde.

En ved Uforsigtighed opkommen Ildsvaade i Lyngen bredte sig saaledes i 1780erne paa begge Sider af Hærvejen ud over Grathe Hede, Lyngskjolden fortæredes, det blottede Blysand blev levende, hvirvledes op af Blæsten og overføg som Sne et Areal ved Frederiksmose, Frederiks-

dal og Bækgaarden, der endnu nogle og tyve Aar senere androg 3458 Tønder Land eller over $\frac{1}{3}$ Kvadratmil.²⁴ 1839 skriver Steen Steensen Blicher, at Sandflugten nu næsten er dæmpet, — „men i Stedet for, at her før var en flad Slette, saa findes der nu den sælsomste Afveksling af laver og højere Tuer, somme lig virkelige Gravhøje, Banker, Grave og Volde, Skanser og Redouter. Om Sommeren i stille og varmt Vejr og under en vis Beskaffenhed i Luften frembyder sig her i passende Frastand et seværdigt Exemplar af Fata Morgana“.²⁵

Da en Bonde 1824 brændte Asketørv midt ude paa den store Hede mellem Sunds, Simmelkjær og Karup Aa, drev Flammerne i 8 Dage for en Sønden- og derpaa en kraftig Vest- og Nordvestvind ud over en Strækning paa omtrent 2 Mile i Længden og 1 i Bredden og standsede først mod Øst ved den gamle Adelvej fra Viborg.²⁶

Hvad Hede- og Skovbrande i ældre Tid har bidraget til at omforme Landets Udseende, kan man kun ane, men alle Dage har denne Ulykke været vurderet efter sin rette Værd, og allerede i Kong Valdemars Jydske Lov fastsættes der Straf og Erstatningspligt for den, som voldte Fortræd ved uforsigtig Afbrænding af Hede.²⁷

Hærvejen holder til paa en Kampfront.

Den har hørt Trækronernes Susen, set røde Blade i Tusindtal jages af Efteraarsblæsten over Hjulsporene, den har oplevet Skovenes Undergang og været Vidne til, hvorledes Hederne aad sig længere og længere mod Øst og Horisonten voksede i Storhed til alle Sider.

Ingensinde — selv i den fjerneste Middelalder — har Vejen dog vovet sig ind gennem Tykninger — alle gamle Færdselsaarer skyede frem for alt disse²⁸ — men paa det Strøg, hvor den førte frem, valgt at bevæge sig i det store, delvis aabne Grænseomraade, hvor Skov og Hede mødtes og tog Maal af hinanden. Fra de to kæmpende Lejre — Østjyllands Skovbakker og Vestjyllands vældige Lyngflader — tørnede Fortropperne sammen om det Bælte, hvor den gamle Alfarvej bugtede sig fremad. Færdselen har fra umindelig Tid lagt sin Bane paa Vestsiden af den jyske Højderyg, hvor Halvøens Isrand nærmer sig Hedesletterne, og ligesom ledet af et mærkeligt Instinkt søger den — ofte i store Buer, men altid med usvigelig Sikkerhed — ikke alene at undgaa Skovtykninger og golde, vandløse Ørkener saa vidt muligt, men tillige at finde ind ved de vigtigste Vandskel, saaledes at intet større Vandløb rejste Hindringer mod dens Fremmarch.

Lige fra Viborg til Hundshoved Sønden for Nørre Snede falder Hærvejens Hovedretning i det store og hele sammen med den moderne Viborg-Vejle-Chaussee. Men fordem følte den sig ikke lænket til saa snæver en Bane. Som et Net af Aarer har Floden af Aarhundreders Færdsel opløjet Hundredevis af sideløbende Hjulspor, og først med den voksende Ejendomsret og Opdyrkning er Vejlegemet i Tidens Løb snævret sammen i fastere Form.

„De fare saa fri gennem Jylland,“ hedder det malende i Folkevisen om Niels Bugge.²⁹ Middelalderen lyser gennem disse Strofer, Landet laa aabent for Færdsel, og utøjlet

hævdede denne paa øde Strækninger sin Ret til at sætte Kursen, hvor Forholdene syntes bedst.

Paa de Rester af gammelt Hedeland, hvis Overflade endnu er nogenlunde jomfruelig, urørt af Plov og Plantning, finder man derfor ofte i vore Dage Brudstykker af hele dette System af parallelle Hulveje stævne frem gennem Jylland i imponerende Række; thi mere primitive Tiders Mennesker brugte — som en fransk Forfatter træffende har sagt — Begrebet „Vej“ i samme Betydning som Oceanets Sømænd den Dag i Dag til at betegne de Steder, man plejede at passere for at tilbagelægge Strækningen fra et Punkt til et andet.³⁰ Nøjagtigt paa samme Maade er Vejen for Orientaleren ofte kun Betegnelsen paa det Strøg, gennem hvilket man som Regel maa færdes.³¹ Dermed være det ingenlunde sagt, at Fortiden ikke har kendt fast udbyggede Veje; Udviklingen følger jo ikke en ubrutt Linje, men bevæger sig i Bølger, og selvom Kilderne tier, er der mange Forhold, som synes at tale for, at der i Middelalderens store Kulturperioder ogsaa hos os kan være udformet betydelige Vejanlæg, som følgende Tiders Opløsning og Forfald atter har ruineret og reduceret til vildsomme Spor. Rester af omhyggeligt brolagte Vejbaner findes mange Steder i vort Land, ofte under saadanne Forhold, at der ikke kan være Tvivl om deres Ælde, og i enkelte Tilfælde er man i Stand til at konstatere en vitterlig Tilbagegang, idet solidt opmurede Stenbroer er gaaet til Grunde for flere Aarhundreder siden for at afløses af Broer af Træ eller primitive, stenlagte Vadesteder.³²

— Fra Sct. Mikkels Port ved Bybakkens Fod begynder den store jydsk Hærvej sin Vandring fra Viborg mod Syd.

I den til Sct. Mikkel indviede Kirke kunde Pilegrimmene læse en sidste Bøn, før de fortsatte deres Rejse, og det ved Sct. Jørgensgaarden liggende „Jerusalems Kapel“, som Raadmand Morten Hegelund 1542 fik kongelig Tilladelse til at nedbryde,³³ var vel egnet til at minde de fromme Vandringsmænd om det fjerne Maal, de drømte om at naa. Fattige Spedalske har siddet ved Vejens Kant, vansirede af frygtelige Saar, og klapret med deres Skralder; næppe forgæves har de tryglet om Almisse af Folk, som drog forbi; thi med Forkærlighed anbragte man Spedalskhedshospitalet tæt ved de store alfare Veje — Pilgrimsrouterne frem for alt³⁴ — i Haabet om at finde en Indtægtskilde i den Strøm af Vejfarende, som ustandseligt passerede.

Paa Siden af den høje Bakkeskraaning langs Vestranden af Viborg Søundersø førte Vejen forbi Udløberne af Egeskoven ved Hald mod Syd til Passet ved Non Mølle, hvor den overskred det Afløb, som fra Hald Sø søger mod Øst gennem Vedsø mod Nørreaa, — og skjult mellem de store Bakker ligger den maleriske Vandmølle nu forfalden hen. Den Dag i Dag gaar Chauseen over Broen, og Aarhundred efter Aarhundred har den været Vidne til den store Færdsel til og fra den navnkundige Lands- og Snapsstadsstad i Jylland.

Non Mølle selv — eller Nonbo Mølle som den oprindelig kaldtes — leder uden Tvivl sin Oprindelse langt tilbage i Middelalderen. Ingen ved, hvornaar den er bygget, men

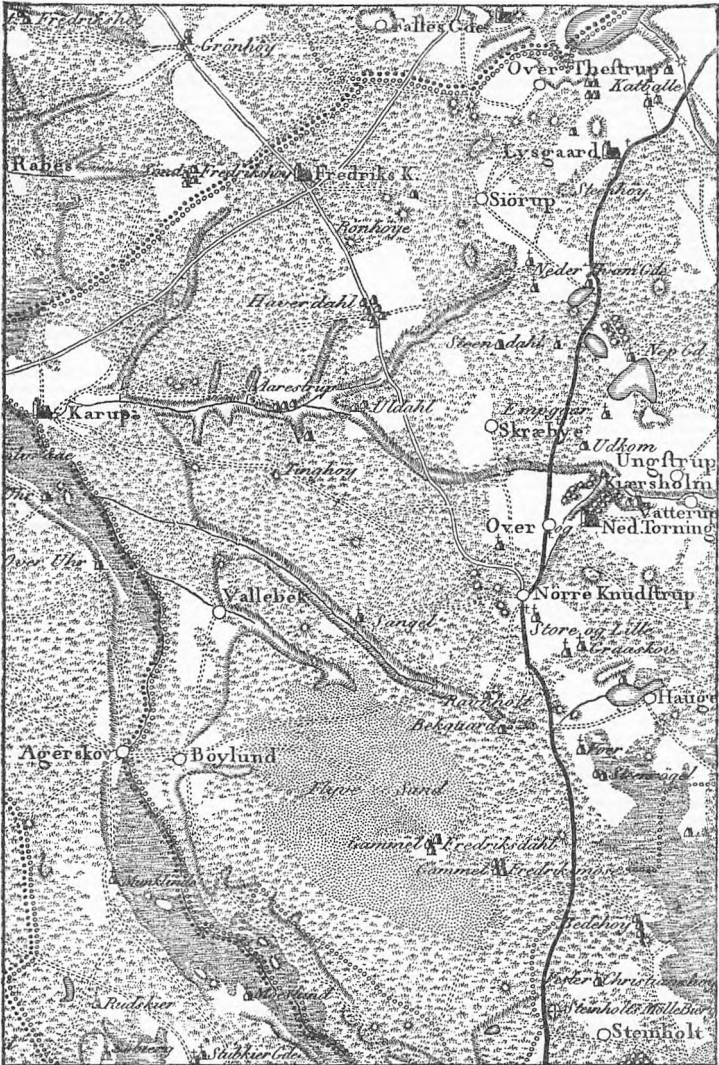
blandt Viborg Bispens Indtægter i Katholicismens sidste Tid opregnes blandt andet ogsaa Afgift i Mel og „Aale-Skyld“ af denne Vandmølle.³⁵

Skraas overfor paa den modsatte Side af Vejen ligger „Birgittelyst Kro“, opkaldt efter Birgitte Andersdatter, som — efter at have været Husholderske hos Landsdommer Schinkel paa Hald i Slutningen af det 18. Aarhundrede — ægtede Kusken sammesteds, sammen med hvem hun fik Non Mølle i Fæste og opførte den anselige, nu stærkt formindskede Krobygning.³⁶ Denne ligger lunt i Dalen, hvorfra Vejen arbejder sig op paa det store Almind Bakkeomraade, og fra Højden her aabner der sig en straalende Udsigt. Hald Sø med sine pragtfuldt formede Bakker, klædte i Lyng og Bøgeskov, blinker mod Vest, paa en Landtunge skimtes de røde Ruiner af den berømte Borg, som fra sit sikre, tilbagetrukne Stade vagtsomt holdt Øje med Færdselen, og vender man sig mod Nord, udfolder Billedet af Viborg sig i hele sin kongelige Skønhed, storladent lagt i Landskabet paa sin dominerende Højde med Vindtsø, Vedsø og Søndersø i lysende Række for sin Fod.

Blandt de yndige, dybt nedskaarne Lyngdale, der strækker sig som aabne Flænger i Bakkedraget ud mod Hald Sø, gaar den sydligste fra gammel Tid under Navnet „Kapedalen“. Adskillige Hulveje har ført derned fra det store alfare Strøg — deres Furer ses i Skraaningen den Dag i Dag — og omtrent i Kløftens Midte smuldrer de fattige Stumper af det forlængst nedbrudte Landevejskapel, som

i Middelalderen var indviet til den hellige Margrethe. Ud af Bakkesiden tæt ved Tomten randt der en Helligkilde; Sognepræsten kunde endnu 1623 mindes at have set den i gammel Skikkelse med en Ramme af graa Kampesten, og Folketraditionen vidste at fortælle om det store Tilløb af syge Mennesker, som i Haab om Helbredelse søgte ned i Dalen til det undergørende Væld.³⁷ Om det middelalderlige Gilde, som fandtes i Vranum By og havde sit eget Gildehus, har haft nogen Tilknytning til Kapel og Helligkilde, vides ikke, men ogsaa paa selve Almind Kirkegaard flød der et Væld, som mentes at have Lægedom mod Sot og Plage.³⁸

Sønden for Almind Plateauet sænker Terrainet sig temmelig brat ned mod det Dalføre, hvor Grundvad Bæk glider mod Hald Sø og i sit Navn bevarer et Minde om det gamle Vadested over Vandløbet.³⁹ Men medens Chausseen nu om Dage bøjer en Smule af imod Øst, har den ældre Færdselsaare fra Bakkeskraaningens styret mere direkte ned over Bækken og banet sig Vej over Katballe Skov mod Lysgaard By, hvor Lyshøj løfter sin runde Knold med et storladent Rundskue over Egnen. Umiddelbart Øst for Landsbyen bugter en smal Markvej sig frem mellem Kornagrene og munder atter ud i den nuværende Viborg-Vejle-Vej ved Neder Hvam. Folk paa Egnen omtaler endnu denne trange, omtumlede Vej som „gammel Landevej“ eller „gammel Studevej“, og det er sikkert nok, at det store Adelstrøg lige til Chausseens Anlæggelse førte i denne Retning ind over Lysgaard By.⁴⁰

Hærvejen over Lysgaard i Slutningen af 18. Aarhundrede. Efter Videnskabernes Selskabs Kort.

Fra Neder Hvam, hvor Kroen — „dog upriviligeret“, som det hedder mod Slutningen af det 18. Aarhundrede⁴¹ — bjergede sig god Næring af den forbigaaende Trafik, slaar den gamle og den nye Vej — med en svag Forskydning af den første over mod Papsøens Bredder — atter Følge Sønder paa gennem Over Torning ned imod Grathe Hede.

I Studedrivningens Glansperiode havde Knudstrup Kro sine gyldne Dage, Vejen fra Skive til Østjylland løb her sammen med Viborgvejen, og store Markeder samlede Beboerne fra det tyndt befolkede, vidtstrakte Hedeland.⁴² At dette dog i Middelalderen har været tættere bebygget, er der flere Forhold, som tyder paa; thi mellem Vium og Torning vides der i Ungstrup By at have ligget en middelalderlig Kirke, som forsvandt efter Reformationen, men hvis Ruiner er fremdragne i vore Dage.⁴³

Nu er Egnen Ager, saa langt Synet rækker, men gennem flere Aarhundreder var der Lyng overalt, sort og gold, pisket af Sandflugt og ubeboelig for Mennesker brede *Grathe Hede* sig milevidt til alle Sider.

I det 12. Aarhundrede, da Borgerkrigene rasede og de kæmpende Hære tønnede sammen her ved Jyllands Hovedvej, havde Skoven dog uden Tvivl — som ovenfor omtalt — betydelige Dele af Slettelandet inde. Der staar Kampgny om den gamle Hærvej i disse Tider, Viborg var som Landsdelens politiske Tyngdepunkt Maalet for Kongsemnernes Bestræbelser, og Gang paa Gang belyser Valpladsernes Placering Færdselsaarens strategiske Betydning.

Ved Gedbæk i Torning Sogn — kun en halv Mils Vej Øst for Hærvejen — mødtes Knud Magnussens og Svend Eriksens Tropper og udkæmpede et Slag, som endte med Knuds Nederlag og Flugt tilbage ad den samme Vej, han var rykket op i Jylland med sin sachsiske Hjelpehær, og Saxo fortæller, hvorledes Meddelelsen om Kampens Udfald bragtes af færende Købmænd til Ribe, — et lille Træk, som med et lader Færdselen ad den store alfare Vej træde levende frem gennem Mørket.

Langt mere afgørende for Danmarks Skæbne blev dog det Slag, hvis sidste Afsnit 1157 udspillede over Grathe Hede, hvor Kong Svends Hærmagt splittedes og han selv paa Flugten for Valdemars sejrige Tropper modtog Bane- saaret ved Graagaard Nord for Hauge Sø.

Som et Bods- og Andagtssted opførte man et lille Kapel paa Pletten, hvor han faldt og hans Lig fandt Hvile i Jorden. Pilegrimmene, som færdedes ad Hærvejen, kunde muligt nu og da fristes til at vige lidt bort fra denne for paa dette indviede Sted at dvæle en Stund i Bøn og Betragtning over Livets Omskiftelser og Forkrænkelighed. Efter Reformationen lagdes Kapellet øde, men i 1870erne fremdrog man ved en Udgravning Ruinerne af den lille Bygning, ved hvilken Lejlighed der af Tomten optoges et romansk Røgelsekar af Malm. Plantet i Kanten af en Kornmark afmærker en høj, smuk Mindestøtte umiddelbart ved Graagaard nu den Plet, hvor Grundstenene skjuler sig i Jorden.⁴⁴

Paa det omliggende Terrain, paa Hederne og i Hauge

Sø, er der mellem Aar og Dag fundet forrustede Stridsøkser af Jærn i paafaldende stort Antal og af en Type, som henhører dem til den ældre Middelalder og gør det sandsynligt, at disse Vaaben kan være Minder om det voldsomme Slag, som for henimod 800 Aar siden rasede over Sletten.⁴⁵

Kun et Par Kilometer Sydvest for Svend Grathes Kapel møder man — hvad der paa disse Egne nu næsten maa betragtes som en Sjældenhed — et forholdsvis urørt Stykke Hede i Nærheden af Bækgaarden og umiddelbart derved et lynggroet, ca. 1 M. højt Dige af Sand med bagved liggende Grav, som i en halvmaaneformet Bue fra Sydøst til Nordvest strækker sig i en Længde af ca. 200 Meter over en Dalsænkning og med begge Flanker klamrer sig til Skraaningerne af det stigende Terrain. Nord for og parallelt med denne Forsvarsvold løber Haller Aa, som danner Afløb fra Hauge Sø og mod Vest munder ud i Karup Aaen.

Den nuværende Viborg-Vejle-Chaussee gaar o. 500 Alen Øst for Diget i Retning Nord—Syd, men Forholdene synes at tale for, at Færdselen fordem maa have passeret Aaen tæt ved Bækgaardsdiget — eller „Kong Knaps Dige“ som Folketraditionen kalder det. Til sine Tider, særlig om Foraaret — og efter ældre Mænds Udsagn i endnu højere Grad for en Menneskealder siden, da Vandstanden i Hauge Sø allerede siden da er mindsket betydeligt — staar Afløbet som en Strøm mod Vest og overskyller ofte Chausseen. Og i fjernere Perioder, da Vandmassen

var langt anseligere, maa dette Sted næsten have været ufremkommeligt for Vefjærdsel.

Længere mod Vest — umiddelbart Nord for det gamle Dige — stiller Forholdene sig derimod gunstigt, Vandløbet er her ret smalt, Bredderne snævrer sandede og faste sammen og danner en naturlig Overgang, og baade Nord og Syd for Aadalen ses i Lyngen dybe Spor af Hulveje, hvoraf en enkelt endnu er i Brug og ved en Bro ført ud over Vandløbet.⁴⁶ Paa begge Sider af dette fortsættes disse Hulveje i talrige, parallelle Hjulspor i Lyngen, sine Steder paa dyrket Jord endnu saa dybe, at Aaringers Pløjning ikke har formaaet at udslette dem, medens Sandflugten, som just over disse Strøg har været særlig levende, naturligvis over store Strækninger har tildækket alt. Før der sattes Plov i Heden, stod Vejsporene skarpt og klart hist og her, og paa den Lyngflade, som endnu breder sig Øst for Kompedals Plantage mellem denne og Viborg-Vejen ses nær op mod Hundrede Hjulspor tæt Side om Side stryge med Hovedretning i Nord—Syd.

Gamle Vejspor lader sig desværre vanskeligt datere. Lysende i det hvide Sand staar deres Skrift næsten uudslætteligt prentet i Lyngtæppet, men de vaager over deres Hemmelighed, og ingen er i Stand til ud fra dem alene at løse deres Gaade. Selvom disse Slidfurer af Færdsel muligvis for en Del kan skyldes Alhedens gamle Kolonister, turde der dog være en vis Sandsynlighed for, at Aapassagen over Haller Aa rækker langt tilbage i Tiden, idet den ikke alene hænger nøje sammen med, men saa at sige

danner Forudsætning for Opførelsen af det gamle Forsvardsdige, hvis Bestemmelse kun kan have været at afspærre Overgangen over Vandløbet.

1623 beretter Sognets Præst, hvorledes der ved Ravnholt „ligger nogle Skanser“, kaldet „Knapdige“, fordi „Svend Knap slog sin Lejr“ paa dette Sted,⁴⁷ — og sikkert er det i alle Fald, at Volden kun kan forklares som Forsvarsværk mod en fra Nord over Aadalen fremtrængende Fjende, og at den mærkelige Omstændighed, at Graven ligger *bag* Diget, overraget af det mod Syd stigende Terrain — et Fællestræk for en Gruppe af lignende Anlæg — knytter det nær sammen med gamle Vejspæringer af samme Type, hvoraf man Gang paa Gang møder Spor langs den store Hærvej gennem Jylland.

Valpladserne langs dens Bane vidner uomtvisteligt om denne Færdselsaars Ælde og Betydning; thi i svundne Dage — ligesom nu — var Hære paa March uundgaaeligt länkede til den slagne Alfarvej. Udenfor denne sattes al Bevægelsesfrihed, Sammenhold, Orientering og Forsyning i overhængende Fare.⁴⁸

Jo længere man rykker tilbage i Tiden, des vildere, mere forrevet og mere uvejsomt formede Landet sig, og Nødvendigheden af at holde sig paa farbart Strøg blev saa meget desto større.

Til Forstaaelse af Landskabets Præg fortjener det ogsaa at erindres, at den fra Slutningen af det 18. Aarhundrede iværksatte Udskiftning fuldstændigt har revolutioneret vort Lands Udseende. I langt, langt højere Grad,

end man almindeligvis forestiller sig, har denne Reform virket udglattende og omformende, og dette gjaldt ikke alene mere frugtbare Omraader, men selv Hedelandets fattigere Egne.

Fra sine Barndomsaar mindedes Steen Steensen Blicher saaledes Hjemstavnen her, som den var, før Udskiftningens Følger lod sig se. Skadeligt og unyttigt Vands Afledning var en af dens herlige Frugter, siger han; thi paa sin Fødeby Viums Marker følte han sig som Dreng velkendt „med deres hundrede Sige midt inde i Agerjorden“, og da han siden hen gensaa Egnen, ledte han forgæves efter Kærhullerne, — næsten overalt var de forvandlede til dyrket Land.⁴⁹ Som det gik her, gentog det sig alle Vegne,⁵⁰ — Overfladerne skiftede Karakter, og paa Baggrund heraf vil man kunne danne sig et Begreb om, hvor farligt, besværligt, ja stundom omtrent umuligt det var for Fremmede at færdes i Flok udenfor alfar Vej selv mellem dyrkede Arealer. Hærenes Marchrouter og Valpladsernes Placering afmærker derfor med usvigelig Sikkerhed de store Linjer, hvor de gamle Hovedveje førte frem.

Vandskellet ligger i Torning Sogn, hvor Haller Aa fra Hauge Sø flyder mod Vest ad Karup Aa til, medens Tange Aa gaar mod Øst for siden at forene sig med Gudenaen. Trækker man en Linje fra Knudstrup i Tilslutning til de ovenfor omtalte Vejspor ned til Passet ved Haller Aa og det gamle Dige, vil man paa hele denne Strækning kunne holde sig klar af Moser og vaade Enge. Det er netop saadanne Strøg, Fortidens Færdsel med Forkærlighed valgte, — og

visse Tegn tyder paa, at det endnu for mindst 300 Aar siden blev fulgt som en Gren af den store Vej.⁵¹

Et Stykke Sønden for Haller Aa maa de mange Hjulspor af den forladte Færdselsstribе imidlertid atter være gledet i et med den nuværende Vej, som fortsætter Fremryknin-gen Sønder paa imod Graamose.

Her rejser sig imidlertid et nyt Spørgsmaal.

Chausseen fører nu videre lige ud mod det anselige Vandskel ved Moselund og Bølling Sø, hvor Afløbene skilles mod Øst og mod Vest, idet Funder Aa styrer mod førstnævnte Verdenshjørne ad Ørnsø til for siden at gaa i et med Gudena, medens Karup Aaen søger Vester paa og derpaa i en Bue drejer mod Nord.

Den gamle Hærvej er beundringsværdig rigtigt afmarcheret mod det Punkt inde i Jylland, hvor de 2 Strømme fødes, men paa Vandskellet selv var der bundløs Sump og Sø, saa Færdselen ikke kunde passere umiddelbart over dette. Stillet overfor denne Hindring maatte Vejen tage sin Beslutning. Midten var spærret, men til begge Sider over de endnu spæde Vandløb aabnede der sig Mulighed for uden alt for store Vanskeligheder at komme videre.

For de trætte Vejfarende, som for Aarhundreder siden fra Viborg naaede til Kragelund Sogn, var en lang, besværlig Dagsrejse til Ende, inde fra Skovene mod Øst rullede Mørket frem, og fjernt over de sorte Flader Vester ude brændte Dagslyset sammen i en rød, glødende Stribe.

OVER DEN SORTE HEDE
Fra Kragelund Sogn til Nørre Snede.

„De fare saa fri gennem Jylland“.
Folkevisen om Niels Bugges Død.¹

I vore Dage gaar Trafiken ad den moderne udbyggede Chaussée lige frem mod Syd og overskrider uanfægtet af Hindringerne Karup Aaens Kilder og det brede, mosede Dalføre. Ensomt midt i dette ligger Klode Mølle umiddelbart ved Vejen, og Landsbyen Ingesvang lejrer sig i det let bølgende Terrain ved Sydsiden af det store Sumpdrag.

Eggen er barsk og gold, Hedebakkernes Sand langs Dalens Nordbred spækket med Flintesten, afføget og kraftløst, saa kun Hungermos og vantreven Lyng finder Næring, og uendelig tungsindigt breder Mosefladerne sig til begge Sider, indrammet af mørke Banker, hvor enkelte Enebærbuske hist og her vidner om en frodigere Fortid. Fjernere mod Øst toner Rester af Skove frem over det Landskab, de forlængst har maattet slippe, og ude i Dalen er Grunden blød og vigende. Fordum var den det naturligtvis i endnu højere Grad, og 1764 bemærkede en Rejsende, som passerede forbi Klode Mølle ad Landevejen, hvorledes Jorden formelig gyngede under Hesten, hvis Trav gav „en hul Lyd“ til Tegn paa en vandrig Bund.²

Trods alt har den store Adelvej — i alle Tilfælde fra Midten af det 16. Aarhundrede — ført over paa dette Sted; thi 1544 nævner Christian den Tredje Paarup Syd for Ingesvang som Station for kongelige Postheste mellem Kolding og Viborg,³ og 1584 da Ribe Bys Udsendinge drog til Viborg ad den gamle Hærvej for at deltage i den højtidelige Hylding af den lille Prins Christian, siges det udtrykkeligt, at Rejsen gik pr. Vogn til Jyllands Hovedstad over Bække, Gadbjerg, Kollemorten og Ingesvang.⁴ Passagen herover omtales atter og atter i den følgende Tid, saaledes at denne Route kan siges uafbrudt at have været i Brug i mindst 400 Aar.⁵

Selvom det vandfyldte Mosedrag om Karup Aaens Kilder og Klode Mølle fra det 16. Aarhundrede er blevet farbart, maa den Hindring for fri Færdsel, Jordbunden dannede paa dette Strøg, dog uden Tvivl i ældre Perioder have været saa alvorlig, at Hærvejen har valgt at søge frem ad andre, mere betryggende Baner. Visse Kendsgerninger taler saaledes afgjort for, at man i Middelalderen har foretrukken den noget længere, men mere sikre Linje over Kragelund-Funder Østen om Vandskellet. Et Steds ved Stenrøgel, hvor der ogsaa gaar Vej den Dag i Dag, maa Færdselen være bøjet af mod Sydøst langs de vildsomme Lyngmoser — ad Kragelund til.

Ligesom et Vandløb, der møder Modstand, grener sig udenom Spærringen, har Hærvejen delt sig i en vestlig og østlig Arm udenom Bækkenet ved Bølling Sø, og af disse er den sidste utvivlsom ældst. Udelukket er det dog ingen-

lunde, at begge kan række langt tilbage og samtidigt være benyttede efter skiftende Forhold og Aarstid. Det vilde i alle Fald stemme godt overens med middelalderlig Sædvane, da man vitterligt ofte forstod at gøre Brug af forskellige Router mod et og det samme Maal.

I den varme Aarstid foretrak man at betjene sig af de saakaldte „Sommerveje“, som holdt sig paa farbar Bund, medens Frostene gjorde det muligt ad „Vinterveje“ at skyde Genvej over Moser og Engdrag, som i Regntiden spærrede for al Trafik. I alle Bjerglande var det næsten en Regel, at Færdselsaarerne paa denne Maade delte deres Løb i en lavere liggende „Dalvej“ og en mere besværlig „Bjergvej“, blandt hvilke de Rejsende kunde vælge efter Aarstid og Vejrforhold, og i Øster- og Nordsøkysternes Lavland skelnede man paa lignende Vis mellem „Vinter-“ og „Sommerveje“, idet Gesten frembød den faste, solide Vejbane, medens Marsk- og Strandenge kun undtagelsesvis kunde befares.⁶

Takket være de gode Oplysninger, vi har om Kong Hans' Rejser i Jylland, faar man Vished for, at den østre Vejgren over Kragelund endnu stadig var i Brug mod Middelalderens Slutning.

Kongerne gjorde Vejene levende. Hvor de kom, blev der Røre og Travlhed; thi allerede i Valdemarernes Tid maa deres Følge af ridende Mænd have bestaaet af 3—400 Personer i det mindste, muligvis flere endnu,⁷ og i det 15. og 16. Aarhundrede ledsagedes Landsherren ligeledes af et imponerende Antal Heste.

Da Kong Hans 1487 drog paa Gæsteri i Jylland, fulgtes han saaledes af 400 Ryttere, 1505 af 300, og hertil kom et betydeligt Opbud af Vognheste og Kærrer, om hvis Størrelse man faar et lille Begreb, naar Bønderne ved det 16. Aarhundredes Midte fik Bud om at give Møde med 150, 250, ja en enkelt Gang tilmed „500 Vogne og flere“, for at befordre Kongen og hans Fadebur, naar han rejste omkring i Riget.⁸

Adskillige Gange om Aaret skred dette kongelige Optog i al sin Storhed frem over Danmarks Veje. Krøblingerne, som laa paa deres Stodderpost ved Vangeleddene, saa det drage forbi og forsvinde som et Æventyr af Farver og Pragt. Solen blinkede i Værger og staaiblaa Harnisk, Silke og Skarlagen bølgede for Vinden fra Hestenes Rygge og Fruernes vuggende Karme, og som Bagtrav for hele denne prunkende Skare sneglede Bøndernes uendelige Vogntog sig som en graa Larve ad de sandede Spor over Heden.

I Aaret 1487 begav Kong Hans sig fra Viborg ad Hærvejen ned gennem Jylland. Dagen efter at han havde forladt Staden, gjorde han Ophold i Kragelund, hvor han fik overbragt en Hest af den Aarhus Biskop, hvis „Dreng“ i den Anledning belønnedes med 2 Mark i „Grimepenge“, — og umiddelbart efter fortsattes Rejsen til Nørre Snede.⁹

Gennem disse Notitser i Kongens Regnskabsbog træder den gamle Route over Kragelund med al ønskelig Klarhed frem i Lyset, og 1506, da man atter er i Stand til at følge Kongen paa hans Færd, ser vi ham — med Natte-

kvarter i Kragelund de 11000 Jomfruers Aften — tilbagelægge den selvsamme Vej i modsat Retning.¹⁰

Den siden saa afsides liggende Bondeby maa uden Tvivl da have været et Vejkryds af Vigtighed, idet Forbindelsen med Silkeborg Slot og Østjylland her stødte sammen med den store Alfarvej, og ikke sjældent møder man derfor Kragelunds Navn i gamle Rejserouter og Brevdateringer. Undervejs fra Viborg stoppede Christian den Anden saaledes 1513 op i denne Landsby,¹¹ der laa bekvemt for Overnatning og med sine store Skove og Rigdom paa Vildt ejede en vis Tilløkkelse, og den 29. Juli 1558 forlod Christian den Tredje paa sin Jyllandsfærd om Morgenens Nørre Snede for ved Aftenstide at naa frem til Kragelund, hvorfra han den følgende Dag udstedte en Ordre til Lensmanden paa Silkeborg Slot om at holde 2 Postkleppere — én i Kragelund og én i Nørre Snede — rede til Besørgelse af de kongelige Brevskaber.¹²

Gennem det øde, mørktonede Landskab med dybe Moradser og tætte Egeskove, som bredte sig ud imod Graamose og op over Grathe Hede, førte den middelalderlige Hærvej saaledes forbi Stenrøgel i sydøstlig Retning til Kragelund By. Uhyggelig og ensom maa denne Route for Aarhundreder siden have været, naar Taage og Mørke sænkede sig over den, og mærkelig nok har man netop af Moserne her dybt i Tørvejorden 1898 fremdraget en af Mosesafter præpareret Mumie af et Menneske, iført stærkt medtagne Sko af Læder med tynde Snøreremme og en Kjortel af groft Stof, som efter Snittet at dømme

næppe kan være yngre end det 12.—13. Aarhundrede.¹³ Nu er det ørkesløst at søge at sprede Lys over det Drama, som for saa lang Tid siden er udspillet i disse dystre Omgivelser; thi Gaaden synes uløselig, og Fundet i sig selv giver ingen Forklaring. Men ved Siden af Liget laa Stumperne af en Kæp — og uvilkaarligt former Fantasien derfor Billedet af en ulykkelig Vejfarende, som i Mulm og Taage — eller lokket af Lygtemænd — har forvildet sig bort fra den sikre Vej og er gaaet Døden i Møde mellem Moserne.

Fra Kragelund sætter Vejen Kurs imod Syd over Funder Kirkeby og videre mod det Sted, hvor man lettest kunde slippe over den dybe Tunneldal, som — med Aaen i sin Bund — borer sig mellem Lyng- og Skovbakker fra Bølling Sø ind imod Silkeborg. Overfor Hørbylunde Skov, hvis Egekrat lukker sammen om Bakkehældet som en busket Pels, har Hærvejen i en Snævring af Dalen ført ud over Funder Aa, og i sin oprindelige Form bevarer Stednavnet — Haardvadlunde¹⁴ — endnu et fjernt Minde om det haarde, grusede Vadested, som fordem lettede Pas-sagen.

Ogsaa Terrainoverfladen bærer Mærker af kraftigt Slid. Halvt skjult af Ørnebregner og Granplantninger arbejder Hulvejene sig Side om Side op paa Højderne, og naar man er naaet op paa det aabne Plateau, hvor Skoven slipper, og har passeret en vældig Gravhøj, ser man med Undren Paarup-Fladen tone bort i svimlende Uendelighed.

— Ude paa Christianshede ved Gludsted Plantage for-

ener den østlige Vejgren sig atter med den vestre, som kommer dragende fra Ingesvang og Klode Mølle. Ensomt som denne sidste ligger med Moselandet som Baggrund, har den endnu noget af Landevejenes Romantik over sig, selvom den har indstillet sin Virksomhed baade som Mølle og Kro. Mens Tatere og Natmandsfolk i Skarer færdedes i Midtjylland, var Hedebakkerne her omkring deres sædvanlige Tilhold;¹⁵ her gjorde de talrige Drifter af Stude Holdt paa Marchen mod Syd, idet Klode Mølle var det selvskevne Nattekvarter næst efter Knudstrup Kro, og til Jærnbanerne kom, gjorde den Tjeneste som Station for Ekstraposterne over Alheden.¹⁶ Møllens Beliggenhed fostrede i Almuens Fantasi en Mængde uhyggelige Forestillinger, Spøgeri og onde Aander sagdes at drive deres Spil om den gamle Kro, og med mange Detailler vidste den stedlige Tradition at fortælle om det frygtelige Mord, som en af Landevejens farende Folk ved Nattetide 1706 havde forøvet paa dens Indehaver.¹⁷

Før Klode Mølle begyndte at trække Næring til sig af den alfare Vej, som gik dens Dør forbi, var det dog det i de lave Bakker tæt Sydfor liggende Ingesvang, som maatte tage sig af de Rejsende.¹⁸ I Middelalderen havde det været en Sogneby, og nu har Hedernes Opdyrkning atter gindsat det i sin gamle Værdighed, men gennem Generationer laa det fattigt hen, fortabt i Minderne om en Tid, da Skovene nærmede sig dets Grænser og store Dele af Lyngfladerne uden om var under Dyrkning. 1758, da man for Alvor begyndte at fordybe sig i Hedernes Væsen, blev

man klar over, at Jorden tidligere delvis havde været under Plov og i Kraft af sin Godhed meget vel fortjente det, og som et synligt Bevis paa et rigere Liv i Middelalderen havde man desuden i Ingesvang selv en forfalden Kirkegaard med Jorddiger og Ruiner af en Kirke, som for længe siden var lagt øde.¹⁹ Ved i 1830erne at rode op i denne Tomt fandt man her ikke alene nogle middelalderlige Mønter fra Valdemar Sejr, Christoffer den Første og Erik Menved, men ogsaa 2 Messeklokker af Malm.²⁰

Naar disse smaa Klokker i Katholicismens Dage lod deres Røst lyde for at minde om den hellige Handling, som fuldbyrdedes foran Alteret, og Bondemanden ude paa Kirkestien andægtigt lyttede til, gled hans Øje ud over et Landskab, der var af et andet Præg. Skove, Agre og Bondebyer dukkede hist og her som Smaaøer frem af Lynghavet, og hvis Vinden bar til, kunde de Rejsende, som færdedes ad Hærvejen, muligvis høre Klängen af Klokker fra Kirker, som forlængst er lagt i Ruiner; thi ikke alene i Ingesvang, men ogsaa i Gammel Sigten fandtes der Spor af en sløjfet Kirke, og længere Øst paa stod der i Brande i Tem Sogn ligeledes et middelalderligt Guds-hus, paa hvis Grund man i vore Dage atter har bygget et nyt.²¹

Efter Reformationen blev der nøgent paa Egnen, Lyn-gen tog Overhaand, Skovene bukkede under, hvor stærkt Kongerne end søgte at værne om deres Vildtbane — selv paa Bebyggelsens Bekostning.²²

Ude paa Hedefloden passerer Vejen forbi Paarup Kro,

hvor kongelige „Postkleppere“ allerede i Christian den Tredjes Tid stod opstaldede, og som for de Rejsende var det almindelige Bedested mellem Klode Mølle og Lille Hjøllund Kro.²³ Her — om noget Steds — faar man det mest levende Indtryk af, hvor mægtigt moderne Tider har formaaet at omskabe det ældre Landskab. Lyngen forsvinder, Fladernes vældige Storhed skrumper sammen; thi i tætte, dybe Kolonner har Hedeplantagerne, Gludsted, Hjøllund og Bredlund, nu taget Opstilling om den gamle Vej og lukker med deres mørke Graner som en Mur imod alle Sider.

Før var der frit — i hvert Tilfælde mod Vest — en vid Horisont gik i ét med Fladernes blaanende Fortoning, Lyngen stod tæt og aabnede gæstmildt Plads for Kærrernes Hjul, saa Færdselen lunefuldt kunde skeje ud til begge Sider, saa meget den lystede. Ser man lidt nøjere til, vil man derfor overalt langs Landevejen, hvor Heden endnu har Overtaget, kunne følge de mangfoldige Hjulspor. Som bugtede Baand styrer de i brede Rækker frem gennem Lyngdækket.

Det er Strøget her over Sletterne, som Folkevisen lader tone frem, naar den synger om den kække Erik Styggesen, der paa Kong Hans' Tid bortførte sin Elskede Liden Kirsten fra Mors til Mattrup Hovedgaard, som gemmer sig bag Bakkerne Østen for Hærvejen:

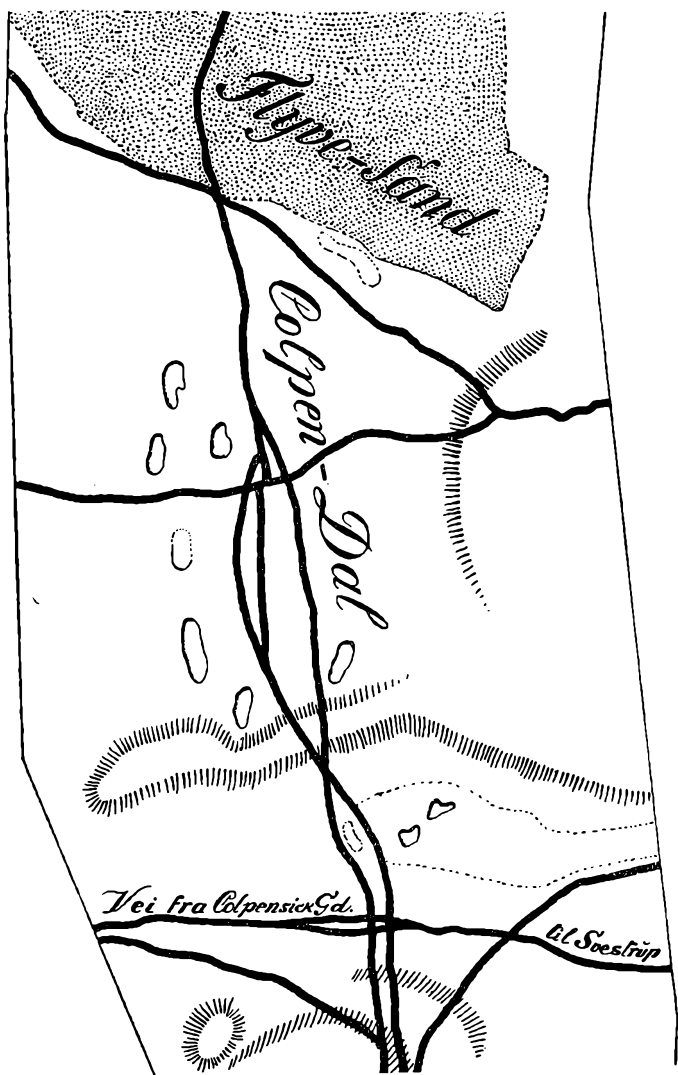
„Han førte hende over de Enge
og over de sorte Hede:
og der stod baade Fruer og Møer,
og der stod Karm til rede“.²⁴

For kun faa Menneskealdre siden ledsagede Lyngen Vejen uafbrudt lige til Nørre Snedes Marker, ja i 1840erne saa man fra de østligere liggende Højder mod Vest „egentlig intet andet end den brune Højslette, som efterhaanden smelter sammen med Horisonten“; thi kun to Punkter holdt Blikket fast: den 1804 anlagte Plantage ved Palsgaard, hvis mørkegrønne Karré af Naaletræer dannede „en sand Oase i Ørkenen“ — og Hampen Sø, som spejlblank gnistrede i Solen.²⁵

Hvilken Oplevelse maa det ikke have været for Fortidens Vejfarende, baade Mennesker og Dyr, som var udpinte af Paarup Fladens ulidelige Støv og Tørke, pludseligt midt i Lyngen tæt Øst for Vejen at møde den friske Sø, hvor Svend Felding efter Traditionen havde ladet sin Hest Blak drikke af Vandet, der gjaldt for at være „det reneste og sødeste i hele Jylland“.

I Hampensø Kro kunde de Rejsende i Ro og Mag hengive sig til undrende Beskuelse af den ensomme Hedesø, der mentes at ligge „paa Højden af Landet“ uden synligt Afløb og viden om var berømt som Vejrprofet mellem Bønderne. Med spændt Opmærksomhed fulgte disse den skiftende Vandstand for derigennem at erfare, hvad Aaret vilde bringe; thi lav Søflade hilstes med Tilfredshed som et Varsel om gode, frugtbare Aaringer, medens man med Bekymring belavede sig paa magre og tørre Tider, hvis Vandet gik over Bredderne.²⁶

Paa den hele, ca. 3 $\frac{1}{2}$ Mil lange March fra Ingesvang til Nørre Snede Bakker har Hærvejen udelukkende bevæget

Hærvejen over Paarup Hede, hvor nu Gludsted Plantage ligger.
Efter Kort af Zepelin 1798 i Overvejsinspektoratets Arkiv.

sig paa Fladerne — det skovgroede Højland ligger østligere — og alle Vegne holdt sig paa det brede Vandskel. Intet Aaløb voldte Vanskelighed, men mangen Gang har det til Gengæld knebet at sætte den rette Kurs, fremfor alt ved Vintertide, naar Snestormen jog over Sletten og begravede alle Spor.

Om Sommeren flammede Solen, Varmen flimrede over Lyngtoppene, hist og her skinnede en Indsande som Sne i den brune Bund, og Gang paa Gang stod Sandflugten over det aabne Land som en Rædsel for Vejfarende, der saa de tunge Skyer formørke Dagen med deres Millioner af Sandskorn og lejre sig i Driver overalt. Et Øjenvidne, som i Maj 1798 paa disse Kanter mødte en Sandflugt, der rejste sig for en stærk sydvestlig Storm, fortæller, hvorledes Sandet viste sig som en Røg i Luften og drev for Vinden — saa vidt det kunde skønnes — over en Strækning af henimod 2 Mile. „Ved denne Naturbegivenhed er det umuligt baade for Mennesker og Kreaturer at være i Nærheden“.²⁷

Tværs over den alfare Vej, som her gaar i Nord—Syd med en Hældning mod Sydøst, har Vildtet været paa Vandring, idet det fra Østlandets tætte Skove om Sommeren trak mod Vest ud over Hederne. Lokkede af det fine Grønsvær, som pletvis spirede frem i Lyngtæppet, søgte Hjortene — „Hededyrene“ — ud paa Sletterne, og naar Kulde og Blæst for Alvor tog fat, vendte de atter tilbage Øst paa for at søge Læ i de lune Skove. Harer, Ræve og andet Vildt, ja selv Urhønsene, som ellers bedst fandt sig

tilrette i Lyngen, fulgte Hjortenes Eksempel, deres Vej krydsede den Route, Menneskene tog, — og de Rejsende, som kom dragende ad Alfarvejen, kunde stundom se Storsvildt i Flokkevis flygte over Heden.²⁸

— Naar man nærmer sig Nørre Snede, begynder Landet at løfte sig i store, kraftige Bakkelinjer. Som en bred Udløber af Østjyllands Højder skyder Terrainet sig i et Forbjerg ud imod Fladerne, synligt „vidt og bredt i Hedesletten ligesom en Ø i det vilde Hav“.²⁹ Gravhøjene vokser i Mængde, Stednavnene beretter om forsvundne Skove, — og knejsende højt paa Bakkedragets Ryg lyser Nørre Snedes hvide Kirke milevidt over Landet.

Naar den gamle Vej er naaet op i Bakkerne, befinder den sig atter paa et Omraade, som fordem i Kraft af sit landskabelige Præg hørte Østjylland til og nu atter langsomt erobres tilbage; thi paa Tomterne af Middelalderens Skove, hvor Vinden før ubarmhjærtigt brød frem over Bakkerne, skyder talrige Plantager nu i Vejret og skaber Læ paa den stormpiskede Højderyg.

Det er Østjyllands Grænse, og allerede for 150 Aar siden lagde man Mærke til, at Vind og Vejr syntes at skilles over dette Skel, saaledes at de mod Nord og Øst mangan Gang paa samme Tid artede sig helt anderledes end mod Syd og Vest, idet Vestenvinden ikke mere var næsten ene om at bruse mod Husenes Vægge, men ogsaa Blæsten fra Øst begyndte at vise Tænder.³⁰

Nørre Snede Kirke var i den katholske Tid indviet til Sct. Michael, et Valg af Værnehelgen, som tyder paa høj

Ælde og harmonerer godt med Stedets markante Beliggenhed og Rigdom paa Minder om Oldtidens Kultur; thi i den ældste kristne Tid synes man bevidst at have skudt Billedet af den kæmpende Ærkeengel i Forgrunden, plantet hans Helligdom paa de gamle Templers Plads og i hans heroiske Fremtoning søgt at bygge Bro mellem den nedarvede Kreds af Forestillinger og de nye, som var i Frembrud.³¹

„Hellige Maria, Guds Moder, gaa i Forbøn for os,“ — stod der at læse paa Kirkens Klokke,³² der i op imod 500 Aar har ringet over den gamle Vej og sendt sin Hilsen til Pilegrimmenes trætte Skare, som vandrede forbi.

Ligesom Hedenskab og Kristendom mødes i Ærkeengelen Michaels Skikkelse, træder Oldtid og Middelalder broderligt frem Side om Side paa Nørre Snede Kirkegaard i 2 anselige Gravhøje, som var inddragne paa den viede Jord, og hvorum Sagnet fortalte, at de rummede Resterne af „Kong Snio“ og hans Dronning,³³ — og Sønden for Kirken nær alfar Vej randt der af Bakkehældet en undergående Kilde, som fordem lokkede Syge til i Mængde. I den katholske Tid var denne til Sct. Knud indviede Helligkilde omsat af Tømmer og Fjæle og et lille Kapel opført derved, hvor de Valfartende kunde søge Andagt.³⁴

Hærvejen gennem Jylland, som i Middelalderen i stor Udstrækning blev befaret af nordiske Pilegrimme, er i Sammenligning med tilsvarende Valfartsrouter i Udlandet kun kummerligt udstyret. Paa den lange Strækning

mellem Viborg og Slesvig By passerede den hverken Købstæder, Kathedrales eller rige Klostre, og medens Pilegrimsvejene gennem Mellemeuropa, i Frankrig, Italien og Spanien var som en straalende Perlerække med pragtfulde kirkelige Stiftelser tæt Side om Side, lagt umiddelbart langs Færdselsaaren, af hvis levende Trafik de voksede sig rige, gik den jyske Romavej fattig og beskeden sin Bodsgang gennem tyndt befolkede Egne. Selv inde ved Halvøens barske Højderyg har der dog uden Tvivl i hine Dage hist og her rejst sig Smaakapeller og Valfartsteder i mindre Format, hvor de Vejfarende kunde yde deres Skærv; to berømte Helligdomme — Vor Frue Kapel og Kilde i Karup inde paa Alheden og Sct. Hjælpers Kapel i Kliplev i Sønderjylland — vides i alle Fald at have været placerede forholdsvis nær ved Pilegrimsvejen, og med faa Miles Mellemrum markeredes dens Linje af mindre Kapeller, som alle forlængst er gaaet til Grunde. Tæt udenfor Sct. Mikkels Port i Viborg mødte man jo Jerusalems Kapel, Sct. Margrethe Kapel gemte sig i Lyngdalen ved Hald Sø, ved Graagaard laa Svend Grathes Kapel, og paa sin videre Færd passerede Vejen — hvad jeg siden skal komme tilbage til — antagelig et Sct. Mortens Kapel i Kollemorten, et Kapel ved Lilholt Sonden for Vojens og et formentligt Sct. Jørgens Kapel ved Oversø.

Men Pilegrimsrøret og de store Bodsvandringers mærkelige Tid var forbi med Reformationens voldsomme Frembrud, de gamle Idealer styrtedes i Støvet, haard og snæversindet slog den nye Bevægelse den i Aarhundreder

opbyggede Skønhedsverden i Stykker og gik som en Ild over Landet. Da Kong Christian den Tredje engang kom rejsende ad Hærvejen gennem Nørre Snede By og saa det lille Kapel, befalede han i sin reformatoriske Nidkærlighed straks, at det skulde jævnes med Jorden, og gav den stedlige Kromand Christen Terkilsen Tilladelse til at tage det til sig som sit eget med Tømmer og Sten.³⁵ Genopført i ny Skikkelse stod Bygningen i mange Aar ved Nørre Snede Kro, og da samme Christen Terkilsen, der var ene om at holde Herberge her paa Stedet, havde ondt ved at skaffe Foder til de talrige Rejsendes Heste, gav Frederik den Anden ham 1572 Lov til at indkøbe et Par Læster Havre i Horsens, siden denne Kornsort ej var at faa paa disse Egne. Ogsaa Christen Terkilsens Efterkommere, der i flere Slægtled sad inde med Kroen, fik denne Tilladelse fornyet.³⁶

Bag disse Kongebreve aner man Vejenes Uro. Hestenes Hovslag klappede, Støvskyer rejste sig langt ud paa Hederne som Forvarsel om Rytterskarer og Vogntog, der kom nærmere; thi Nørre Snede nød ikke alene Fordelen af at ligge ved Storrouten gennem Jylland, men paa sin fremskudte Post imod Sletterne samlede den fra ældgammel Tid en Stjerne af Veje fra alle Verdenhjørner.

Herfra forbi Hampen Sø veg blandt andet en Sidegren af fra Hærvejen, bøjede ind gennem Herredsbyen Vrads og fortsatte over Ansø Mølle. Midt i Skovlandet dér paa en aaben Lyngbakke, der i hele sin Bredde skyder frem mod Aadalen, grener der sig et pragtfuldt Bundt

af forladte Hulveje op over Skraaningen. En enkelt af disse er tydelig indkastet og i 2—3 Alens Bredde omhyggeligt brolagt med Piksten og større Randsten, — og beundringsværdigt følger de forskellige Vejbaner Bakkesidens Kurver og vidner i deres Mangfoldighed om en ikke ubetydelig Færdsel. Hovedretningen peger direkte mod Nord over Løgager, Funder Aa og videre til Kragelund, saaledes at man ad denne Route direkte kunde sætte Kursen mod Silkeborg.³⁷

Da Christian den Fjerde 1624 organiserede Postvæsenet, forordnedes der 2 Fodbude paa Kolding-Aalborg Routen over Nr. Snede og Viborg, et Tegn paa, at Strækningen her endnu laa i første Plan, men allerede ved Aarhundredets Midte opgav den agende Post dog denne Linje til Fordel for Vejen gennem Østkystens Byer. Senere hen blev Nr. Snede — som rimeligt var — imidlertid atter Station for Postbefordring over Heden.³⁸

PAA DET STORE VANDSKEL

Fra Nørre Snede til Jelling.

„Midt paa Landet gaar den bekiendte Strækning af Hede, som ofte er steenrig og især mod Nordkanten af Landet. Da alle Landets Floder udspringe paa denne Landryg og blive først mod deres Udløb betydelige, saa følger deraf, at den bedste Vej, og hvor man mindst har naturlig Ophold at befrygte, maa gaa midt i Landet og langs med den“.

H. O. Scheel.¹

I Nærheden af Hundshoved — en halv Milsvej Sydøst for Nørre Snede — siger Hærvejen endelig den moderne Chaussee Farvel, idet denne bøjer af mod Tørring og Vejle, medens Mødervejen i sit gammeldags Udstyr en-somt fortsætter sin Vandring direkte Sønder paa.

Færdselen har forlængst forladt den; kun faa Kørende vover sig i vore Dage ind paa den forfaldne Bane, som i tunge Hjulspor kæmper sig gennem Sandet, men i al sin Primitivitet ikke viger tilbage for at give sig i Kast med et stærkt bakket, vanskeligt Terrain. Som Hærvejen nu skrider frem over Højder og dybe Dale, er den — hvor forsømt og forfalden den end monne synes — et beundringsværdigt Udtryk for det mærkelig sikre Instinkt, i Kraft af hvilket den tusindaarige Færdselsaare har for-

staaet at styre ind netop over det Strøg i Jyllands Indre, hvor Halvøens to største, mest vandrige Aaløb har deres Udspring. Uanfægtet af Bakkernes stejle Fald kæmper Hærvejen sig frem for at føre sin Færdselslinje nøjagtigt ind over det dybe Dalføre, hvor det største Vandskel findes og Gudenaans Kilder rinder mod Øst, Skjernaans mod Vest.

Efter hovedkuls at have passeret den bratte Kløft, i hvis Bund et lille Bækløb strømmer mod Vest til den nærliggende Rørbæk Sø, kravler Vejen ad dybe Huler op over en ny Bakkekam og naar endelig i Nærheden af Landsbyen Tinnetheden tæt Norden for Øster Nykirke den Sænkning mellem Højdedragene, hvor — som det 1638 hedder — „de tvende navnkundige Strømme ippes, som kaldes Gudena og Skjerna“.²

Over det søndre Bakkehæld breder der sig et forkuet Egekrat — Rester af de udstrakte Skove, som for Aarhundreder siden beherskede Landskabet — og i den nu saa stille og afsides Dal, Hulvejene besværligt baner sig ned i, glider Sporene over et lille, sendrægtigt flydende Vandløb — Skjernaans første Begyndelse.

Faa hundrede Alen derfra lyder der en forjættende Kogen i Jorden, Kildevæld klinger under Elletrunter og Tørvegrave, ved hvis Kanter optagne Stammer og Stød af vældige Fyrretræer sprækker i Solen, og vender man Blikket mod Øst, blinker der pludselig ved en Lyngbankes Fod et Sølvbaand frem i det Grønne — en væver, skælvende Stribe, som med utrolig Hast vokser i Bredde

og Vandmasse. Det er Gudena, som — med Kurs imod Øst — tager Opløb til sin lange, møjsommelige Vandring mod Randers Fjord gennem Halvøens største Højland.³

Paa Vandskellet selv er der Mose — tidligere har der utvivlsomt været Sump — og først paa dets vestlige Side, hvor Vandet langsomt bestemmer sig til at sætte sig i Bevægelse mod dette Verdenshjørne, har Vejen i sin Visdom valgt at sætte over.

I flere Hundreder følte den Rejsende, som tilbagelagde denne Strækning af den „store Adel-Landevej, som gænger mellem Viborg og Kolding“,⁴ sig mærkelig betagen af Stedets Trylleri. Her hvor Kilderne sprang og Vandene deltes, bjergtoges man af Forestillingen om at staa i Hjertet af Jylland paa den største Højderyg, en Tanke, som bevægede Fantasien og i det 18. Aarhundrede fik det til at krible i Fingrene paa mangan Nyttedborger og Projektmager. Ved at overskære den smalle Strimmel Land, som skilte de to Aaløb, vilde man jo kunne smelte Vandvejene sammen til én — „hvorved Transporterne tværs over Jylland kunde lettes, ja Skibs-Passage aabnes fra Nordsøen til Kattegat“. „For en Kejserinde Catharina II vilde den Bekostning ej sige stort“ — skriver J. N. Wilse — „men vel hos os, om Entreprisen i sig selv stod til at udføre“.⁵

Nu er Vejen øde. Forhen var den befærdet i stor Udstrækning; fra ældgammel Tid maa Hærene ad denne strategiske Hovedroute mangfoldige Gange være rykket op i Jylland, og netop her, hvor det stærkt forrevne Terrain med bratte Dale, Højder, Vandløb, Skove og Moser

tvang de marcherende Tropper til nøje at følge Vejens sikre Linje, har man i en længst forsvunden Fortid opført en Forsvarsvold tværs over Færdselsaaren.

Uvist hvorfor giver Traditionen det Navnet „Margrethediget“ — en Benævnelse, som ogsaa forekommer andet Steds⁶ — men alle historiske Beretninger tier, og ingen Kilde giver Oplysning hverken om Voldens Alder, Oprindelse eller Skæbne. Dens Placering i Terrainet taler dog afgjort for, at den maa være anlagt som en Vejspærring, anbragt med megen Omtanke netop paa det Sted, hvor Naturforholdene gjorde en saadan mest virkningsfuld.

Fra Nordvest, hvor den søger Støtte oppe paa Skraaningen af Tranebjergets skovbevoksede Højde, strækker den sig mod Sydøst ad Tinet til, passerer Skrænten af en Bakke og fortaber sig i Engdragene mod Gudenaalen. Her var Digits Spor endnu synlige for ca. 100 Aar siden, medens dets fulde Længde i vore Dage kun er ca. 250 Meter eller omtrent Halvdelen af den oprindelige. Graven ligger paa søndre Side af den i sin Velmagt antagelig omkring 3 Alen høje, lynggroede Jordvold, der i hele sit Præg svarer meget nøje til „Kong Knaps Dige“ paa Grathe Hede og utvivlsomt ligesom dette maa være bygget som Værn mod en fra Nord fremrykkende Fjende. Rester af stensatte Ildsteder er fundet i Sandet baade Nord og Syd for Diget, ligesom man fortæller om opgravede Brudstykker af Vaaben, forrustede Stumper af Jærnsværd og lignende i umiddelbar Nærhed deraf.⁷ For et

halvthundrede Aar siden fandtes der desuden i selve Volden en lille, massiv Kanonkugle af Jærn af 2 Tommers Tværsnit, — kan hænde et Minde om, at det gamle Dige ved Hærvejen kan have været i Ilden ogsaa i forholdsviis nyere Tider.⁸

Det store Vandskel ligger i Øster Nykirke Sogn — Nørvang Herred — og Kirken, som er placeret paa en vældig Bakke i en Højde af 130 Meter over Havet, virker i sin lysende Hvidhed næsten som en Aabenbaring i Landskabet. I flere Miles Afstand træder den frem over Horisonten, højt hævet og indhyllet i lette Taager, som om den svævede over Bakkerne.

Sammen med et Par andre hellige Figurer staar Sct. Peders Billede i Sydportalens Tympanon; thi til denne Apostelmartyr var Bygningen indviet,⁹ og paa Kirkeklokken læses paa Latin, at — „i det Herrens Aar 1438 er den salige Peders Klokke i Nykirke støbt“.¹⁰

Naar Folkesagnet beretter baade om denne og Læborg Kirke, der længere Syd paa ved Hærvejen indtager en lignende fremskudt Stilling ved Kongeaa-Dalen, at de i fordums Tid har gjort Tjeneste som Sømærker, — maa dette selvfølgelig efter Forholdenes Natur være udelukket.¹¹ Ikke des mindre kan Traditionen dog paa sin Vis være rigtig, idet disse Kirker, som øjnedes i anselig Afstand, næsten var selvskrevne til at bruges som Vejmærker af Folk, som færdedes ad den store Adelvej. Som Fyr dukkede de dragende frem langt forude og angav Retningen, man skulde holde, naar Sne eller Sandknog havde

lagt sit Dække over Landet og alle Kendemærker svigtede.

Fremfor noget var Øster Nykirke som skabt til Vartegn for vejfarende Folk, og Formodningen om, at det er denne dens Rolle, Sagnet mindes, vinder i Styrke ved, at man vitterligt ogsaa andet Steds — ikke alene i Gravhøje, men ogsaa i Kirkerne — har søgt faste Støttesteder for at orientere sig i Terrainet.

1578 fandt Frederik den Anden sig saaledes opfordret til at række Bymændene i Karup en hjælpende Haand ved Istandsættelsen af deres brøstfældige Kirketaarn, fordi dets Vedligeholdelse var af saa stor Vigtighed for Vejfarende, som færdedes over den vildsomme Alhede.¹²

Tæt udenfor Øster Nykirkes mossede Stendige sprang der frem af Jorden en Helligkilde, der ligesom Kirken selv var viet Sct. Peder, og hvorom man sagde, at den aldrig udtørredes „hverken Sommer eller Vinter“ — nu „alene en Brønd med skidden Vand udi“, hedder det 1771 — og i det nærliggende Dalstrøg randt der et andet Væld, som gik under Navnet „Helgenes Kilde“.¹³

Landevejen, som i vore Dage gaar op over Højden tæt forbi Kirkegaardsdiget, var dog tidligere lagt i et lavere Plan i en Bue Østen om Bakken, hvor dens Forløb stadig spores i Terrainet,¹⁴ — og Folk paa Egnen taler endnu med en vis Ærbødighed om „gammel Studevej“, som sagnrig og ærværdig fører igennem Sagnet.

„Margrethe-Diget“ minder om Kamp og Ufred i disse nu saa afsides Dale, og endnu i det 17. Aarhundredes

Krige, da Svenskere, Brandenborgere og Polakker huserede i Riget, fulgte deres Rytterskarer til Beboernes Fortvivlelse Fortidens Hærstrøg op gennem Jylland.

Præsten i Øster Nykirke, Jens Bentsen Falenkamp, som gentagne Gange havde døjet under Fjendernes Gennemmarch, blev til Slut 1659 forjaget af Polakkerne fra Hus og Hjem og siden ihjelslaaet.¹⁵ Rædselen bredte sig over Egnen, Bønderne flygtede fra deres Boliger og Bedrifter, og ude paa Givskud Hede vistes længe Jordhulerne, hvori de havde søgt Tilflugt.¹⁶

Aarhundreder efter disse frygtelige Hjem søgelser dukker der fra Tid til anden nedgravede Skatte frem af Jorden, Sølvbægere, Smykker, Penge og Klenodier, som Beboerne ved den alfare Vej af Angst for Faren, som truende rykkede nærmere, skjulte i Mark og Mose for at redde dem for Krigernes Griskhed.

Mellem Havrestubbene paa Præstegaardens Toft i Øster Nykirke fandt man saaledes 1844 en Halskæde af massivt Guld, vejende 9 Lod, med Billedet af Frelseren, Gud Fader og den Helligaands Due paa Laasen, der desuden bar Aarstallet 1641, Jesu Monogram og Bogstaverne I. B. F. — B. P. D. Uden Tvivl har dette kostbare Smykke tilhørt den ovenfor nævnte ulykkelige Sjælesørger, Jens Bentsen Falenkamp, og hans Hustru Bodil Pedersdatter, som ligeledes maatte fly fra sit Hjem.¹⁷

Paa samme Præstegaardsjord optoges Aaret efter en høj Sølvpokal, hvis Navneindskrift viste, at den engang havde været i en vestjydsk Sognepræsts Eje, 1849 fra-

vristede man en Tørvemose i Nærheden to Skeer af Sølv med Initialer, som fortalte, at ogsaa de maa have tilhørt Jens Falenkamp og hans Hustru, — og af samme Mose fremdroges noget senere 5 Malmgryder og et Destillerapparat af Kobber. Ved Nørre Kollemorten blinkede pludselig en Halskæde af Sølv og 3 Sølvskeer frem af en Plovfure ved Foden af en Lynghøj, Værdisager som sikkert paa samme Maade er skjult i Marken i disse Forvirringens Aar, og fra Sønder Kollemorten Mose stammer 2 Sølvfund fra samme Tid, det ene bestaaende af et lille, rørformet Bæger, 2 Kerubskeer, 33 større og mindre kuglerunde Sølvknapper med Rosetter, 14 Snøreringe, samt 84 Specier, det andet af 2 Kerubskeer og en Ørekovsken.¹⁸

Skrækken for Fjenderne er ilet forud.

Spredt ud over disse Egne grupperer der sig en Række lignende Fund, alt sammen Minder fra denne Periode, som tilfældigt er dragne frem af deres Skjulested og pludseligt stiller os Ansigt til Ansigt med den raadvilde Forfærdelse, som i disse ulykkelige Aar forplantede sig med Rygterne ad de slagne Veje, der genlød af Troppernes Fodslag. Uvilkaarligt mindes man Stroferne i den samtidige Folkevise:

„Jutland er given Svensken til Pris,
 vor' Fjender grumme og lede,
 Du straffer os med den skarpe Ris,
 Vi maa vel sukke og græde.
 Gud naadelig hjælp' os alle“.¹⁹

Sønden for Øster Nykirke møder vi 2 Smaabyer, Nørre og Sønder Kollemorten, liggende — som det 1638 hedder²⁰ — „paa den store Landstraate“. Fra gammel Tid har de slaaet sig ned paa den høje, hvælvede Bakkeø, omringet af Skove. Tinnets og Kollemortens anselige Egekrat er nu Rester af disse. I Aaret 1573 nævnes der Afgifter af Oldensvin paa en Krongaard her,²¹ Krattenes frodige Udseende kunde endnu ved Midten af 1800erne tyde paa, at Skovenes Undergang næppe naaede mere end 3—4 Hundredaar tilbage, og Navne som Lindbjerg, Ormholt, Hammerlund, Hagelund, Lundbanke, Bregnager, Moselund, Skovbøl, Risager og Vesterlund aflægger Vidnesbyrd om et Fortidens Skovareal, som — sammenhængende eller splittet — har strakt sig over det meste af 1 Kvadratmil eller 10,000 Tdr. Land.²²

1843 fandtes der paa disse Omraader kun Smaakrat, „der ydmygt lister sig hen langs Jorden, som om det endog hos den frodige Lyng søgte det Læ, det ikke kan undvære“.²³ En Mængde Hedefaar græssede over Bakkerne, og ved Midten af det 18. Aarhundrede hentede Hammerum Herreds flittige Hosebindere en stor Del af deres Uld paa de anselige Markeder i Tinnet, som blomstrede op nær den alfare Vej.²⁴

I den nyeste Tid har Egnen fuldstændigt skiftet Karakter. Granplantager iler nu de forkuede Skovrester til Undsætning, Lyngen er næsten gjort fredløs, og Læplantninger om blegstotige Agerjorder rejser paa Kryds og tværs deres Skillevægge over Højsletten.

Hærvejen gennem Jelling Syssel. Efter Kort 1846.

Kunde den Rejsende, som fordem i Uvej og Mørke naaede disse tyndt befolkede Egne, ikke finde Husly i Nykirke Præstegaard,²⁵ maatte han søge ind i Kollemorten By, og 1579 udgik der et kongeligt Brev, hvorved Chresten Greersen, der boede „paa en Alfarvej“ i Nørre Kollemorten og led megen Besvær med at skaffe Kongens Folk Fortæring og Vogne, opnaaede nogen Lempelse i sin Landgilde.²⁶ Allerede da trivedes der altsaa et lille Krohold paa Stedet, og de Magistratspersoner fra Ribe, som 1584 kom agende i 5 Vogne undervejs til Prins Christians Hylding i Viborg, synes ogsaa der at have faaet Tag over Hovedet.²⁷

Navnet Kollemorten er enestaaende herhjemme — kun i England findes et Sidestykke i „Coldmartin“²⁸ — gamle Folk paa Egnen forklarede, at det kom af den hellige Morten Bisp, til hvis Ære man havde bygget en Kirke ved den alfare Vej, og det ser unægteligt ud til, at Traditionen har Ret, — at den berømte Martin af Tours uventet træder os i Møde midt paa den middelalderlige Pilegrimsvej gennem Jylland.

I 1300erne — første Gang Stedet nævnes — er det som „Kalli martin“ eller „Kallæ marti“, og sprogligt hersker der ingen Tvivl om, at de 2 første Stavelser betyder „kold,“ medens hele Navnet i det 16. Aarhundrede som Regel skrives „Kolde Morten“.²⁹ Som bekendt faldt Sct. Martins Dødsdag den 11. November, der aabnede Døren til Vinteren og dens Kulde og derfor i den middelalderlige Kalender afmærkedes som „Martinus frigidus“ — „Kolde Mor-

ten“ paa Dansk — i Modsætning til samme Helgens Translationsdag, der indtraf den 4. Juli midt i Sommerheden og af den Grund betegnedes som „Martinus calidus“ eller „Varme Morten“. Men den Morten Bisp, man først og fremmest gav Agt paa herhjemme, var dog den, som tog Stade ved Vinterens Tærskel, til hans Ære maatte Gæssene række Hals, og store, larmende Ædegilder indvarslede den barske Aarstid, som nu var i Vente.³⁰

Om „Kolde Mortens“ Popularitet er der ingen Tvivl, — og hertil kommer i dette Tilfælde yderligere Traditionen, der i et Markeskel udpegede Pletten, hvor en Sct. Mortenskirke havde ligget. Alle historiske Kilder tier ganske vist haardnakket, men dette siger i og for sig intet; thi Gang paa Gang har man ved tilfældige Gravninger fremdraget Ruiner af kirkelige Bygninger, som var glemte i den Grad, at ikke engang et Stednavn bevarede Mindet. Ogsaa i Kollemorten — i Nærheden af et Vandhul, som hed „Kirkedammen“, — kom Spaderne i Gang og gav — om ikke et afgørende Bevis — saa i alle Tilfælde den største Sandsynlighed for, at der virkelig kan have ligget en Kirke eller et Kapel paa den af Overleveringen betegnede Tomt. Ganske vist var alle Grundsten rodede op og fjernede — Kampen mod Sandflugten har været haard paa disse Kanter og taget Sten i Brug i videst muligt Omfang — men udenom den dybt gennemgravede Plet, hvor Murene formentlig maa have staaet, fandtes en Række Grave, der tegnede sig i den naturlige Bund som tydelige Gruber med næsten fuldstændigt fortærede Lig i Bunden.³¹

Paa Baggrund af dette Fund faar Sagnet om en middelalderlig Sct. Mortens Kirke i Kollemorten pludseligt Liv, og et lille Kapel for den hellige Biskop vilde høre naturligt hjemme i den Række af Bygninger af lignende Art, som i al Beskedenhed bredte en Smule Hellighed og kirkelig Glans over den fattige Pilegrimsvej. Stednavne med den hellige Martins Navn findes i Frankrig i et Antal af op imod 500,³² — og i Marie Malene ved Randers har vi et Eksempel paa, at Kirkens Helgen-Navn ogsaa hos os kan have forplantet sig til et helt Sogn.³³

Bag et Sct. Mortens Kapel ved Kollemorten skimter man et uendelig langt Perspektiv ud over Europas Valfartsrouter, af hvilke en af de berømteste — den som førte til St. Jago de Compostella — passerede Tours, hvor Frankrigs ældste og skønneste Saint-Martin-Kirke drog Tusindtal af Pilegrimme til og blev det kunstneriske Forbillede for alle Kirker, som blomstrede frem langs Vejen til Sct. Jakobs Grav.³⁴

— I Givskud Sogn, som Hærvejen gennemskærer paa sin fortsatte Vandring mod Syd, paavises en „Tingbakke“ og tæt op til selve Adelstrøget en „Galgehøj“ og „Galgedam“, hvorved man i den store Drivningstid vandede de tørstige Dyr, der led under Tørken og Varmen paa den støvede Hede.³⁵ Ligesom den hellige Kirke plantede sine Vartegn ud langs den store Færdselsaare, rejste ogsaa den jordiske Retfærdighed saaledes med passende Mellemlum sine Symboler, saa de Vejfarende efter god, gammel Skik kunde nyde godt af Synet af Justitias Triumf, legemlig-

gjort i en ynkelig Tyvekrop, som i en skrattende Lænke af Jærn svejede for Blæsten, — en Advarsel for lovløse Folk, en Trøst og Beroligelse for de hæderlige; thi mangen Gang færdedes disse ikke uden en vis Beklemmelse i et Landskab, hvor der var langt mellem menneskelige Boliger og Farer laa paa Lur i de skumrende Egekrat.

Overalt hvor man kommer, føler man levende, i hvor stor Udstrækning det moderne Landbrug er gaaet angrebsvis til Værks over Arealer, man tidligere opgav. Nybyggerlandets udviskede Præg har erobret de før saa golde Vidder, og forunderligt er det at høre om, hvorledes disse Strøg endnu op i Mands Minde laa indviklede i en næsten haabløs Kamp imod Lyngen.

Vi nærmer os Jelling.

Navnet alene vækker et Mylder af Forestillinger, Gravhøjenes Opmarch over Terrainet taler om ældgammel Kultur, men mest af alt bidrager dog de 2 mægtige Jordmonumenter ved Jelling Kirke og Gorms og Thyres prægtige Runestene til at fremhæve Stedets usædvanlige Betydning.

Hvad vi positivt ved, er dog i Virkeligheden uendelig lidt, men saa meget des mere interessant bliver den Kendsgerning, at en Række karakteristiske, topografiske Forhold slutter tæt op paa denne Egn for ligesom at underbygge vor mangelfulde Viden paa den ejendommeligste Maade; thi Hærvejen og disse Omraaders historiske Geografi tildelte fordem det siden saa afsides Jelling en fremskudt Plads i den store Trafik.³⁶

De mange, ærværdige Færdselsaarer, der her løber sammen som i et Knippe, giver os — hvad Mindesmærkerne alene ikke er i Stand til — Vished for, at det langt fra var et tilfældigt valgt Sted, det berømte Kongepar for 1000 Aar siden stedtes til Hvile, men et levende Midtpunkt.

Hvad Viborg var for Nørrejylland, blev Jelling i mindre Format for disse Egne af Halvøen, just fordi alle Veje krydsedes her. Det gav baade Sysselet og det senere Tørrild Herred Navn, her maa en Kongsgaard have haft Plads ind i Middelalderen, og op gennem Tiderne ejede Kongerne Jordegods i Jelling, der endnu i 12.—13. Aarhundrede rent kunstnerisk synes at have hævdet en vis Betydning.³⁷

Det er i det hele taget ret paafaldende at iagttage, hvorledes Afslutningen af hver af de 7 Dagsrejser, det islandske Pilegrims-Itinerar fra 1100 Tallets Midte anfører mellem Viborg og Danevirke, naturligt falder sammen med et topografisk Mærkepunkt, et Vejkors, hvor Færdselen mødtes fra forskellige Sider. Det gælder om Kragelund og Klode Mølle ligesom om Nørre Snede, og følger man Routen videre mod Syd, vil den samme Kendsgerning melde sig for hver afsluttet Dagsmarch af 4—5 Miles Længde.

Jo mere man fordyber sig i Hærvejens Væsen, des stærkere bliver man slaaet af Forundring over den næsten gaadefulde Finhed, hvormed den er ført igennem Halvøen, afpasset efter den skiftende Natur og føjet saa sikkert ind i Landets arkitektoniske Opbygning, at Hvile-

punkterne harmonisk falder sammen med de Strøg, hvor Terrainformerne muliggjorde de nødvendige Vejforgreninger.

Paa hele Strækningen fra Øster Nykirke til Jelling-Eggen holder Adelvejen sig paa jævnt, højt, farbart Terrain, følger stadig Skellet mellem Vandløbene og har ikke et eneste Sted Behov at passere en Aa eller Bæk.

Selvom den gamle, islandske Tradition om Frode hin Fredegodes Dage — hvorom det hedder, at „da afskaffedes Ran og Tyverier, saa en Guldring laa i mange Aar paa den alfare Vej over Jalangers Hede“ — ikke i sig selv kan tillægges nogen historisk Betydning, er Valget af Sted i alle Tilfælde saare karakteristisk, idet den islandske Sagamand derigennem bekræfter Jellings dominerende Rolle som et af Landets mest befærdede Vejstrøg.³⁸

Mange Træk peger i samme Retning.

I vor Tid gaar Hærvejen dog ikke direkte ind til Byen, men passerer forbi ca. 3 Kilometer vestligere. Ved Harresø Kro krydser den Chausséen Vejle-Herning og fortsætter hinsides denne videre Syd paa forbi Styvelgaard og Trollerup. Det ser imidlertid ud, somom den oprindelige Vejføring paa denne Strækning er skudt ud af Leje, og der kan næppe være Tvivl om, at den middelalderlige Storroute er ført østligere ind over Jelling. Med Bygdens aftagende Betydning har man forkortet Vejen ved at gaa direkte mod Syd, og ude paa Heden Vest for Jelling indfangede Hærvejen en anden ærværdig Færdselslinje, som fra Skanderborg drog over Fuldbro, Herredsbyen Nim,

Hvirring, Ullum og Jelling for derpaa at slaa Følge med Viborg-Vejen over Randbøl Hede til hinsides Bække By. Her drejede den af for over Foldingbro og Kongeaadalen at styre mod Ribe — og det er dette Vejstræk, Anders Sørensen Vedel i sin Redaktion af Folkevisen om Dronning Dagsmars Død lader Kong Valdemar passere paa det voldsomme Ridt fra Skanderborg til den døende Dronning.³⁹

Fra Horsens kom en anden Vej over Øster Snede til Jelling, den samme Dronning Christines Sendebud 1505 tilbagelægger paa en Rejse til Ribe,⁴⁰ — og fra Vejkrydset ved Galgehøjen ude paa Jelling Hede skilte en Færdselsaare sig ud fra den store Hærvej og vandrede paa egen Haand over Bredsten, Ødsted og videre mod Kolding.⁴¹

Denne Strækning fik Fremtiden for sig, idet den allerede i Middelalderens senere Aarhundreder i stigende Grad sugede Færdselen bort fra Hærvejen. Derved gled det mellemste Strøg af denne stilfærdigt ud af den store Trafik, og den oprindelig gennemgaaende Forbindelse mellem Nørrejylland's Landstingsby og Danevirke afstumpedes til en Adelvej mellem Viborg og Kolding. Ganske vist holdtes den gamle Route endnu et Par Mile mod Syd stadig i Live som et Led i Færdselsaaren mellem Viborg og Ribe, men ved Jelling begynder det store Brud i Hærvejens Midte. I det 16. Aarhundrede synes denne fuldstændigt at have mistet sin tidligere Betydning og visnede bort som en Gren uden Safter, — en Udvikling, som med ubøjelig Konsekvens førte med sig, at Hærvejens nørrejydske Halv-

del sprængtes bort fra den sønderjydske. Linjerne bøjedes ud til begge Sider, mod Øst til Kolding, mod Vest over Foldingbro, — og først langt Sønden for Kongeaaen nærmede de adskilte Veje sig atter hinanden for paany at smelte sammen i det oprindelige Løb ad „Oksevejen“ gennem Slesvig.

Naar Jelling i Oldtidens Slutning og den ældre Middelalder træder frem som et kulturelt Centrum, maa det først og fremmest være i Kraft af sine Veje. Liggende paa en Højslette inde paa et typisk Vandskelsomraade tvang det allerede i ældgammel Tid Færdselen ind over sig, og ved sin Beliggenhed nær Vejle Aa, som utvivlsomt paa en lang Strækning har været sejlbar for mindre Skibe, fik det — trods sin Indlandsplacering — forholdsvis let Adgang til Havet, hvor man frem for alt yndede at færdes. Mellem Kattegat og den store jyske Færdselslinje gik den korteste Vej over Jelling.

Stedets Vigtighed fremhæves dog ikke alene kraftigt i de fjerne, lidet oplyste Tider, som skabte Runestenenes og Gravhøjenes imponerende Monumenter, men ogsaa i den ældre Middelalder bryder Navnet pludseligt — ligesom lynbelyst — ud af Mørket i afgørende Øjeblikke, da Rigets Skæbne stod paa Spil.

Under de voldsomme Tronkampe, som søndersled Landet i Aarene efter Mordet paa Knud Lavard 1131, drog Erik Emune saaledes med Hærmagt mod Jylland, men blev — efter undervejs med List at være opholdt af Biskop Thore af Ribe — selv overrumplet af Kong Niels og slaet

paa Flugt. Saxo, som omstændeligt beretter herom, glemmer helt at anføre Valpladsens Navn, men dette forekommer i Knytlinga Saga, hvori det fortælles, at Striden udfægtedes paa „Jalangers Hede“,⁴² og paa Baggrund af det ovenfor fremførte maatte dette strategisk vigtige Strøg i hine Tider næsten være selvskrevet som Kampplads.

Erik Emune bar sig — som „Roskildekrønikens“ mærkelige Forfatter udtrykker sig — i alle Ting ad, „somom han var en Kejser; han ryddede alle Hindringer af Vejen og taalte ingen Ligemand, endsige Overmand; overmodig, opblæst, stor i Ondskab, skrækkelig i al sin Færd, foer han frem som et Lyn, røvede trods Graad og Suk fra Folk, som han kunde tænke sig ejede noget, og fordelte det ranede Gods blandt griske og skadefro Mennesker“.⁴³

En Mand af et saadant Sind stod naturligvis som en Stormvind over Landet, glimtvis kan vi følge ham ad de store, alfare Veje, og kun et Par Aar senere møder man ham atter ved Jelling. Uanet dukker han op for at faa Ram paa sin Modstander Harald Kesja. „Under stærk Frost satte han i stor Hast herfra — fra Sjælland — over til Jylland paa et Skib og fangede den følgende Nat sin intetanende Broder tilligemed hans Børn og Hustru i en By ved Navn Scipyng; Erik lod ham dræbe af Bødlerne, og hans Hoved begravedes af Sognemændene dør i Byen i den yderste Afkrog af Kirkegaarden“. Saaledes lyder Roskildemandens Beretning i al sin fyndige Knaphed.

Saxo kalder Stedet for „Skibetorp“, og ret naturligt fæster Tanken sig derfor ved Landsbyen Skibet, som ligger i

Jellings Nabolag umiddelbart ved Vejle Aa. Et af Haandskrifterne af Svend Aagesens Krønike anfører da ogsaa udtrykkeligt, at Harald Kesja myrdedes „paa sin Gaard Jelling“,⁴⁴ og Formodningen om, at denne Prins har ejet Gods paa disse Kanter, og at det frygtelige Drama er udspillet her, bekræftes yderligere af et lille, hidtil ret upaaagtet Træk, som findes i den samtidige „Roskildekrønike“. Det fortælles nemlig her om Oluf, Haralds ældste Søn, at han — da hans Fader og Brødre toges til Fange — havde „blandet sig mellem Tiggerne og Pilegrimmene“. Iført deres Klæder lykkedes det ham at slippe uset bort og at flygte til Sverige.⁴⁵

Denne lille Tilføjelse løfter ligesom en Flig af Dækket og lader os i Halvmørket skimte den store Hærvej, Pilegrims- og Valfartsrouten gennem Jylland, som drog Jelling forbi med sin Sværm af Landstrygere og vandrende Bodfærdige, og ad denne Vej kunde den flygtende Oluf — ligesom senere Knud Magnussen — over Aalborg-Lødøse lettest søge over til Sverige.⁴⁶

Ved Middelalderens Midte var Jellings Storhed forbi. Valdemarstiden blæste Liv langs de før saa folketomme Kyster, Vejene over Havet gjordes sikre paany, og Færdselen samlede sig mere og mere om de fremblomstrende Strandkøbinge. Medens Forholdene ved Østersøen fuldstændigt forandredes ved Tyskernes Erobring af de vendiske Lande, aabnede der sig nye merkantile Muligheder, nye Veje fødtes med de ændrede Maal, og ikke mindst mærkedes dette i en gammeldags Bygd som Jelling, hvis

Magtstilling smuldrede hen i samme Grad, som Fjordbyerne Horsens, Vejle og Kolding svang sig i Vejret.⁴⁷

Udviklingen afspejler sig nemlig ikke alene i Tvedelningen af den sydgaende Trafik mod Kolding og Ribe — de to Byer, Kong Valdemars Jordebog anfører som Toldstationer for Udførselen af Heste — men kommer ogsaa til Syne i selve Hærvejens Forskydning mod Vest uden om Jelling.

I det 16. Aarhundrede viste Færdselen, som kom fra Nord, voksende Forkærlighed for allerede ved Harresø Kro at skyde Genvej direkte mod Syd gennem Gadbjerg for et Par Kilometer Sønden for denne Landsby atter at gaa i et med det gamle Hærstrøg;⁴⁸ det var den Route, Ribe-Deputationen f. Eks. 1584 foretrak paa sin Rejse til Viborg, og 1638 siges Gadbjerg rent ud at ligge — „næsten midt paa den store Landevej mellem Ribe og Viborg“.⁴⁹

En mager Erstatning var den Kongevej, Frederik den Anden lod anlægge fra Kolding til Nygaard og 1586 forlænge til Jelling for lettere at kunne færdes mellem Koldinghus og Skanderborg, og i selve Byen opførte han desuden den saakaldte „Høvdingsborg“ af Tømmer, 2 Lofter høj, som en Slags Barfred, hvor Landsherren kunde overnatte, naar han rejste ad disse Kanter. 1673 fortæredes den af Flammer.⁵⁰

Den for almindelig Kørsel afspærrede Kongevej kom dog naturligvis ikke til at betyde stort i Sammenligning med Fortidens levende Færdsel, og med de døende Veje, Svenskekrigene og Pesten i den følgende Periode blev

der øde og tomt om denne Plet, hvor Hederne voksede i Omfang, skønt der i Sognet stod gammel Skov. I Kronens Skov „Jelling Ris“ gik der saaledes endnu i Begyndelsen af 1600erne over 100 indbrændte Svin paa Bogolden.⁵¹

Paa sin antikvariske Pilegrimsfærd naaede Finn Magnusen 1820 til den navnkundige Oldtidsbygd paa Jelling Hede, der for den, som kom fra Vejleegnens smilende Skønhed, aabenbarede sig som en hel ny Verden; „nøgen og bleg, overgroet af Mos og Lyng“ udbredte den sig „som en ensformig, Synet kjedende Slette“.⁵² Og vovede man sig videre ud, voksede Lyngfladerne. En Rejsende, som i det 18. Aarhundrede forlod Jelling med Kurs imod Nordvest, kunde ved Gang paa Gang at vende sig om skimte Kirken og de to vældige Gravhøje. Saaledes — siger han — „seer Pilegrimmen, der kommer fra Mahomets Grav i Mecca, sig ofte tilbage, indtil det sidste Taarn gaar ham af Syne, og han videre maa begive sig paa Vejen til den arabiske Ørk“.⁵³

LANGS RUNESTENE
Fra Jelling til Skodborghus.

„Der han red over Randbøl Hede,
da fulgte hannem femten Svende“.
Folkevisen om Dronning Dagmars Død.¹

PAA Strækningen Jelling-Randbøl er det endelig lykkedes den gamle Vej at faa en Smule Pusterum for sin evindelige Plageaand, Vestenvinden, som har fulgt den Størstedelen af dens Vandring; thi stor og bred rejser Lindeballe-Knuden sig mod Vest og byder Stormene Trods.

Umiddelbart bag Gadbjerg hæver der sig en af Graner bevokset Bakketop, og i Skyggen af disse kravler Bævre-asp og Egepur over et Dække af Lyng som Ruiner af det gamle Tykhøje Krat. I ældre Dage stod det i Vanry som Tilholdssted for Ulve; endnu i Slutningen af det 18. Aarhundrede skjulte „Graaben“ sig i det forruskede Krat, længe kunde man i Lyngen paavise Fordybninger ligesom tilskudte Brønde, der oprindeligt havde gjort Tjeneste som Ulvegrave,² og om man tør tro Datidens Aviser, skal der her saa sent som 1829 være fældet en Ulv, vejende 8—9 Lispund og stor som en Bulbider.³

Ved Nattetid har Udyrenes Tuden lydt over Eggen; thi ikke alene i Tykhøje havde de deres Bo, men ogsaa mere

vestligt paa den af ældgammel Bøgeskov bevoksede Lindeballe-Højde, hvor Ulvene haardnakket kæmpede for Tilværelsen og Gruber i Jorden fortalte om Beboernes Bestræbelser for endelig at komme dem til Livs.⁴

I 4—5 Miles Afstand ude paa Hedefladerne mod Vest behersker Lindeballe-Knuden med sin „høje Hat af grønne Træer“ den østlige Horisont.⁵ Den kraftige Bøgebevoksning staar i Landskabet som en Torso af en vældig, søndersprængt Storskov, og bag denne fremskudte Bastion kunde Hærvejen i forholdsvis Læ rykke frem i sydvestlig Retning over Tøsby Kro, Vesten om Nørup og paa Siden af Højdedraget langs Gjødning Plantage.

Naar man er naaet saa vidt, aner man, at der er Forandring i Vente. Oldtidshøjene rykker frem i Masse, Terrainet hæver sig, og med et mærker man, hvorledes det store Læbælte begynder at svigte. En Skælven gaar hen over Lyngtoppene, fløjtende bryder Vinden ud af sit Baghold, og med overvældende Pludselighed glider Væggene bort fra begge Sider for et udstrakt, storladent Landskab.

Det er Randbøl Hede, som ligger for os.

Naar man har passeret Kirken — siger en Forfatter for over 100 Aar siden — „aabner sig den velbekjendte, den sørgelige Randbøl Hede for Dit Øje. Overalt, hvor Du kaster dit Blik, udstrækker sig en uhyre Flade af Hede. Rundt omkring Dig rasler den vældige Lyng.“ Hist øjnes „en liden Colonistbye, hvor Du i dens Grændse seer nogle Agre, som Du maaske tænker, Ild eller rasende Storm har prøvet sin Vælde imod; thi mellem hvert Kornax er en

særdeles viid Afstand; paa de hvilende Agre synes alt visnet og fortørret; kun enkelte sjeldne Græsspirer vise sig i de adspredte Pletter. Spørger Du om Aarsagen? Du sporer den lettelig. I Grunden spiller den dybe Sand, og paa Overfladen ligger Millioner større eller mindre Steene, som Ploven har opdrevet og Dovenskab lader hvile i tryggeste Roe“.⁶

Trods voksende Beplantning og Bebyggelse har Randbøl Hede endnu i vore Dage bevaret ikke saa lidt af Lyngsletternes ejendommelige Stemning. Dens Overflade har den samme rytmiske Bevægelse som et Hav i Dønning, Udsynet er for det meste frit, og noget af Ødets poetiske Magt formaar stadig at troldbinde Sindet.

Helst skal man komme en Efteraarsdag, naar kun flygtige Solstrejf forvilder sig over Fladen for ligesom at maale dens Storhed og tunge Skymasser løfter sig som Bjerge over Horisonten. Tavse og sorte staar Gravhøjene i Mængde over Sletten — en prægtig Gruppe har saaledes taget Stade tæt ved Randbøl Kirke — og selv inde bag Kirkegaardens Graastendige forfægter en hedensk Høj urørt sin tusindaarige Plads.

Folketraditionen har givet den Navn af „Kong Rans“ Grav⁷ og fortæller om Slag og Kampe paa den udstrakte Hede, over hvilken den ærværdige Hærvej nu ligger hen som et Billede paa det fuldstændigste Forfald. Spor ved Spor, der sine Steder kun med Nød og næppe holder Lyngen borte, skærer sig ned i Moren, medens Vejstrækket paa andre Strøg gaber som en aaben Flænge i det hvide Sand, der hvirvles op af Vinden og gaar som en Støvsy

over Markerne. Nu begynder Livet dog atter at røre sig paa disse Egne, hvor den store Tomhed har hersket i Aarhundreder, og inden mange Aar vil sikkert den affældige Vej lidt efter lidt omformes efter Nutidens Behov og miste sit Særpræg; thi Tid efter anden trænges Lyngen tilbage, og Plovjærnet udglatter Sporenes Bælte, der allerede nu paa lange Stræk er snævret ind til et Sæt af enlige Hjulstriber. Hvor der endnu er udyrket Land, møder man dog stadig Side om Side med de Spor, hvormed den sparsomme Færdsel tager til Takke, de forladtes talrige Rækker, der sine Steder naar en samlet Bredde af op imod 100 Alen.

Ranbøl Hede er gammel. — Skovranden paa Vejledalens Bakker bryder ikke ud over dens Grænser, og paa den store Flade har Lyngen i Aarhundreder ført Forsædet. Dette behøver dog ingenlunde at betyde, at Eggen i sin Helhed og alle Dage har været øde og ubeboet; thi ligesom paa Kanten af Paarup-Fladen maa Livet ogsaa her have rørt sig kraftigere — ikke alene i forhistorisk Tid — men langt op gennem Middelalderen.

I talrige Høje har Oldtiden magtfuldt sat sit Præg overalt, og — som Segl under et Diplom — staar Runestenene paa Række langs Hærvejen til Tegn paa dens Adel og Ælde. Disse Mindesmærker rejstes jo ikke i afsides Kroge, hvor ingen kom, men synligt for alle i Nærheden af de Strøg, hvor Mennesker færdedes, — og i Eddaversene hedder det da ogsaa udtrykkeligt, at

„ved Vejen staar
Sten ej, om ikke
Frænde har sat den for Frænde“.⁸

Jelling-Monumenterne er den pompøse Optakt. Midt ude paa Randbøl Hede — ikke langt fra Hærvejen — møder vi paa en Gravhøj den kløvede Sten, som Tove Bryde rejste over den elskede Torgun; et Stykke Nord for Bække By danner de 2 „Karl Legoms Høje“ med deres Stensætning og Runesten, Rævne lod opkaste efter sin Moder Viborg, et samlet, storartet Gravminde, og udenfor Bække Kirkegaard har man opstillet den i Diget fundne Sten, hvis Indskrift beretter, at „Ravnunge-Tove og Funden og Gnyble, de 3 gjorde Thyres Høj“.⁹ Til denne Række slutter sig endelig længere mod Syd Rune-Monumentet ved Læborg, der hører samme Kulturkreds til og staar som et Vidnesbyrd om Færdselens gamle Retning videre mod Syd over Kongeaaen.

Ligesom denne sjældne Rad af Fortidsminder afmærker Vikingetidens Vej, bevares der ogsaa fra Middelalderen et mærkeligt Træk, som bringer Bud om dens fortsatte Tilværelse. Almindelig kendt fra Saxos Skildring er Sagnet om Harald Blaatand, der gennem Jylland møjsommeligt lod slæbe en kæmpemæssig Sten, han agtede at føre til Jelling og rejse paa Moderens Gravhøj. Medens han med et stort Opbud af Folk og Trækdyr tumlede hermed, kom en af hans Mænd til ham, og Kongen spurgte da, om han nogensinde havde set saa svar en Vægt drages af Menneskehænder. Til Haralds Undren sagde han Ja, og da Kongen spurgte yderligere, lød Svaret, at det var selve Danmarks Rige, som droges af hans Haand. Ved dette Budskab om Oprørets Sejr opgav Harald naturligvis straks Flytningen af Stenen.

Sagnet i sig selv er uden historisk Værdi, men interessant er det at lægge Mærke til, at „Jydske Krønike“ i 1340'erne henlægger den vældige Sten, Harald havde maattet slippe, til Bække Mark — eller med andre Ord Hærvejens nærmeste Nabolag.¹⁰ I Middelalderens Løb har Traditionen saaledes knyttet sig til en Sten af usædvanlige Dimensioner og liggende netop dér, hvor den ifølge Saxos Skildring maatte ligge, — ved en Alfarvej, som førte til Jelling.¹¹

Valget er ikke mærkeligt; thi hele Middelalderen igennem fulgte den store Trafik sin gamle Bane over Randbøl Hede, og paa et Strøg — der i Bredde naar et Par Milsvvej, og som fra Nord strækker sig fra Ø. Nykirke til Bække i Syd — træffer man langs Hærvejens Sider Spor af Sognebyer, som forlængst er lagt øde. Tomter af nedbrudte Kirker gemmer sig under et Tæppe af Lyng og Grønsvær, og Resterne af disse glemte Gudshuse, der nu og da drages frem, stiller os med et overfor den uomtvistelige Kendsgerning, at Mennesker i Middelalderen har kunnet leve og virke i forholdsvis stor Udstrækning paa Egne, man siden i Aarhundreder undgik.

I Vorbasse Sogn møder man saaledes Tomterne af Fitting Kirke og „Røde Kirke“ i Almstok, i Lindeballe den 1910 udgravede Aast Kirkeruin, i Filskov Østergaard, i Tyregod Sogn Sætorp eller Dørken Kirke, i Give Sogn Ullerup og Farre øde Kirker, i Egtved Sogn „udi vild Hede“ Karbjerg Kirke, i Gadbjerg Klausholm, i Ødsted Sogn Yding Kirke, og — som tidligere omtalt — muligvis en Kirke eller et Kapel i Kollemorten¹² — alt i alt 10—11 mid-

delalderlige Gudshuse, som er gaaet under. Mange Steder havde man kunnet se fra den ene Kirke til den anden, og Klokkernes Klang maa i hine Dage næsten have omspændt den siden saa stille Slette, hvor kun Vinden og Lærkernes Sang vakte Liv i den rugende Tavshed.

Med Undren stiller man derfor det Spørgsmaal: hvad der kan have bevirket, at alle disse Sogne er forsvundne og store Arealer, som i Generationer havde været dyrkede, atter prisgivne Lyngen?

Særlig i Viborg og Ribe Stifter har Tilbagegangen i Kirkernes Antal allerede i Middelalderen været paafaldende, og for sidstnævnte Bispedømme afmærker den i „Ribe Oldemor“ bevarede Kirkefortegnelse uomtvisteligt det Svind, som har fundet Sted indenfor et begrænset Tidsrum, idet der ved ialt 15 af de om Tiden 1325 opregnede Sognekirker med en senere Haand er tilføjet, at de henligger øde, „desolata“, — og en enkelt „submersa“, overskyttet af Bølgerne.¹³ Inden Reformationen var dog de 4 af disse atter forlængst tagne i Brug, men de øvrige rejste sig ingensinde mere, og hvis man tør fæste Lid til det Kirkeantal, Knytlinga-Sagaen i det 13. Aarhundrede anfører, maa yderligere en hel Række Sognekirker være gaaet til Grunde.

Som Forsøg paa Forklaring af dette mærkelige Forhold har man blandt andet gættet paa, at Overgangen fra de ældre Trækirker til murede Bygninger har vanskeliggjort det for netop disse karrigt udstyrede Hedeegne at følge med i Udviklingen, saaledes at man har været nødt til at nedlægge en Del af de tidligere Kirker og slaa flere Sogne

sammen i et.¹⁴ Ad den Vej lader Gaaden sig dog ikke løse, idet Overgangen til Stenkirker i det store og hele var en fuldbyrdet Kendsgerning allerede før det 13. Aarhundrede, og Gravninger i de øde Kirkers Tomter giver yderligere Vished for, at de har været opført af Sten, Tegl-, Fraad- eller Kampesten.

Med langt større Sandsynlighed har man derfor allerede tidligt peget paa Pesten — „den sorte Død“, der forfærdelig i sin Rasen fløj over hele Evropa ved 1300ernes Midte og mejede ned for Fode.

Tilføjelserne i „Oldemors“ Kirkeliste kunde tyde derpaa, og set i Lys af de frygtelige Krigs- og Opløsningstider i 1300-Tallets første Halvdel — 100 Aar senere anføres det, at store Dele af Nørrejylland som Følge deraf endnu henlaa øde,¹⁵ — bliver det forstaaeligt, at Farsoten i et udpint og svækket Land virkede med dobbelt Frygtelighed ved efterhaanden at tvinge den udtyndede Befolkning til at opgive de Bopladser, som stærkest udsat for Lyngens Angreb stillede de største Krav.

De øde Kirkers mærkelige Gruppering om Vejene — den store Hærvej frem for alle andre — er desuden vel egnet til at vække Eftertanke; thi af Kirkerne Aast, Almstok, Karbjerg, Fitting og Klausholm — hvoraf de 3 første omtales som øde i Tilskrifterne til „Oldemor“ — ligger kun én enkelt, Almstok, ca. 1 Mil i Luftlinje fra Vejen, alle de andre nærmere.

Ved Eskilbæks Udspring paa Gammel Enge i Verst Sogn, et Par Kilometer fra Storrouen, saas i 18. Aarhun-

drede Ruinerne af en længst forladt By,¹⁶ og 1758 lagde man Mærke til, at Ager-Rene trak deres Striber overalt gennem Heden.¹⁷

Som alle Farsoter drog Pesten naturligtvis fortrinsvis frem ad de stærkest befærdede Strøg. Med Omstrippere og Pilegrimme, Hære og Købmandskaravaner bredte dens Aande sig ud over Landet; Døden slog i sin uhyggelige Forklædning ind paa Alfarvej, og Sorg og Ulykke gik i dens Spor. Hvor Egnen var rig og folketæt, høstede den naturligtvis mest, — men stærkest og mest skæbnesvangert mærkedes Hjem søgelsens Følger trods alt Vester ude paa de fattige Marker, som i Forvejen laa i Kamp mod Sandflugt og Hede. Udtyndingen af Befolkningen virkede her mest, idet man ved at slippe Taget uopretteligt mistede Terrain. Hver ledig Plov og øde Gaard arbejdede med paa at uddybe Tabet, — og mod Middelalderens Slutning bredte den sorte Hede sig som et Sørgetæppe over opgivne Agre, hvori Slægtleds Sved og Møje laa begravet.

Formodningen om Pestens Betydning for Lyngviddernes Vækst og Kulturlandets Formindskelse er meget gammel. Allerede Henrik Smith, som døde 1563, siger i sin Aar bog, at „den sorte Død“ herhjemme ruinerede mangfoldige Bondebyer, som „man endnu maa se i Jylland, at der ligger store Heder øde, som staa end i denne Dag med Rene og Sten“.¹⁸ Og Arent Berntsen fortæller ligeledes, hvordan „paa mange Heder grandgiveligen endnu kjendes Agerrene“, samt somme Steder i Jorden „Grundvolde og Tegl, som noksom og klarligen udviser dér Botofter at

have standet“.¹⁹ Samme Iagttagelser gentages Gang paa Gang.

Det er med god Grund blevet hævdet, at mange af de uomtvistelige Spor af Agerbrug, som skjuler sig under Lyngen, kan være Minder om langt yngre Tiders ørkesløse Forsøg paa Hedeopdyrkning,²⁰ — men de ældste Forfatteres Udsagn godtgør dog afgjort, at i hvert Fald store Dele af Hederne i Oldtiden og Middelalderen har ligget under Plov.

Folkevisens malende Skildring af Kong Valdemars Ridt til Dronning Dagsmars Dødsleje i Ribe har omspunden Randbøl Hede med en vis Romantik, men for alle Vejfarende, som fordem nødtes til at passere den, var dens Ørkenflade en Gru.

„Intet Hus er der paa Randbølle Hede fire Mil“ — siges det 1759 — „paa Alhede tre Mile, hvor de Rejsende kan faa Vederkvælgelse, Natteleje og Befordring; de maa frygte Overfald af onde Mennesker og vilde Dyr, som ofte er sket“; thi den affolkede Hede laa uhyggeligt og lurede som „en øde og fæl Boelig for de skadelige Ulve“. De „skjule sig i den høje Lyng og kan ikke fordrives, men gjør stor Skade paa Hjordene“, ja „de samler sig undertiden i saa store Flokke, at de Rejsende maa frygte for dem“.²¹

En stor Del af Heden henhørte under Kongens Jagt, afmærket i senere Tider af knejsende Vildtbanepæle af Granit,²² og Skødegaard blev af Frederik den Anden indrettet som kongeligt Faarehold, hvoraf Ruinerne længe laa synlige i Lyngen.²³

Værre end Ulvene foer dog Menneskene frem, idet de flaaede og mishandlede Hederne i utrolig Grad. Fra Nabobyerne trak Bønderne ind paa de næsten herreløse Flader, afbrændte et Stykke Land, pinte Safterne ud af det, saa længe det kunde bære Afgrøde — og lod det atter springe i Lyng,²⁴ — og fabelagtige Fortællinger om dennes Storhed var i Omløb, idet man fortalte, at den paa Randbøl Hede naaede „en Karls Højde“.²⁵

Svedjebruget her var sikkert af gammel Oprindelse og ruinerende i allerhøjeste Grad, man afskrællede hensynsløst Overfladen, og rundt om kiggede det hvide Sand frem i Lyset for at sætte i Fart, naar Blæsten pustede til. Man kom saaledes til at høste, hvad man havde saaet, og fra Tid til anden stod Sandorkanen over Sletterne i hele sin Vælde.

Stoltenbjerg ved Store Rygbjerg, der nu ligger som en mægtig, forsvarlig tillukket Sandpose, bredte som en Svøbe for Egnen Skræk og Ødelæggelse i Miles Omkreds, og overalt hvor Stormen flyttede de hvide Driver paa Bøndernes Agre, lagde de Gaardene øde. Saaledes havde Kampens Vilkaar været for Beboerne af disse Strøg gennem flere Aarhundreder.

I 1600erne er man i Stand til glimtvis at følge Tilintetgørelsens Spor, idet det 1614 hedder om et Par Gaarde i Store Rygbjerg, at de — „ligger i Heden og ud af Sand og Sandknog aldeles for mange Aar er ødelagte, som ikke efter denne Dag kunde bebygges eller bruges“.²⁶ 1638 opgives der at være 5 Gaarde tilbage i Landsbyen,²⁷ men lidt efter lidt bukkede ogsaa disse under i Kampen.

Under Forsøgene paa at opdyrke Hederne i Frederik den Femtes Dage grundlagdes Kolonistbyen „Frederikshaab“ paa den hærgede Bondebys Tomter, og i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede kunde man paa nogle Steder hist og her i Flyvesandet skimte Grundvolde, hvor Bygningerne havde staaet.²⁸

Mærkeligt er det at se, hvorledes Billedet af Tomhed og Forfald 300 Aar efter det 14. Aarhundredes Krige og Pest atter stirrer os i Møde med sine hule Øjne — som et Vidnesbyrd om, at hvad der her er sket i en Tid, som nogenlunde ligger belyst, meget vel under lignende Forhold kan have formet sig paa tilsvarende Maade i fjernereliggende Perioder.

Saaledes underbygger Tilstandene efter Svenskekrigene yderligere Formodningen om „den sorte Døds“ vidtrækkende Følger for de tyndt befolkede Hedeegne.

Atter ser man Beboerne i dyre Domme undgælde for Beliggenheden nær alfar Vej, hvor Krig og Farsot rykkede frem. 1856 opgrov man af Jelling Kirkegaard 191 Sølvmonter, der utvivlsomt maa være nedlagt 1658—60, 3 Aar senere fandtes ved Pløjning i Tykhøje Krat 419 Monter af Sølv fra samme Periode, og fra Store Lime i Nørup Sogn skriver sig desuden et Tinfund fra det 17. Aarhundredes Krige.²⁹

Pesten fulgte troeligt med disse. Ifølge en Indberetning fra Præsten i Bække ved Hærvejen Syd for Randbøl Hede havde der i Sognet tilforn været 23 Gaarde, nu henlaa de 15 øde, og kun paa de 8 begyndte man atter at

saa og høste.³⁰ Jelling Birks Tingbog fortæller, at Aar 1660, „da var der næsten ingen Mand udi Jelling Sogn, som var overbleven i denne bedrøvelige Tid, hvorfor Sognet, saavelsom andre i Nabolaget, stod næsten øde“, efter et Tingsvidne 1661 fandtes der ikke uden een Mand i Verst Sogn,³¹ — og Sjælesørgeren i Randbøl har i sin Kirkebog indført følgende mærkelige Meddelelse: „Anno 1698, den 13. April, havde jeg underskrevne alle de gamle Folk, som nogen Videnskab havde om Stolestaderne i i Randbøl Kirke, forsamlet fra adskillige Steder, eftersom Sognet blev ganske øde i Polakkernes Tider og Folkene af smitsomme Sygdomme bortdøde, og der ej blev, som mig er berettet, prædiket udi Randbøl Kirke i 3 Aar“.³²

Venner og Fjender faldt som Ofre i Flæng, Døden kendte ingen Forskel, og 100 Aar efter fortalte man, at hele den nordre Side af Nørup Kirkegaard var proppende fuld af „Polakkers døde Legemer, som 1659 vare i Jylland og døde i Mængde af smitsom Syge“.³³

Intet Under om Randbøl Hede i den følgende Tid genlød af Ulvenes uhyggelige Tuden; thi disse Skadedyr sneg sig frem i Krigens Skygge, alle Vegne fulgte de Hærenes Køl-vand, ja Folkesagnet paastod tilmed, at det var Polakkerne selv, som havde sluppet dem løs for til Gavns at lægge Egnene øde.³⁴

— Næsten ufremkommelig af Sand kryber Færdsels-aaren hen over Heden, i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede kaldtes den dog endnu „den egentlige Alvej“,³⁵ og den Dag i Dag omtales den af de omboende Bønder som

„æ Kongvej“ — en Genklang af svunden Storhed. Alt i alt følger den vel stadig sin gamle Bane fra Gravhøj til Gravhøj, somom den var bange for — ved at give Slip paa disse Orienteringspunkter — haabløst at fare vild over Fladerne.

Udtjente Hjulspor ledsager den som Skygger, Hulveje af et Par Alens Dybde gennemskærer et lyngklædt Flyvesands Strøg Sønden for Kolonigaarden Mariesnaade, og det ældre Færdselsslid i Lyngskjolden synes at have en vis Tendens til at forskyde sig mod Vest. Nord for Plantagen før man kommer til Ølgaard — en i Studedrivningens Dage som Nattelogi hyppigt benyttet Hedekro³⁶ — ligger de overgroede Hjulspor saaledes til højre for Vejen, og gamle Ejendomskort viser endnu dens tidligere Placering.³⁷ Paa en nylig afbrændt Lyngskraaning tæt Syd for Ølgaard træder Sporene kraftigt frem, lagt Side om Side i ca. 60 Alens Bredde, og et paa Skødegaards Jorder delvis fredlyst Stykke Hede med talrige Furer af Færdsel — sine Steder over 100 Alen i Vidde — vidner paa samme Maade om, hvor utøjlet Hjulene pløjede Lyngen op og Kørselen gik i det herreløse Øde.

Ved Margrethenborg — o. 5 Kilometer Nord for Bække — indhentes Hærstrøget af Vejle-Ribe-Chausséen, som bøjer ind i dets Bane og tvinger det i moderne Former paa dets videre Forløb, indtil Færdselen atter deler sig ved Asbo. Dyrkede Marker ligger nu tæt ved begge Sider, alt er under Kultur og Terrainet selv forlængst ude af Stand til mere at give Oplysning om Hærvejens oprindelige For-

hold til det store Runemindesmærke, som knejser paa Bække Mark.³⁸

For de Rejsende, som lykkeligt og vel var slupne over den stormpiskede Hede, var det med en Følelse af Befrielse, at de endelig forude saa den kullede Bække Kirke og Landsbyen derved stige frem i det Fjerne. Kroen her omtales i alle Tilfælde fra 1600ernes Begyndelse,³⁹ men muligvis er den langt ældre. Vejen passerer paa denne Strækning et udpræget Vandskel, idet Gispellose, der indtil for faa Aar siden var et ufremkommeligt Vildnis, ligger mod Vest og afføder Holmeaa, som flyder i Varde Aa, medens Gjesten Kær strækker sine Engdrag mod Øst med Afløb ad Drostrup og Gjesten Aaer mod Vejen Aa, der atter munder ud i Kongeaaen.

Gamle Landeveje plejede med en vis Forkærlighed at lægge deres Løb tæt forbi anselige, jordfaste Stene, for at disse kunde tjene som Mærkepæle i Terrainet, og indtil Vejen omlagdes 1845 stod der mellem Bække og Asbo en „højtoppet“, ca. 3 Alen lang Sten, kaldet „Ronvædderstenen“ eller „æ graa Sten“, hvorm Folketraditionen vidste adskilligt at fortælle.⁴⁰

Halvtredje Kilometer Sønden for Bække udskiller Ribevejen sig mod Sydvest over Hulvad ad Foldingbro til, medens den egentlige Hærvej fortsatte Sønder paa imod Læborg. Skønt mange Hundredaar er forløbet, siden Routen gled ud af den store Trafik, kan der dog næppe være Tvivl om, at den — lige til den moderne Regulering — trofast har holdt fast ved sit gamle Forløb, hensigtsmæssigt som

dette har forstaaet at indordne sig de naturlige Terrainformer. Tidligere laa den nemlig flere hundrede Alen længere mod Vest, idet Færdselen fulgte Højdekurverne af den Bakkeskraaning, som krones af „Fru Mettes Bjerg“, — og alt synes at tale for, at Vejen i ældre Tid paa denne Strækning har ført gennem Skov.⁴¹

Denne maa allerede være traadt ind i Landskabet ved Bække langs Randbøl-Fladens søndre Grænse,⁴² og jo nærmere man kom Læborg, des stærkere gjorde den sig gældende.

I en Lavning hinsides „Fru Mettes Bjerg“ skjulte tætte Egeskove det gamle Herresæde Hundsbæk, som Dronning Margrethe erhvervede for Kronen, og som for Jægtens Skyld ofte gæstedes af Kongerne i Middelalderens Slutning. Tæt op mod vore Dage har vindkuede Purrer af Bøg og Eg ligget spredt i Mængde over Markerne, som Rester af Fortidens Storskov, Bøgene groede mod Øst og Nordvest over store Dele af Sognet, medens Egene samlede sig i dets Midte, og milevidt ud over Malt Herreds Hedeflader markerer Stednavne som Tislund, Klelund, Hyllelund, Okslund og Lindknud Skovholmenes pletvise Udbredelse.⁴³ En Mangfoldighed af historiske Oplysninger om ældre Bevoksning paa disse Kanter vidner om dens Tilstedeværelse forholdsvis langt op i Tiden, ja ved Hulvad og Gjørklint rejste den sig endnu stor og stærk for 100 Aar siden.⁴⁴ Selv Krattene bukkede under, og i Holsted Sogn længere Vest paa har Bønderne mangan Gang under Pløjning truffet Dynger af fint Trækul, som

utvivlsomt stammer fra Fortidens Kulmiler, idet Folk endnu langt op i forrige Aarhundrede bortødslede Smaa-træerne i disse.⁴⁵

Nu er Skoven borte. Læborg Bakke ligger bar med sin brede Profil, og paa dens Top træder Kirken selv paa lang Afstand frem som en lille lysende Prik. Ligesom Nørre Snede og Øster Nykirke maa den have været et Vartegn paa Vejen, et fast Punkt, som angav Kursens Retning; thi kun fortolket paa denne Maade bliver der Mening i Folkesagnet om Læborg Kirke som „Sømærke“ i gamle Dage.⁴⁶

For ude glider Landskabet langsomt mod Syd ned imod Kongeaaens Dalføre, Sønderjyllands Vidder dukker forjættende frem, og Skove staar som Striber af Røg paa Højderne langt borte.

Den Runesten, Ravnunge Tove for ca. tusind Aar siden huggede efter Thyre sin Herskerinde, maa utvivlsomt have haft en kongelig Placering; Indskriften lyser som et Glimt i det slørede Fjerne og knytter i Kraft af sine Navne Traaden langs den gamle Hærvej til det beslægtede Monument paa Bække Mark. Nu ligger Mindesmærket som et søndersprængt Brudstykke indenfor Kirkegaardens Dige, og ikke langt Nord for Kirken skjuler Pløjelaget den vældige Granitblok, hvoraf man — vistnok med Urette — formoder, at Runestenen er taget.⁴⁷

Af Kirkegaardens fugtige Bund, hvor man ifølge Ordspøget ikke jorder, men drukner sine Døde,⁴⁸ sprang der en Helligkilde frem af Bakkensiden,⁴⁹ et lille, beske-

dent Minde om det Liv, som rørte sig ad den store Valfartsroute gennem Jylland; thi frem for alt fulgte de hellige Kilder med Veje af denne Art, hvor Pilegrimme vandrede forbi og Rygterne om Mirakler og underfulde Helbredelser forplantede sig med mærkelig Hast. Gang paa Gang kunde Syge og Valfartende saaledes gøre Holdt ved undergørende Væld paa den ældgamle Pilegrimsvej fra Sverige gennem Jemteland til Nidaros, den Vej Hellig Olav selv i sin Tid drog og den fromme Birgitta siden vandrede i 35 Dage til hans Helgenskrin i Trondhjem Domkirke.⁵⁰ Ogsaa Romavejen gennem Jylland var rig paa indviede Kilder, i Kapeldalen ved Hald Sø, paa Nørre Snede Mark, ved Øster Nykirke og flere andre Steder blinkede de frem af Jorden, og Helligkilden i Læborg hører ind i den samme Række.

Mærkeligt nok fandtes der ingen Landsby ved Kirken, ensomt laa den paa sit Bjerg, og Marken udenom kaldtes fra gammel Tid for „Læborggaards Øde“. Fjernt tilbage maa vel en Storgaard af dette Navn have været Herre over alt Jordegodset, men dens Oprindelse og Historie er begravet i Mørke; thi 1683 hedder det, at ingen mere kunde „mindes, naar samme Gaard har været ved Magt, eftersom Stedet ikke kan kendes, hvor Gaarden har staaet, og ligger dens Jord ganske med stor Lyng begroet“. Den fattige Ejendom, som da fandtes, havde intet Hartkorn, ingen Skov, Fiskeri, Gærdsel eller Engbund — intet andet end den bare, øde, lyngklædte Mark.⁵¹

Paa Sydskraaningen af Kirkebakken dukkede der plud-

selig 1906 et lille, sjældent Fortidsminde frem af den Jord, hvori det vel sagtens i 900 Aar havde ligget skjult, og vakte Opsigt langt ud over Danmarks Grænser. Det var et anseligt, cirkelrundt Signet, støbt af Bly og smykket med Billedet af en Fyrste med Spyd og Sværd, tronende paa en Foldestol. Gevandtets stive Drappering og Fremstillingsens hele Stilpræg talte om høj Ælde, og det samme gjaldt de store Majuskler, som dannede en latinsk Indskrift langs Randen, ifølge hvilken Stykket havde tilhørt Balduin, Hertug af Flandern. Belgiske Lærde mente at kunne fastslaa, at det maatte være Balduin IV den Skæggede, som levede paa Knud den Stores Tid, og i Forbindelse med andre Kendsgerninger er Signetet saaledes et Vidnesbyrd om det levende Samkvem mellem Danmark og dette Land, der blandt andet fandt Udtryk i Knud den Helliges Giftermaal med en flandersk Grevedatter og hans Søn Karls Op-højelse til Greve af Flandern, hvor han — ligesom Faderen herhjemme — senere faldt for Morderhaand.⁵²

Ikke mindst interessant er dog selve Fundstedet, idet Stykket opsamledes i Fylden fra en Kartoffelkule ca. 300 Alen Vest for den nuværende Vej ned ad Læborg Bakke — umiddelbart paa det Strøg af Marken, hvor Hærvejen forud i en Bue Vesten om Kirken svingede ned over Skraaningen mod et stenlagt Vadested over Skelbækken.⁵³

Hvad den fremmede Fyrste har villet i Danmark, om han personlig gæstede Landet eller et Sendebud paa hans Vegne har opsøgt Kongen, derom aner vi overhovedet in-

tet, men det paa „Læborggaards Øde“ fundne Signet røber i alle Fald — hvor alle andre Kilder bevarer en haardnakket Tavshed — alene ved sin Fremkomst Færdselens Spor for 900 Aar siden ad det senere forladte Hærstrøg.

Balduin af Flanderns Signet, fundet ved Læborg.

Vandskellet mellem Holsted- og Vejen Aaer ligger i Gammelby Enge, Trafiken er styret lige derimod for at passere Tilløbet til sidstnævnte Strøm, og hinsides Vejen By, hvor gamle Færdseisaarer mod Ribe, Kolding og Varde satte hinanden Stævne, fortsætter den sin Vandring — fulgt af Gravhøje — ad det jævnt skraanende Terrain ned imod Kongeaen.

Paa hele Strækningen fra Viborg hertil falder den æld-

gamle Alfarvejs Hovedretning saaledes overalt sammen med Halvøens Vandskelslinje, først nu svigter den Princip ved resolut at sætte alle Hensyn til Side og direkte tage Fart mod den brede Kongeaa — Skodborgaa som den tidligere kaldtes. Abbed Nicolaus, som midt i 1100erne forfattede sin ypperlige Vejviser for de islandske Pilegrimme, siger da ogsaa med klare Ord om Færden fra Viborg til Slesvig By, — at „midtvejs er da Skodborgaa“.⁵⁴ Islandske Skjalde var fortrolige med denne Strøm, der dannede den største Hindring paa Jyllands Hovedvej,⁵⁵ — og hvad enten det nu skyldes en Tilfældighed, eller det er Forestillingen om Vejmidten, som ligger bag, er det i hvert Fald mærkeligt, at en Høj paa Vejen Mark i Christian den Fjerdes Dage gik under Navnet — „Halvvej-Høj“.⁵⁶

DEN DØDE VEJ

Fra Skodborghus til Immervad.

„Men Tiden den er en underlig Gæst,
den lægger saa meget i Dvale;
naar man vil agte og tænke det bedst,
ved ingen derom at tale“.

Lyskander.¹

HVOR har vi Nutidsmennesker dog let ved at lære vort Land at kende! Kortene giver Besked, saa ofte vi spørger, Bebyggelsens Art og Fordeling, Højder og Dybder, Heder og Enge, Vandløb, Søer og Skove, — alt kan vi aflæse. Nøjagtigt kan vi maale os frem fra Punkt til Punkt og i Løbet af et Øjeblik bestemme Placeringen af et hvilket som helst Sted, ja blot ved at fordybe os en Smule i Kortbladets Signaturer trylle Landskabet frem i levende Billedform i hele dets Fylde og fremtrædende Karakteristik.

I Sammenligning hermed kunde vore Forfædre synes fattige, — og dog, trods Mangelen paa alle videnskabelige Hjælpemidler var de i en vis Forstand rigere end vi, kongeligt udstyrede fra Naturens Haand med en sikker Orienteringsevne, et Stifinder-Instinkt, der aabenbarede sig i et næsten gaadefuldt Kendskab til Landskabets Bygning.

Gang paa Gang viser Studiet af gamle Veje — og dette gælder ikke mindst Hærvejen gennem Jylland — hvorledes Fortidens Mennesker paa den mest overraskende Maade var i Stand til at overskue Terrainet og føre Færdselslinjerne frem nøjagtigt over de Strøg, hvor Naturen gjorde sit bedste for at raade Bod paa de Vanskeligheder, den selv havde skabt. Mange Mile forude ser man en gammel Færdselsroute omhyggeligt indstille sig paa Opgaven, naar den har sat sig for med mindst muligt Besvær at forcere en Terrainhindring, og mangt et Vejsving, som nu synes umotiveret, faar i Sammenhæng med Overfladeformernes tidligere Karakter sin fulde Berettigelse.

For ret at forstaa Hærvejens mellemste Løb — over Kongeaaen og Farris-Skovens Hindringer — er det af Vigtighed stadig at holde sig disse Forhold for Øje; thi først i denne Forbindelse træder meget af det, som synes uklart, frem i fuld Belysning og aftvinger Respekt.

— Hærvejen stiler mod Skodborgaa og sætter over dér, hvor den sandede Jord ved kileformet at skyde ud i de bløde Enge delvis bygger Bro over Uføret, — og midt ude i dette stod Kongeborgen Skodborghus fra ældgammel Tid paa Post ved Passagen over Skellet mellem Nørre- og Sønderjylland.

Da man 1862 lagde en Landevej tværs over Voldstedet, søndersprængtes dette totalt, og ved senere Vejbygning afgravedes Jorden yderligere, saa kun en ringe Del er til Rest. Mange hugne Granitkvadre, Søjlebaser og deslige er fundne fra Tid til anden — en enkelt romansk Vindues-

sten ligger endnu paa Tomten — og frem af den gamle, blottede Engbund stritter mørke Stumper af de nedrammede Pæle, som bar Vægten af de ophobede Fyldmasser. Ved Gravning for faa Aar siden skal man efter Sigende i en Bue Vesten om Voldstedet have oprodet en Mængde Kampesten, der tæt sammendyngede synes at have dannet en Vejbane over Engen, — og utænkeligt er det ikke, at det er Resterne af den middelalderlige Alfarvej, man her er stødt paa.²

Skønt Borgen, som laante Navn baade til Aa og Landsby, uden Tvivl maa være bleven til i den ældre Middelalder, nævnes den først 1368 som fast Slot, Laas og Lukke ikke alene for den store Færdselsaare fra Nord til Syd, men ogsaa den vigtige Tværvej mellem Kolding og Ribe, som fulgte Aadalens nordlige Bred.³ For Kongerne, som hyppigt færdedes mellem disse Byer, blev Skodborghus det selvskrevne Bedested,⁴ og som Hersker over et Vej-kors af allerstørste Betydning har Borgen i Middelalderens Krigshistorie utvivlsomt spillet en Rolle — langt mere vidtrækkende, end Kilderne lader formode.

Naar den mægtige Marsk Ludvig Albrektsen under Rigets Trængsler 1326 sikrede sig som Len Kolding, Ribe, Malt Herred, samt Almind- og Jelling Sysler, havde han dermed sat sig solidt fast i Midten af Jyllands Hærstrøg med dets Udløbere i Øst og Vest. Med rigtig Vurdering af netop denne Trekants strategiske Værdi gjorde han sig dermed til Herre over Hjærtet af den jyske Halvø, hvor alle Veje mellem Nørre- og Sønderjylland mødtes og Hær-

vejen selv underlagdes hans Kontrol lige fra Skodborgaa ud over Vejkrydset ved Jelling.⁵

Naar Borgen nævnes 1368 er det kun i en kort Notits, en Datering paa et af Hertug Henrik af Sønderjylland den 17. Juli udstedt Skøde „foran Skodborg faste Slot“ — „ante castrum Skodburgh“⁶ — men tilstrækkeligt til at vise den militære Vigtighed af denne Plads, som antagelig maa have været i Valdemar Atterdags Haand og belejret af Hertugen og Holstenerne.

Udviklingen fra Valdemarernes Tid medførte — som tidligere omtalt — en tydelig Forskydning i vore Veje, idet disse med de opdukkende Strandkøbinge og den voksende Søfart søgte frem imod nye Maal, — og mest skæbnesvangert mærkedes denne Omlejring ved Hærvejens Midte, hvor Tværvejen mellem Ribe og Skaanemarkederne blev som en levende Strøm, langs hvis Bredder nye Byer blomstrede frem.⁷ Ribe selv gik sin straalende Stortid i Møde, Haderslev foryngedes, Kolding og Vejle traadte frem i Dagen, og i Lys af denne Udvikling bliver det forstaaeligt, at Hærvejen lidt efter lidt lammedes paa hele Strøget fra Jelling til Immervad Sydvest for Haderslev. Handelsrøret i de unge Havnestæder trak Færdselen ud til Siderne, fra Jelling blev den tvungen mod Vejle og Kolding, ligesom den Sonden fra søgte fra Hærvejen mod Nordøst ad Haderslev til, — og fra Asbo bøjede Strømmen af over Foldingbro imod Ribe, fra hvilken By to Tværveje atter styrede mod Haderslev og Hærvejen.

Paa en Strækning af henimod 7 Mile prisgaves dennes

Midte saaledes Stilstand og Forfald, og Tomheden bredte sig i Middelalderens Løb mere og mere, indtil Spærringen af Overgangen ved Skodborghus i det 16. Aarhundrede slog den før saa levende Route fuldstændigt ihjel. 1570 meldte Passagen ved Foldingbro sig nemlig som Arvtager, idet den aabnedes af Kongen for Udførsel af Heste og Hornkvæg, men da der klæbde Ulemper ved denne Ordning, udgik der 1579 et nyt Brev, ifølge hvilket Øksne, Fæ, Heste, Øg og Foler skulde fortoldes paa Skodborghus, inden man drev dem ud over Foldingbro.⁸ Allerede Aaret efter gik Borgen selv endelig ud af Kronens Eje, bortmageskiftet mod andet Gods, et Vidnesbyrd blandt mange andre om dens forringede Betydning ved en aflægs Vej, — og fra nu af træder Foldingbro som Knudepunkt for Drivevejene afgjort i Forgrunden som den eneste taalte Aaovergang mellem Ribe og Kolding.

Uundgaaeligt og sikkert ramte Døden saaledes Hjærtet af den gamle Hærvej, og Passagen ved Skodborghus lukkedes fuldstændig, indtil man 1776 saa smaat begyndte atter at aabne den for Færdsel.⁹

Samtidig med at det ældgamle Vejstræk her fra Middelalderens Slutning udtjent gled ud af Stortrafiken, arbejdede Øksner og Storme Haand i Haand paa at sønderbryde den mægtige Skillemur i Sønderjyllands nordøstre Hjørne, som for en væsentlig Del havde betinget Hærvejens Forløb og Betydning.

I Farris-Skoven voksede Ryddene og gav Plads for de nye Veje.

Nu da Landet ligger aabent, har man vanskeligt ved at gøre sig en Forestilling om, hvad dette kæmpestore Skovdrag havde at sige i sin Velmagt. Med Rette har man imidlertid hæftet Opmærksomheden paa Sognebyernes Placering, idet de i det nu næsten nøgne Landskab tydeligt afmærker, hvor urokkelig en Hindring Stammerne fordem rejste mod Bebyggelsens frie Udfoldelse. Ordnet fra Øst til Vest i 2 Rækker, der mod sidstnævnte Verdenshjørne løber sammen i en Spids ved Hygom, Hjerting og Skrave, ligger Landsbykirkerne Nord og Syd for et bredt, kirke-tomt Omraade, hvor Farris-Skovens tætteste Vildnis i svunden Tid spærrede for alt Samkvem.¹⁰

Jels groede op paa et Ryd ved den store Alfarvej gennem dette Skovland, og fra umindelige Tider maa Færd-selen være brudt frem over dette Strøg, hvor Udhugningerne fra Skodborg i Nord til Oksevad i Syd tyndede Træmasserne ud fra begge Sider og aabnede en milelang Lysning. Grupperingen af de jordfaste Oldtidsminder beretter om en sammentrængt Bygd, i Valdemars Jordebog opføres Jels med en Ydelse paa 3 Mark Guld til Kongen, og som Vogter over Vejfærd-selen, der kom dragende ind gennem Ryddene, kunde den længst forsvundne Borg paa det storladne Voldsted ved Bredden af Jels Sø i Middelalderen hævde en fremragende strategisk Position.

Et underfuldt Æventyr maa den fordums Farris-Skov have været, et Vildnis af Fyr, Bøg og Eg, der oprindeligt sendte sine Fortropper Vesterud lige til Ribe og Havet, saa den fra Egnen om Skamlingsbanken og Hejls Minde

dannede et 8 Mile langt, 1—1½ Mil bredt, næsten sammenhængende Bælte tværs over Landet.¹¹ Sysselets Navn — Barwith, Naaleskoven — giver et Begreb om Bevoksningens fremherskende Karakter, og meget taler for, at den hjemlige Skovfyf, man har ment uddøet i Aarhundreder, trods rasende Kamp mod Eg og Bøg har været i Stand til i Farris-Skoven at forfægte sin Odelsjord langt op gennem historisk Tid.¹²

Vældige, aarhundredgamle Ege — som de for 150 Aar siden fældede Giganter „Farris-Kongen“ og „Farris-Dronningen“, hvis Stubbe smuldrede bort i Lyngen ved Østerbygaard¹³ — og en Mængde Vildt gav Skoven et storlaaet Præg. Skarer af mørke Vildsvin rodede i dens Bund, Ræve og Maare fandt gode Vilkaar, Ulvene gik paa Hærfærd ud over Skovbrynene, og Tusindvis af Oldensvin gnaskede i den Overflødighed af Agern og Bog, som faldt fra Kronerne af de gamle, frugt bærende Træer.¹⁴ Det var Skovens fornemste Rigdom, og 1630 opgives Oldensvინenes Tal til ikke mindre end 12,000.¹⁵

Relikter af døende Dyrearter holdt til ved det store Skovdrag; endnu for et Par Menneskealder siden udrugede Kongeørnen sine Unger i Højrupgaard Skov, Ravenes Skrig høres hyppigt den Dag i Dag, Præsten i Rødding noterede som en Mærkværdighed, at en Los i Januar 1689 blev nedlagt paa en Ulvejagt i Langetved, og Ulvene selv trak som en Rædsel for Beboerne Flokkevis ud af Tykningerne og huserede vidt og bredt over Veje og Græsgange.¹⁶ Vaabenløse af Frygt for de strenge Jagtlove saa

Bønderne raadvildt til, naar Vildsvinenes stride Haarmanke Gang paa Gang dukkede op af det bølgende Korn, ja endnu i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede skal disse Dyr i Flokke paa indtil 50 Stykker have gjort sig tilgode paa Markerne ved Skodborg, medens Ulvene trængte helt ind i Byen.¹⁷

Med faa Aars Mellemrum genlød Skoven af de larmende Ulvejagter, som fra Christian den Femtes Tid og det meste af det følgende Aarhundrede gik som en Stormvind tværs over Landet med et talrigt Opbud af Klappere, idet ikke mindre end 4500 Mand var forpligtede til at deltage. Men trods alt hyttede de glubende Bestier deres Pels i den buskede Underskov, ja i Vinteren 1763 siges de — vanvittige af Sult — at være gaet over til formeligt Angreb. „Tænk, man dræbte dem inde i Kolding By, inde i Vaabehusene ved Landsbykirkerne, og de gik frem ligesom blinde og galne“. Efter at 12 „Graaben“ 1778 havde maattet bide i Græsset, indstilledes Storjagterne, og Ulvenes Saga paa disse Kanter syntes endelig slut.¹⁸

For den, som for et Par Aarhundreder siden færdedes ad Vejene i Jylland, var det et jævnligt Syn at se dræbte Ulve, baade Unger og graahærdede Gamlinger, dingle i Galger, hvor de — til Advarsel for ligesindede — hængte i deres Pels, indtil det fortørrede Hylster revnede og Knoglerne drattede ned,¹⁹ — og en Rejsende, som sidst i 1600erne tilbagelagde Hærvejen gennem Hertugdømmerne, studser over Ulvenes Mængde og fortæller, hvorledes de fældede Dyrs Kadavere hist og her hang opklyn-

gede i Træernes Grene, iført Klæder ligesom Tyve i Galgen.²⁰

I Aarhundredernes Løb havde man gjort voldsomt Indhug i det store Skovland, og fra 1600ernes Midte tog Ruiningen yderligere Fart, Økserne brød Hul, og Stormene besørgede Resten, naar de først lukkedes ind mellem Stammerne. Hvor disse var styrtede for Vindens Tag med Top og Rod, dannede der sig efterhaanden Tuer af Jord med en tydelig Fordybning ved den ene Side; Almuen kaldte dem „Skovvælt“, og de fandtes endnu for 100 Aar siden i Mængde over Hederne som Gravsteder paa en Kirkegaard;²¹ thi Lyngen laa i Baghold overalt og gjorde sig til Herre paa de afdrevne Skoves Tomter, hvor Sporene af svunden Herlighed kun i Form af „Buske, Krat, Ryer, Skrøp“ — eller hvad de nu ellers kaldtes — klamrede sig haardnakket til Jorden. Spredt milevidt over Vestlandets Flader rugede de krumbøjede over det røde Løv, som raslede i Blæsten, men — hedder det 1815 — selv disse Smuler forringedes Aar for Aar, og — „hvor gamle Mænd kunde erindre, at der huggedes Vognstjærte, søges nu efter en Kjæp“. Rundt omkring skar Plovjærnet gennem Minder om Kulbrænding, Pletter, som paa dyrkede Marker røbede sig ved at give Kornet „et grønnere Udseende og frodigere Vækst“.²²

Farris-Skovens Saga — Fortællingen om et Kæmpelegemes Sønderdeling og totale Undergang over store Strækninger — er et Emne, som nok kunde friste en Forsker.

— Vi har i Tilstedeværelsen af denne urgamle Spær-

ring en gyldig Forklaring paa, hvorfor Hærvejen allerede fra Jelling over Randbøl Hede valgte at tage en vestligere Kurs, at trodse Ulemperne ved at passere Skodborg Aa og i Lysningen over Skodborg, Jels og Oksevad atter at styre mod Øst ind over Sommersted Hede — omtrent ad det samme Strøg, hvor ogsaa i vore Dage Landevejen rykker frem over Broen ved Mølby i Oksevad Sogn.²³ Her hvor Landet fra begge Sider kniber tæt sammen over Aaløbet, har man fundet det bedst egnede Overgangssted, og ude i det store Sumpdrag mod Nord ligger det kratbevoksede Voldsted af den gamle Borg Tovskov, som i sin middelalderlige Velmagt tjente som Nøgle for den alfare Vej og i urette Hænder let kunde bringe Samfærdselen i Fare. Frygten herfor har derfor uden Tvivl været afgørende for Valdemar Atterdag, da han 1374 søgte at skabe Sikkerhed for, at Tovskov skulde — „være Rigens aabne Slot i Nød og Lyst og neder skal brydes, naar Kongen af Danmark tilsiger“.²⁴

Man har i Fundet af Skodborg-Brakteaten — muligvis med Rette — villet se et Vidnesbyrd om Oldtidsfærdsel over Skodborg,²⁵ men ogsaa fra Routens modsatte Ende møder vi Spor af gammel Trafik, idet der 1859 gjordes et Møntfund i Sommersted, bestaaende af 9 danske Halvbrakteater, prægede i Hedeby med Karl den Stores Dorestad-Mønter som Forbillede,²⁶ — og Hærstrøget her synes vel afhjemlet, hvor sparsomt de middelalderlige Kilder end flyder.

Under Tronkampene ved 1100-Tallets Midte, medens

Knud Magnussen var i Sverige, brød den landflygtige Svend Eriksen — Svend Grathe — 1156 op gennem Halvøen, ledsaget af Sakserhertugen Henrik Løves Hjælpehær, trængte gennem Gabet i Danevirke, udplyndrede Slesvig Havn og rykkede videre frem ad Hærvejen. De naaede — siger Knytlinga-Sagaen — „saa langt ind i Landet, at de kom til Sommersted i Jylland“. Ved Efterretningen herom satte Valdemar lynsnart over Bælterne og samlede Tropper, og næppe spurgtes det, at han nærmede sig, før Svend og Sakserhertugen tiltraadte et Tilbagetog, der foregik i en saadan Skynding, at de — „droge i 2 Dage den Vej tilbage, som de havde brugt 14 Dage til paa Hænsen“. ²⁷ Vejstrøget mellem Sommersted og Danevirke træder umiskendeligt frem i denne korte Beretning, og atter 1296, da Erik Menved og Hertugen af Sønderjylland kom dragende ad Vejen med deres Hærmagt, siges det udtrykkeligt, at de mødtes paa Sommersted Hede. ²⁸

Hvor Vejen da gik over denne, vides ikke med Vished, vi kender kun dens Maal; vi ved, at den allerede da i sin Førerstilling stærkt truede Færdseksaare mod Syd mundede ud ved Immervad, det navnkundige Vejsted, hvor den forenedes med sin østlige Arvtager, Oksevejen fra Haderslev; thi her aftegner Kartografen Johannes Meier den ca. 1650 under Navnet den „rette Hærvej“. ²⁹ Al Sandsynlighed taler endvidere for, at det middelalderlige Kapel ved Lilholt Syd for Vojens har ligget tæt ved den gamle Alfarvej, ligesom Vojens selv i sit Navn — der i sin jyske Form svarer nøje til Odense, Odins Helligdom — bærer

Vidne om et ældgammelt Kultsted i Brændpunktet af den store Færdsel.

Søger man nu med disse Vejmærker for Øje hen over det aabne, vidtstrakte Land fra Sommersted Hede, der overalt ligger under Plov, og videre Syd paa, møder man trods den voksende Opdyrkning endnu her og der Tegn i Terrænet, som synes at lede os paa Spor.³⁰ Tro mod sine Principper maa Hærvejen ogsaa paa sin fortsatte March alle Vegne, hvor det har været muligt, have søgt ind ved Vandskellet, og trækker man en Linje fra Mølby Bro frem over Magstrup og videre ad Vojens til, vil Færdselen her kunne bevæge sig paa et sine Steder kun et Par Kilometer bredt Bælte af tørt Land mellem Moser og Aaløb. Fra Vojens mod Syd maa Hærvejen paa en Strækning af ca. $\frac{1}{2}$ Mil være løbet nær op til og parallelt med Jærnbanelinjen; umiddelbart Øst for denne og delvis gennembrudt deraf ligger der — kun en god Kilometer Sønden for Stationen — en mørk Hedebakke, gennemfuret af forladte Vejspor, Hulvej ved Hulvej, som i en Bue er ført Vesten om en Mose, — og svarende nøje hertil i Retning stryger en Samling Hjulspor længere Nord paa gennem Lyngen i den østre Udkant af Plantagen Sydvest for Vojens.³¹

Her synes saaledes efter alt at dømme at være en vis Sammenhæng til Stede, — og følger man Banelegemet videre mod Syd, har man ca. 3 Kilometer længere fremme paa venstre Haand den plyndrede, næsten helt udjævnede Højning, hvor Kapellet ved Lilholt i Middelalderen havde Plads. Her har Pilegrimmene kunnet gøre Holdt, men et

tæt Mørke lukker sig om dette forsvundne Gudshus, som Folketraditionen nævner som „Pavens Kapel“, og hvorom Præsten i Skrydstrup 1638 fortæller, at det hed „Nibbel Kirke“ og i gamle Dage tilintetgjordes i Krig. Endnu i det 18. Aarhundrede vidste man paa Hederne her at udpege Tomterne, hvor der fordem havde „staaet hele Byer med Agre og Enge, som enten i Fjendetid eller i almindelig Pest ere ødelagte“.³² Ligesom paa Randbøl Hede møder man saaledes atter paa disse Egne de tavse, uhyggelige Spor af Dødens Vandring ad den store alfare Vej.

Den ret brede, ærværdigt udseende Vej, som nu langs Oldtidshøje drejer af mod Sydøst forbi Lundshøjgaard efter Arnitlund, vedligeholder muligvis den Dag i Dag Mindet om den gamle, der Norden om Abkjær Mose maa have bugtet sig videre ned imod Immervad. Holdepunkterne svigter i dette Terrain, men kun et kort Stykke Nord for det historiske Vadested har Plovjærnet hidtil vraget en Lyngskraaning med talrige Hjulspor, der munder ud i Oksevejen fra Haderslev omtrent paa det Strøg, Korttegneren Johannes Meier for næsten 300 Aar siden afmærker som Stedet for — den „rette Hærvej“.³³

Der er noget af den store Linje over Landskabet ved Immervad. Mosedraget, hvorigennem Rudbækken kommer flydende paa sin lange Rejse mod Ribe, breder sig tungsindigt, Viberne skriger over Fladerne, der drukner i Taagen mod Vest, og i det modsatte Verdenshjørne ser man Højderne ved Gjenner Bugt bjergagtigt træde frem i Horisonten. Lave Sandbakker, bevoksede af Lyng og

Straa, glider ned imod Engene med Kamme og Sider gennemtrukne, ja formelig opløjede af dybe Hjulspor i Mængde, og hen over Skraaningen løber endnu Resterne af et Jorddige med Grav imod Nord. Hvor Hulvejene med bred Front slæber sig ud over Bakkehældet, er det ganske vist forlængst udjævnet af Fortidens Færdsel og Trækket af Tusindvis af Stude, men mod Øst staar det stadig nogenlunde bevaret og kan med Afbrydelser spores over Rudbækgaards Jorder, gennem Hytterkobbel Skov og helt over mod Ottessaard ved Landevejen mellem Haderslev og Aabenraa, medens den vestre Flanke af Diget har støttet sig til Moserne ved Abkjær.³⁴ Ligesom det tilsvarende Forsvarsværk ved Øster Nykirke bærer Immervad-Virket i Folkemunde Navnet „Margrethevolden“, og atter her staar vi saaledes overfor et af disse gaadefulde, i Karakter og Dimensioner ensartede Jordværker, som i en utvivlsomt ret fjern Fortid afspærrede Hærvejen og har den Ejendommelighed tilfælles: delvis at være placerede paa et stigende Terrain med Graven anbragt bag Volden; thi i dette Tilfælde er Virket tydeligt vendt mod en kommende Fjende fra Syd.

Stedet er valgt med sikker Forstaaelse af Passets strategiske Betydning, idet de brede, fordem utvivlsomt langt blødere Enge spærrede langvejs til begge Sider og Vejen kun ved at holde sig til en fast Sandryg nogenlunde farbar formaaede at slippe over Dalføret.

Ude i Moselandet ligger en lav, langstrakt Holm med en enlig Gaard bag forblæste Træer, — det er den tid-

ligere Immervad Kro, kendt viden om blandt alle Vejfarende i gamle Dage, og en malerisk Bro, bygget paa Pæle af kløvet Granit og dækket af vældige Stenbjælker fører over det ældre, nu næsten udtørrede Løb af Aaen.³⁵

Til Immervad-Passet knytter sig Mindet om en af Erik af Pommerns uheldige Kampe med Holstenerne, hvorom det gamle Rim fortæller, at — „ved Immervad, der fik de Danske et Fandens Bad“. Dette Slag maa være udkæmpet ved Aar 1422,³⁶ og efter Sigende skal der paa Markerne Øst for den tidligere Kro endnu i Mands Minde være opløjet Rester af Rustninger og Vaaben. Ældre Forfattere omdøbte med Henblik paa denne Begivenhed Stedet til „Jammervad“, og — som Magister Dyssel 1763 siger — ogsaa „i anden Henseende maa det endnu kaldes saaledes; thi det er en Jammer at see saa vidtløftig en Strækning af Hede, dog god, brugbar Hedegrund“, ligge udyrket hen.³⁷

Ved Immervad mødtes det døde Hærstrøg med den levende Oksevej fra Haderslev over Vartenbjerg Kro og fyldtes atter af Uro og Færdsel paa sin videre Færd imod Syd, idet det lige til 1840erne hævdede sin ældgamle Rang som Landsdelens vigtigste Route. Først og fremmest var den dog Drivvej, og saa længe Studeeksporten i gammel-dags Form overhovedet var i Brug, slæbte Okser i Tusindvis deres Ben ad dens sandede Bane paa March imod Rigets Grænser; thi „Oksevejen“ gjorde i Sandhed Skel for sit Navn, Millioner af brølende Dyr har i Tidernes Løb — lige fra Middelalderen til op over Midten af det

19. Aarhundrede — møjsommeligt skridtet den ud Mil efter Mil over Heden.³⁸

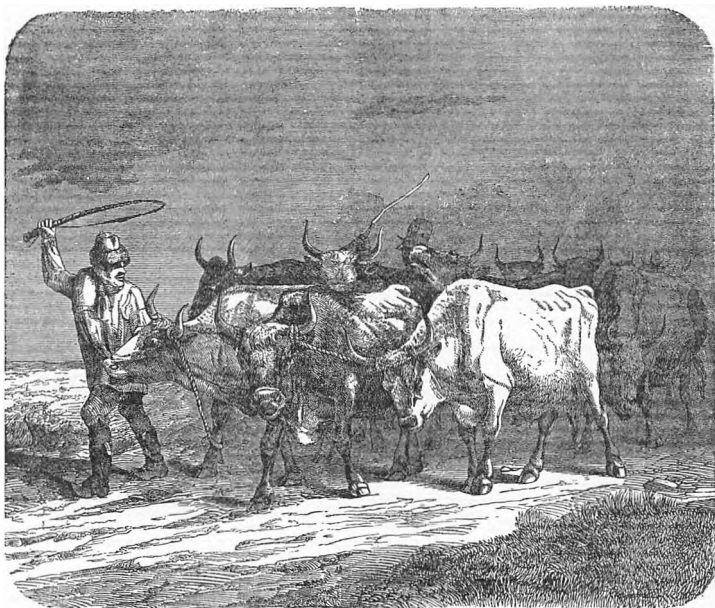
Den østjydske Drivvej førte over Kolding til Haderslev, hvor de nørrejydske Karavaner mødte det talrige Kontingent, som troppede op over Assens-Aarøsund; Svin, Heste og Faar i Smaaflokke druknede næsten i Hornkvægets vældige Kolonner, der talte 100, 200, 500, ja indtil 1000 eller mere; paa en enkelt Dag — den 13. Marts 1539 — vandrede 1,366 Stude Syd paa over Haderslev, samme Aar passeredes Staden ialt af 12,501 og 1651—52 naaede Antallet af fortoldede Okser ikke mindre end 15,860.³⁹

I tørt Vejr rejste der sig formelige Skyer af Støv, hvor Masserne rykkede frem, og naar Efteraarsregnen skyllede ustandseligt ned, pjaskede Klovene gennem mægtige Pytter af Vand, som Hedestrøgets Underlag af Al hindrede i at løbe i Jorden. „Hop-hov“ lød Drivernes høje Raab for at hidse de slentrende Stude i stærkere Tempo; thi Vejen var lang og træls. Mil for Mil arbejdede Karavanerne sig fremad, og med korte Mellemrum vinkede Kroerne med Sengely og Mad til de dødtrætte Menneker og Hø til de sultne Dyr.⁴⁰

Nu om Dage er Vejen stille og tom paa den ca. 5 Mil lange Strækning mellem Immervad og Bov, i en Bredde af 16—20 Meter, ja sine Steder mere endnu, vandrer den ensomt gennem det forblæste Landskab, vraget af Nutidens Stortrafik og kun sparsomt befærdet fra Sogn til Sogn. Blomster og Lyng trives frodigt i dens overflødige Vidde, hvoraf bjergsomme Naboer hist og her har kapret

en solid Strimmel indenfor deres Pigtraad, Kroerne er nedlagte og forsvundne, og saa langt Blikket rækker, bugter de hvide Spor sig bort i den store Tomhed.

Men skøn er den gamle, forfaldne Vej, vi har for os, fyldt med Stemning og Poesi, og hvert Skridt i det knirkende Sand vækker ligesom en Genlyd af Aarhundreders Færdsel.

Studedrift paa March. Efter Træsnit i Illustr. Tidende 1860.

OVER URNEHOVED

Fra Immervad til Bov.

„Vore Forfædre har banet Vejene for os; vi kjører dem op, vi klager over dem, og derved lader vi det blive, Verden skal jevne sig selv“.

I. A. Dyssel.¹

JYLLANDS faste arkitektoniske Opbygning om en udpræget Højderyg svigter Sonden for Kongeaaen. Landskabet former sig her helt anderledes. Vandskellet er mere forviklet og skudt længere mod Øst, og Højdedrag, der tidligere delvis bar Skov, har lagt sig paa tværs af Halvøen. Hærvejen, som saa mesterligt forstod at drage Fordel af Terrainet, maatte derfor — især paa det døde Strøg mellem Skodborg og Immervad — lempe sig forsigtigt frem og enkelte Gange se sig nødsaget til at forcere et Vandløb, — men naar den først er sluppen ud over Rudbækkens Dalføre, har den foreløbig fri Bane, idet den lige til Urnehoved paa et næsten ubrudt Vandskel sætter Kursen stik imod Syd ad et jævnt, aabent Terrain.

Vore fjerne Forfædre, som saa forbløffende rigtigt var i Stand til at vurdere dette, har derfor i moderne Tider fejret den Triumf, at da Ingeniører i forrige Aarhundrede skulde udstikke den sønderjydske Stambane, kom

denne paa en lang Strækning til at ligge — næsten i Flugt med Hærvejens Linje.

Det er gammel Hede, den passerer; Gravhøje ses til alle Sider, Engdrag med flyvende Kæruld nærmer sig dens Rand, men berører den ikke, og Lyngen mister Fodfæste mere og mere. Den, som for 100 Aar siden fulgte Færdselsaaren mod Syd „langs den skaldede, sandede Hedeegn“, maatte — som en samtidig Forfatter siger — „troe at al denne Snak om Landets Velsignelse paa Korn, Kvæg og Heste er en blot Legende; thi han ser intet andet end det, der kan beregnes til uduelig og øde Jord, tildeels begroet med den sorte, høje Lyng, hvor intet andet øjnes end nogle smaa Faar, som fødes til tarveligste Nødtørftighed“.²

Paa det første Stykke har Vejen meget karakteristisk placeret sig lidt oppe paa Foden af det mod Øst stigende Terrain, dens Bredde er kongelig, dens Bane jævn, lavgraa Diger af Kampesten indhegner den paa begge Sider, og tæt Sønden for Immervad kiler der sig ind under Bakkehældet en skæv, indtil 49 Meter bred „Lejeplads“, hvor de trætte Studedrifter kunde søge Hvile.

I gamle Dage flankeredes Færdselsaaren fra By til By af saakaldte „Hærvejs-Agre“,³ — og med 20—30 Skridt indbyrdes Afstand løftede der sig langs Vejbanen en Række raat udflekkede Granitstøtter i et Par Alens Højde eller mere, Afvisere, som ved Vintertide markerede Routens Forløb gennem det snedækkede Landskab.⁴ Stenhungeren har nu fortæret Flertallet af disse, men værre

endnu er dog Tabet af det mærkelige Minde, som myndigt knejsede paa Hærstrøget for ligesom at besegle dets Adel.

Da Magister Dyssel 1763 kørte ned ad Oksevejen — „den brede Landevej fra Haderslev“, som han kalder den — lod han pludselig Kusken standse Hestene midt ude paa Heden og steg ud af sin Vogn for „med ærefuld Nysgerrighed“ at nærme sig den berømte Hovslund Runesten, der stod plantet „saa godt som midt paa Landevejen“. Et enligt Navn „Hærulf“ var med Runer indhugget i Stenen. „Hvor simpel kom denne Alderdoms Ærestøtte mig for. En raa og udannet graa Kampesten, flad, men uslebet paa den ene Side, ukunstlet paa de øvrige, og oprejst“.⁵

Tretten Aar senere drog Søren Abildgaard til det samme Sted for at aftegne det navnkundige Vidnesbyrd om Vejens Ærværdighed,⁶ allerede i 1590erne havde man interesseret sig derfor, og trofast havde det Aarhundred efter Aarhundred holdt Vagt i Strømmen af Okser, Vogne og Mennesker, som mellem Aar og Dag ustandseligt trak forbi. Ingen forgreb sig derpaa, og først da Preusserne i Krigen 1864 kom paa Egnen, undsaa Prins Friedrich Karl sig ikke ved at øve Vold mod det fredlyste Fortidsminde og som „Sejrstrofæ“ at slæbe det bort til sin Slots-park „Drei Linden“ ved Berlin. Der staar det den Dag i Dag.⁷

Der er øde langs Vejen. Bondebyerne ligger i god Afstand ud til Siden — Hovslund og Øster Løgum mod Øst, Rovbjerg mod Vest — ingen Bebyggelse har lejret sig ved Vejkanten, og først ved Faarhus møder man et enligt Sted,

hvor der i Studenes gyldne Dage trivedes en Kro og en af de ældste Granplantager anlagdes ved Midten af det 18. Aarhundrede.⁸

Omtrent ved dette Punkt munder en Vej fra Nordvest ind i den gamle. Opstaaet af to Grene — den ene Ribe-Haderslev Vejen over Gram, den anden fra Foldingbro — trak det under Navn „æ Pottvej“ bekendte Vejstrøg over Slevad, Tingvad og Vester Immervad Færdselen fra Midt- og Vestjylland ind i den store Hovedaare og spillede længe en vis Rolle for Studedrivningen. Men sit folkelige Tilnavn skylder den dog de vestjydske Pottemænd, som paa Markedsrejser til Tyskland sindigt sled dens Hjulspor med Læs af sorte Jydepotter, indpakkede i Lyngris. Pottevejen, der flere Mile har holdt sig parallelt med Hærvejen, tvinges nu — for at undgaa Mosedraget Syd for Rovbjerg — ind i denne, der netop paa dette Strøg passerer et tydeligt Pas, en Snævring mellem vaade Enge, der atter her spærrer af et Jorddige med bagved liggende Grav. I et og alt af samme Støbning som de tidligere omtalte støtter den ved Øster Løgum liggende Forsvarslinje — „æ Vold“ — sig baade i Øst og Vest til Moser, hvor dens Flanker yderligere beskyttedes af et Pallisadegærde af svære Egepæle, hvis Stumper sidder i Tørvejorden den Dag i Dag. Vejgaffelen ligger i Dækning bag Diget, som nødvendigvis maa have haft Front imod Syd med Volden mod dette Verdenhjørne og Grav imod Nord.⁹

Som Minder om fjerne Tidens Kampe spærrer disse Jordværker den gamle Hærvej, der ikke mindst paa denne

Strækning har svaret fuldt til sit Navn; thi lige fra den ældste Middelalder var den Krigens Indfaldsport i Riget, Død og Jammer har spredt sig ud fra dens Bane og Skæret af brændende Bondebyer flakket over Vejen, hvor Fjendens Kolonner truende rykkede frem. Kirkebøgernes knappe Notitser afspejler de frygtelige Dramaer og Beboernes Lidelser under Krigene og Pesten i det 17. Aarhundrede, saa den Øster Løgum Præst med Sindet fyldt af Rædsel 1659 midt i Listen over de talrige Døde indflettede den fortvivlede Anraabelse: — „Herre, fri os fra det Onde“.¹⁰

I Tider, vi kun sparsomt kender, har Krigens Gru utvivlsomt paa samme Vis omskabt den store Alfarvej til en hærgende Flod, — og tæt ved dens Bred ses endnu i Rise Sogn de næsten udviskede Spor af et Voldsted, hvor „Risborg“ i svundne Dage kampberedt havde taget Stade.¹¹

Ved Røde Kro, hvor Rødaen skærer Vejen, faar Egnen med ét et venligere Udseende, det før saa barske og mørke Præg mildnes kendeligt, Skove dukker frem i Synsranden, og noget af Østlandets Ynde smiler i de levende Hegn, der her paa en lang Strækning slutter op langs den før saa nøgne Vejbane. Rise Kirke med det svære Taarn ligger paa venstre Haand, saa nær derved at Klokkernes Kalden let kunde friste Pilegrimme og andægtige Vejfarende til at afbryde Færden og læse en Bøn ved den hellige Laurentii Alter, saaledes som det gik Dronning Christine, Kong Hans' Gemalinde; thi da hun 1504 over

Rendsborg, Slesvig og Flensborg vendte hjem fra sin Valfart til Sternberg og det hellige Blod i Wilsnach, glemte hun ikke at standse her, og i Regnskabet for Sct. Marcus' Dag, den 25. April, indførte hendes Skriver 1 Mark til Præsterne, — „som sagde Messe for min Frues Naade i Rise Kirke“. ¹² Mange middelalderlige Vejfarende har fulgt hendes Eksempel, en „Helligvands-Kilde“ paa Præstegaardens Mark øvede Tiltrækning paa andre, — og Røde Kro, Rise Kro, som den egentlig hed, var sikker paa sine Gæster. ¹³

De Rejsende, som i Skydingen rullede dens Port forbi, maatte trøste sig med, at der fandtes rigeligt med Krosteder langs den levende Vej, — og ikke en Mil fra Røde Kro kunde man indhente det forsømte ved at stoppe i Toldsted.

Den navnkundige Kro er nu nedlagt, men i Samfærdselens Historie forekommer dens Navn ofte, søgt som den var fra gammel Tid af alle, som færdedes ad Oksevejen, ja selv Danmarks Konger — der dog i Bolderslev havde deres eget Herberge — gæstede den Gang paa Gang.

Undervejs fra Haderslev til Flensborg 1487 slog Kong Hans saaledes her Tiden ihjel en Søndag Aften ved at spille med Hertug Magnus, i hvilken Anledning han hos sin Sekretær sikrede sig 10 Rdr. til „at doble med“, ¹⁴ — medens hans fromme Dronning, der 1504 passerede Toldsted baade paa sin Ud- og Hjemrejse, betænkte en fattig Kvinde med Almisse „for Guds Skyld“. ¹⁵

1522, da den i Christian den Andens Ærinde udsendte

Herold „Jylland“ træt af sit Ridt havde søgt Sengen i Toldsted Kro, slog Flammerne sammen om Hus og Gaard, saa han med Nød og næppe bjergede Livet, maatte prisgive alt, hvad han førte med sig — Tasker, Sadel, Støvler, Sporer, samt rede Penge i Guld og Sølv — og fuldstændig afplukket fra Flensborg meddele sin Herre det Uheld, han havde lidt.¹⁶ Aaret efter, da Kong Christian følte Grunden brænde under sine Fødder og i sin Vaande søgte at bevæge Farbroderen, Hertug Frederik, til Forlig, foreslog han, at de begge skulde affærdige deres Raader til en Forhandling i Toldsted den 24. Februar, men Mødet kom ikke i Stand; Maaneden efter trak stærke Skarer ad Hærvejen mod Nord, — det var Hertugen, som med væbnet Magt drog til Viborg for at sikre sig Danmarks Krone. Christian den Andens Skæbne var be-seglet.¹⁷

Ogsaa Christian den Tredje vides 1536 at have gjort Ophold i Toldsted,¹⁸ hvor Frederik den Fjerde paa sin sidste Rejse fra Slesvig tog ind med sit Følge den 25. August 1730 for at spise Middag. Det var Aarsdagen for Kroningen, men Majestæten følte sig saa træt og mat, at han maatte opgive at holde offentligt Taffel, og da Karosserne ved Aftentide larmede ind over Stenbroen i Haderslev, havde hans Tilstand forværret sig. Sygdommen tvang ham den 29. til at stoppe op i Odense, og her lukkede han sine Øjne den 11. Oktober.¹⁹

Ikke alene for Konger og store Herrer, men Alfarvejens brogede Sværm af Fremmede, Købmænd og Soldater,

Bissekræmmere, Oksedrivere og Landstrygere, aabnede Toldsted Kro sine gæstmilde Stuer, allerede fra det 15. Aarhundrede nævnes den i Rejseregnskaber som almindeligt Bedested,²⁰ og for mødige Folk, som Dagen lang havde døjet under Turens Besvær, var det om Vinteren en Trøst at synke til Bunds i Senge, hvis optaarnede Overflod af Puder og Dyner — efter Holger Jacobæus' Udsagn 1671 — næsten gjorde en Stige nødvendig.²¹

Kræsne Ganer maatte, som en fornem Fremmed 1702 klager over, i Kroerne her inde ved Oksevejen undvære de gode Vine,²² men Mad har der sikkert været fuldt op af for de forkomne Gæster, for hvem særlig en Vinterrejse i det barske, blæsende Land var alt andet end behagelig. Den 17. Februar 1746 — fortæller en Student — „rejste vi fra Haderslev om Morgenen ganske tidligt og havde samme Dag en hel besværlig Rejse; thi det var en stærk Kuld, og formedelst den faldne Sne vare Vejene hel onde og fulde af Slag, hvor igiennem vi med stor Besværlighed kom og maatte snart mere gaa end kjøre. Den ene Vognmand veltede paa et farligt Sted med de Passagerer, som han havde paa, og omendskiønt de ingen synderlig Skade fik, saa pryglede de dog den arme Vognmand derover lesterlig af. Vi spiste paa denne Dag i Toldsted og kom først om Aftenen Kl. 9 til Flensborg“.²³

Til Toldsted var knyttet en lille Landevejstold, Hertugen af Gottorp opkrævede,²⁴ og i dette Øjemed laa Stedet saare bekvemt ved en Gaffel i Vejen, der sendte en Gren mod Nordvest over Nybøl, Hellevad, Spandet ad Ribe til.²⁵

Oprindelsen til dette Vejstræk er uden Tvivl ældgammel, „gammel Riber-Vej“ kaldes det i 1640erne,²⁶ og allerede i Middelalderen maa det have befordret den levende Trafik, som forbandt Slesvig og Ribe, Landets vigtigste Handelsstæder. Meget taler for dets Ælde, — og ved at skyde sig i en Kile frem mod Sydøst over Hellevad Sogn kom Ribebispens Magtomraade alt ved Stiftsdelingen i det 11. Aarhundrede til næsten helt at indkapsle denne Færdselsaare, paa samme Maade som Slesvig Bispedømme omsluttede Hærvejen lige til Skodborg Aa.²⁷ Nu om Dage kun lidet brugt har „gammel Riber-Vej“ bevaret meget af sin ærværdige Karakter, og muligvis førtes Erik Emunes blodige Lig 1137 fra Urnehoved til Graven i Domkirken netop ad dette Strøg, der skilte sig ud fra Hærvejen ved Foden af det Højland, hvor Sønderjydernes Tingsted laa.

Tæt Syd for Toldsted staar Skovenes Bryn. Højderne fra Aabenraa-Eggen sender her sine Lerbakker som en Bølgekam frem i det flade Land, der Vester ud sløres i Emmen af Moser og talrige Vandløb. Et Stykke inde paa Bakkens Rand har Storskoven gjort Holdt, ensomme gamle Ege udkæmper her i Stilhed den sidste Dyst imod Bøgen, og tung af Mergel danner Urnehoved-Knuden i al sin frodige Pragt den mærkeligste Kontrast til de vidtstrakte Heder og Sumpdrag mod Vest, Syd og Nordvest.

Flere Vandløb fødes til Verden ved Bakkernes Fod og sætter sig i Bevægelse — Søderup Aa, Rebbøl Aa, Terkelsbøl Aa, Porsaa og Uge Bæk — og fra Skovbrynet har man det mest levende Indtryk af, hvorledes Landet træf-

fer sin Afgørelse paa dette Strøg og vaadt af Enge langsomt glider bort imod Havet.

Set i Afstand virker Urne-Partiet langt fra imponerende, men oppe fra Bakkekantens frie Plateau flyver Blikket milevidt ud over Sletten; Kirkespiret i Tønder kan skimtes, naar Luften er klar, fjernt imod Nord dukker Højderne bag Hovslund frem, og Syd paa ses Hærvejen bugte sig bort som en Orm over Heden paa Vandring mod Bov, hvis Kirketaarn anes i Disen.

Her i Brynet af Skovbakkerne mødtes Sønderjyderne fra ældgamle Dage til Tinge, og omspundet af et Net af Færdselsveje, placeret umiddelbart op til det store Adelstrøg paa et Højdedrag, hvor Øst- og Vestlandets Natur pludseligt træder Ansigt til Ansigt, synes disse Bakker selvskevne til at blive det udkaarne Sted, hvor Folk fra det hele Landskab stævnedes sammen til fælles Beslutninger.

Mange Tegn forenes om at tildele Egnen Betydning allerede i „Hedenold“,²⁸ og kun et Par Kilometer Vest for Toldsted ligger Søderup — Kongsgaarden Suddathorp — under hvis Tag Svend Estridsen udaandede 1074. Da han mærkede, at hans Dage led mod Enden, kaldte han Folket sammen paa Tinge for at sige det Farvel og lade det vælge Sønnen Knud til Efterfølger, og derpaa — siger Knytlinga-Saga — „drog Svend tilbage til den Landsby, hvor han forud havde været paa Gæsteri; den hedder Suddathorp“.²⁹ Den islandske Sagamand tier om Tingstedets Navn, men paa „Urne“ lod Harald Kesja sig —

ifølge Saxo — hylde som Konge 1134, uden Tvivl var det paa samme Sted, at Erik Emune 3 Aar senere fældedes af Sorte Plov, 1170 kaaredes Knud den Sjette af Sønderjyderne paa Urne Ting, og hele Middelalderen igennem hævdede dette sin Betydning, naar vigtige Afgørelser skulde træffes. 1523 optræder det for sidste Gang i Historien, da Fogeden i Slogs Herred Nis Henriksen fra Hajstrup flygtede — med sin Kappe gennemboret af Pile — bort fra Tinget for at undslippe de rasende Bønder, hvem han havde søgt at advare mod Farerne ved at slutte sig til Christian den Andens Sag.

Godt og vel 100 Aar senere henlagde Traditionen Tingstedet til Skovbrynene i Omegnen af Bolderslev. Allerede Knud Snubbes Testamente ca. 1283, hvorved han betænkte Munkene i Løgum Kloster med Jordegods i Bolderslev, nævner blandt andet „Skoven Urne“; paa Rune-Ligstenen fra Sognekirken i Bjolderup læser man Navnet Ketil Urne, og lige til vore Dage har Gaarden „Urnehoved“ paa Højlandets Sydrand med Aarhundreders Hævd bevaret det historiske Navn.³⁰

Stor Usikkerhed hersker der derimod om Tingpladsens Beliggenhed i snævrere Forstand. Man har ment at finde den paa en til Bolderslev hørende Mark nær Skovbrynet og Øst for Hærvejen, hvor Højen „Løgpold“ ligger, men intet vides med Vished, og her — som ved de andre Landsting, i Ringsted, Odense og Viborg, hvis Mødeplads ikke kendes — maa denne have skiftet med Vejr og Vind, Aarstid og andre tilfældige Grunde. Paa Urne-Bjergets

vidtstrakte Rand samledes Skarerne, men Tinget selv var ikke lænket til en bestemt Plads, det flyttedes Gang paa Gang langs Skovbrynet efter Tid og Lejlighed, og kun saaledes bliver det forstaaeligt, at Traditionen saa fuldstændigt svigter — baade her og de andre Steder — naar det gælder om paa det store Terrain at fremhæve en enkelt Plet.

Hærvejen — „Kongens Aielvej“, Adelvej, som den her kaldes³¹ — bevæger sig i Bugter op over Bakkekuden og fremtræder paa denne sin én Fjerdingsvej lange Vandring „tværs over et Næs“ som en Stendæmning over Leret, brolagt i en Bredde af 6—7 Meter med Marksten i Størrelse af en Knytnæve eller mere. Denne haarde Vej — „Hvornhøj Stenvaes“ — bestaar af 3 Lag Sten, det ene under det andet, lagt med et sparsomt Mellemlag af Grus i ca. 40 Centimeters Dybde umiddelbart paa det rene Ler og uden indskudte Kulturaflejringer, saaledes at den uden Tvivl maa være bleven til i ét Træk i hele sin Udstrækning og Tykkelse.

Rebelske Brosten, som har arbejdet sig op over Na-boerne, er naturligvis i Tidernes Løb fjernede i Mængde, Trykket har presset større eller mindre Partier ud af Leje, og den Dag i Dag skrælles der under Reguleringer og Udbedringer af Vejbanen stadig Stumper af Stenbroen, men til Trods for det stærke Svind har det dog — i yderste Frist tør man vel nok sige — været muligt at skaffe Klarhed over „Stendammens“ oprindelige Karakter.

Smaagravninger paa Oksevejen langs Løgpold Mark —

i hvis nordvestlige Hjørne nogle Brokker af Munkesten markerer Tomten af den for over 100 Aar siden nedbrudte Steinberg Kro — giver nemlig afgjort Sikkerhed for, at Brolægningen i sin Velmagt har været indrammet paa Siderne af større Kantsten og delt i Midten paa langs af en tilsvarende Række, saaledes at der fremkom 2 ensartede, sideløbende Kørebaner à 3 Meters Bredde.³²

Agrene til begge Sider gik fra ældre Tid under Navnet „Stenbrolykkerne“, men brede Striber af disse maa forhen yderligere have været udlagt til bløde Drivveje for Studene, medens Vognene holdt sig paa den haarde Bane, og de paafaldende mange Hestesko, yngre og ældre Typer imellem hinanden, som mellem Aar og Dag opsamles paa disse Marker, bærer Bud om en levende, gennem Aarhundreder fortsat Færdsel.

Jorddiger med frodige Hegn snævrer nu Vejbanen kendeligt ind, gamle Egestød skyder atter kraftige Skud, medens de før ubarmhærtigt holdtes i Ave og alle Buske og Træer afbarberedes totalt i de Dage, da Heste, Faar og Tusindvis af Stude trak over Forbjerget og graadigt for-tærede alt, hvad Mulerne kunde naa.

Tværs over Højdedragets Ryg staar Skellet mellem Bjolderup og Uge Sogne, Rise og Lundtofte Herreder, og en oprejst Sten med Bolderslevs Navn og Aarstal 1788 markerer endnu Byjordernes Grænse.

Urnehoved Bakkens stive Ler nødvendigjorde Anlæget af den svære Stenvase, da tungt læssede Vogne ellers uvægerligt vilde blive stikkende, — og uvilkaarligt spørger

man, naar dette i sin Art storladne Vejarbejde kan tænkes at være udført; thi ret betænkt er det noget af en Bedrift, Summen af det møjsommelige Slid, som skulde til for at hente Stenene paa de nærliggende Heder og i Tusinder af Læs slæbe dem op paa den genstridige Lerknude.

„Hvornhøj Stenvaes“ maa være gammel, men Holdpunkter for en sikker Datering savnes desværre; i det 18. Aarhundrede omtales den som en Fortidslevning,³³ og med Vished vides det kun, at Brolægningen har været i Brug i over 300 Aar.

Da Fyrst Christian den Yngre af Anhalt 1623 gæstede Danmark, fortæller han selv i sin Dagbog, hvorledes han mellem Flensborg og Rise passerede en smuk, jævn Vej, der sine Steder var brolagt,³⁴ — allerede da havde Vejen altsaa sin haarde Belægning, der ved Aarhundredets Midte omtales som „Steindam“ og efter al Sandsynlighed rækker længere tilbage i Tiden.³⁵

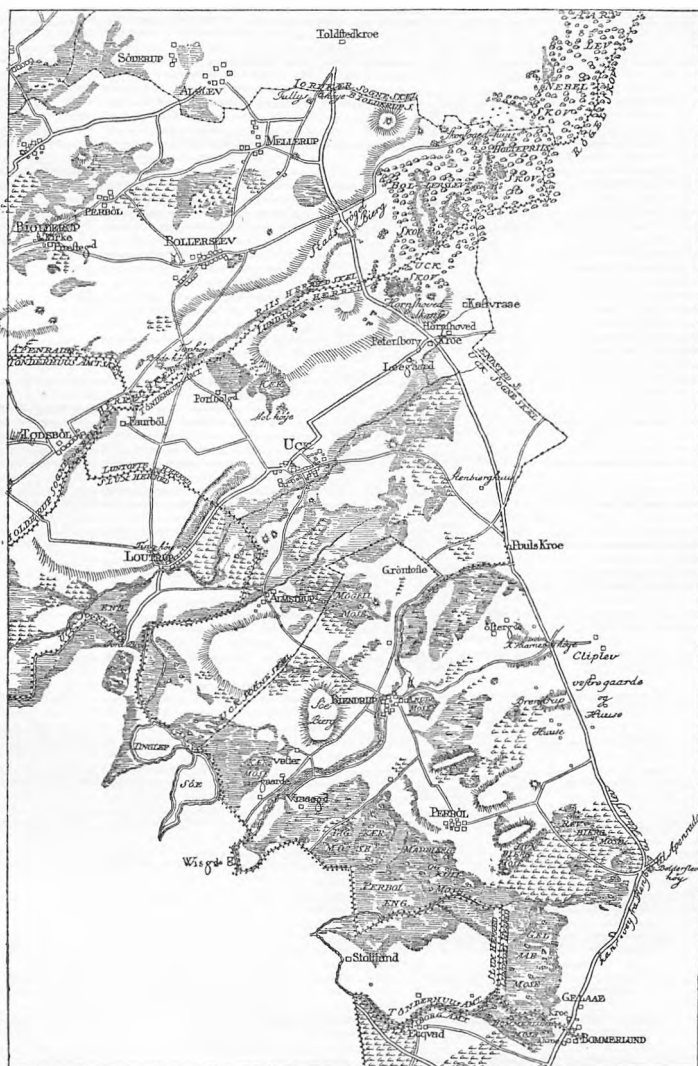
Spørgsmaalet om selve Vejens Ælde og dens Brolægnings synes nemlig nøje at hænge sammen; thi uden Dække af Stenbro vilde en af Vogne befærdet Vej næppe have haft Mod til at kravle op over Urnehoved. Dog har man muligvis i Oldtiden og langt ind i Middelalderen helt opgivet at trodse det skovgroede Bjerg og i Stedet valgt at gaa Vesten om dette i en Bue over Bolderslev og Uge. Paa de lave Landrygge, der her som faste Broer skyder sig ud i det store Aaland med naturlige Vejforbindelser Vester ud, har Færdselen kunnet finde Fodfæste og nogenlunde tør-

skoet komme udenom Forbjerget, og disse Muligheder har Hærvejen taget i Brug — for længere Syd paa paa Heden ved Povls Kro atter at bøje ind paa sit senere Løb.

Gravhøje og Oldtidsfund sandsynliggør en forhistorisk Trafik ad disse Linjer, og de gaadefulde, gamle Diger, som med Pæle af tilhugne Egestammer forlængedes ud i Moserne, synes yderligere at bekræfte Formodningen om deres Ælde; thi disse Spærringer — „Ollemersvold“ som de kaldes under ét — maa oprindeligt have tjent som Lukke over de store Folkeveje, der — mellem Vandløbene — førte videre ud imod Vest.³⁶

Øst paa har disse blandt andet haft Forbindelse Sønden om Urnehoved med Aabenraa-Eggen og Varnæs, der i Valdemar Sejrs Dage træder frem som en lille Købing med Færgefart over til Øerne,³⁷ — og paa samme Maade som Viborg og Jelling var Sønderjyllands gamle Lands-ting saaledes fra alle Verdenshjørner indspundet i et Væv af middelalderlige Veje.

Mens Tinget endnu stod ved Magt, maa Storrouten imidlertid have bestemt sig til resolut at skyde Genvej tværs over Urne Fremspringet; thi fra Gratbjerg paa Bakke- dragets søndre Del strakte der sig endnu i Mands Minde Rester af en Grav og et Jorddige — „Hornshoved Skanse“ — over Petersborg Kros Marker ned i Legaards Enge ved Uge Bæk. Traditionen, som tidligt fæstede sig derved, slog det i ét med „Ollemersvolden“, — og som Værn for den alfare Vej, beslægtet med de andre Jordværker af lignende Art, som dækkede Hærstrøget paa dets lange

Hærvejen over Urnehoved. Efter Kort af S. Bruun 1801 paa Rigsarkivet.

March, synes det nu næsten helt udjævnede Spærredige i alle Fald at tildele Vejen — og dermed ogsaa dens Stenbro — en ikke ubetydelig Ælde.³⁸

I den ældre Middelalder laa der — som ovenfor omtalt — en Kongsgaard i Søderup, der længe var Krongods og helt ind i det 15. Aarhundrede udgjorde et Birk.³⁹ Da dette stille forsvinder, træder Nabobyen Bolderslev imidlertid frem som et særligt, afsluttet Omraade, et senere under Haderslevhus henlagt Fogderi, der ikke alene omfattede Byen, men fra Frederik den Andens Tid desuden Strøgods i Nærheden,⁴⁰ og i Bolderslev selv, der kun laa 2 Kilometer fra Hærvejen lige ved Urnehoved, havde en anelig Gaard fra gammel Tid Fripløvsrettighed med Forpligtelse til at skaffe Kongen og fyrstelige Personer Husly, Staldrum og Befordring, naar de rejste paa disse Kanter. 1530 havde Christian den Tredje stadfæstet denne Gaards Privilegier, og Gang paa Gang ser man baade Landsherren selv og rejsende Stormænd, som fulgte Hærvejen, tage ind i det kongelige Herberge.⁴¹ Lensmanden i Flensborg maatte saaledes 1487 bestride en Del Udgifter til Forplejning af den Viborg Bisp Niels Glob, der 2 Gange i dette Aar passerede Bolderslev,⁴² og Kong Frederik den Anden betonedede under Forhandlingerne om Arvedelingen efter Hans den Ældre bestemt Opretholdelsen af denne kongelige Gæstegaard.⁴³ Da Hertug August af Lyneborg i Februar 1596 besøgte Danmark, blev der baade paa hans Ind- og Udrejse fra Haderslevhus truffet særlige Foranstaltninger til Bolderslev Herbergets Forsyning med

Madvarer, Øl og Vin,⁴⁴ og under sin utrættelige Færden om i Riget overnattede Christian den Fjerde atter og atter paa Rejse mellem Haderslev, Flensborg og Slesvig i denne Gaard, hvor han f. Eks. den 31. August 1620 blev nødt til at ligge stille „formedelst Svagheds Skyld“.⁴⁵

— Ved Korsvejen foran Foden af Urnehoved ligger Petersborg Kro, og naar den er passeret, befinder man sig med ét paa Fladerne igen; med overraskende Hurtighed forsvinder den frodige Bevoksning, det smilende Landskab omskabes pludseligt til en mager og vidtsirakt Slette, hvor Povls Kro en halv Milsvej længere fremme ensomt laa i det store Øde.⁴⁶ Bjerndrup Mølleaa flyder ind under Vejen, overbygget — antagelig i det 18. Aarhundrede — af en malerisk, hvælvet Bro af kløvet Granit, — og Hærstrøget er nu atter for et Stykke Tid inde paa Halvøens Vandskel over gammel og stenet Hede, en Ørkenroute for Fortidens Vejfarende, som saa den fortønes til alle Sider i trøstesløs Uendelighed.

„I stærk Hede“ — hedder det ved Tiden o. 1800 — „lider den Rejsende her megen Ubehagelighed af Sved og Støv; thi sagteligen kan kun Vognen fremglide. I Blæst er denne Passage en Pine for Øjne, Næse og Mund, da det fine Sand oprøres og bliver en tyk Støvsky; thi ingen Væxter groe dér, hverken Græs eller Lyng, men er en Flade af vid og lang Udstrækning, blottet for Kreature og Huse, da der er slet ingen Læ“.⁴⁷

Gravhøje ses paa Sletten, og hvor „Jennishøj Kro“ forud fristede Studedriverne til atter at væde Halsen,

har Hærvejen — af Frygt for at fare vild — boret sig ind mellem de to mægtige Jordmonumenter, som kroner en lille Sandaas og af Sagnet døbt „Kong Hjarnes Høje“.⁴⁸

Over Perbøl og Vilsbæk Hede er Oksevejen, der her sine Steder naar en Bredde af 22 Meter, indsluttet af lave Stendiger, som Griskhed i vore Dage for en stor Del har omsat i Skærver, og ved „Bolderslev Høj“ og det tidligere Krosted Oksekjær bøjer den ældre Vej fra Aabenraa over Kliplev ind i den store Route.

Granitstøtter med denne Købstads, samt Haderslevs Navn og Aarstallet 1788, staar fredlyste ved Vejgaffelen, hvor Færdselen delte sig fra ældgammel Tid; thi svømmende som en Ø over Fladerne løftede Kliplev Kirke sin høje Bygning og tømrede Kampanile kun et Par Kilometer borte. I Middelalderen var den Maalet for mangan nidkær Vandringsmand; vidt og bredt gik dens Helligdomsry over hele Riget, og flere og flere Pilegrimme styrede deres Fjed ind over den nøgne Hede for at knæle i Andagt ved „Sct. Hjælpers“ undergørende Billede, — medens tætte Drifter af Stude lige til vore Dage brød af fra Oksevejen mod Kvægmarkedet i Kliplev, der var som et sidste Minde om Stedets middelalderlige Berømmelse.

Helligdommen, som øvede saa stærk en Tiltrækning, bestod i et udskaaret Træbillede af „Sct. Hjælper“, en paaklædt Figur af den korsfæstede Kristus „med gylden Krone, gyldne Handsker og Sko“, som stod opstillet i Nordkapellet, til hvis Indre man — efter at have ofret

i Blokken — kunde kaste et Blik gennem det tilgittrede Vindue.

Til de Skarer af Pilegrimme, som forhen befolkede den store Hærvej, sluttede der sig saaledes mod Middelalderens Slutning talrige nye, som udelukkende greb til Stav og Pose for Klipleve „Sct. Hjælpers“ Skyld; for med Raad og Daad at hjælpe de fattige og syge blandt disse var der paa Stedet indstiftet et „Elende-Gilde“, som nævnes 1517, og da Margrethe, Nordens mægtige Dronning, i Tankerne dvælede ved sin Død og Pinsel i Skærilden, bestemte hun blandt andet 1411, at der for hendes Sjæls Salighed skulde gøres ikke mindre end fem Valfarter til denne Helligdom.

Ja, lange Tider efter Reformationen fastholdt „Sct. Hjælper“ sin Magt over Almuens Sind, idet Folk endnu 1627 ofrede ham Gaver i Tillid til, — „at den arme Klods kunde hjælpe baade dem og deres syge Bæster og Kvæg“, skønt han ej engang var i Stand til at „hjælpe sig selv, men staar der den Dag i Dag som en afmægtig Gud uden Arme og Ben“. ⁴⁹

— Hærvejen er som en Flod. Næret af stadige Tilløb svulmede den i Omfang og Brede, jo længere den rykkede frem imod Syd, og ved at opsluge Strømmen fra Aabenraa og Sønderjyllands Østkyst voksede den yderligere.

Postrouten, som 1765 var bleven forlagt over Aabenraa, ⁵⁰ bøjede nu ind i Hærvejen midt i en Egn, der vel nok var mere død og gold end noget Strøg, den maatte passere

paa hele sin lange Færd; thi sandet, bar og næsten blottet for alt Planteliv, var den endnu for 100 Aar siden en Ørken, hvor Sandfloden hærgede og Tomheden følte uhyggeligt.

De høje, udflakte Afvisersten — en enkelt staar endnu mellem Bommerlund og Bov — afløstes her af nedrammede Træpæle, som i den dybe Sne kunde vise, hvor Vejen gik; thi saare ubehageligt var det baade for Fodgængere og Kørende at fare vild i Taage og Mørke paa den vidtstrakte, næsten mennesketomme Flade.

For at komme de Vejfarende til Hjælp indrettede man derfor fra 1799 Løgtefyrr paa høje Pæle paa Strækningen mellem Oksekjær og Bov, til at begynde med 3 ialt, en Nord for Bov, en Syd for Bommerlund og en midt ude paa Heden,⁵¹ og naar Nætterne var sorte, funkledede disse Lys som Stjerner i det dybe Mørke og angav Kursen, man skulde sætte. Løgten Kro, der nu for længe siden er forsvunden, tog Navn efter et af disse ensomme Lampefyrr,⁵² uden hvilke — som en Rejsende ca. 1800 skriver — ingen kunde finde Vej i Mulmet, „da Sandet er hvidt og saa levende, at intet Hjulspor kjendes, og om Dagen selv kan man ej see, hvor en anden har kjørt, men maa sigte efter disse høje Løgtepæle for at komme til sit Bestemmelsessted“.⁵³

Før disse Foranstaltninger sattes i Værk, maa Vejen have været uhyggelig at passere, selvom den muligvis paa et tidligere Trin af sin Tilværelse — saaledes som den atter i 1780erne blev paa visse Strækninger mellem Flens-

borg og Slesvig⁵⁴ — har været dækket af et tykt Tæppe af Lyngris for at dæmpe Sandet og gøre den nogenlunde farbar; thi allerede i Middelalderen synes denne Vejteknik at have været kendt.⁵⁵

I vore Dage breder Bommerlund Plantage sig som et bredt Træbælte i det flade Landskab, der nu milevidt dækkes af magre Marker og Græsgange, men fordum laa frit i hele sin ubarmhjærtige Nøgenhed.

Hvor Hærvejen overskrider Gejlåa, kommer den pludselig ind over en lille Oase, et smilende, grønt Engdrag, som i vore Oldeforældres Dage med Rette kaldtes for „Paradiset“; thi Piletræer med blanke Blade struttede af Velvære i det vaade Grønsvær, og Duften af Blomsterfloret drev for Sommerbrisen som en Anelse ud over Heden. Over Vandløbet fører en robust, gammel Bro, bygget af Granit i 1770erne med to af en Midtpille baarne Bueslag, og ved Østsiden gaar et omhyggeligt brolagt Vadested ned i Aaen, hvor Heste og Okser paa Marchen kunde svale de flueplagede Kroppe og slukke den brændende Tørst.⁵⁶

Studedriverne og de andre Vejfarende havde man dog naturligvis ikke glemt; kun et kort Stykke Nord for Broen findes jo Gejlåa Kro den Dag i Dag, og Søndens for, hvor Vejen ned mod Bov

„sig bøjer bred og sandet,
der ligger Kroen Bommerlund,
bekjendt i hele Landet“ .

Mens Oksedrift og Posttrafik endnu gjorde Vejen levende, opførtes denne Gæstgivergaard 1759 i Forbindelse med et anseligt Brændevinsbrænderi, hvis skrappe Akkvavit vandt almindelig Anerkendelse⁵⁷; thi — for atter at citere H. P. Holsts Digt i „Den lille Hornblæser“, hvor han en passant omtaler Kroen:

„Der Bonden søger stadigt ind,
om nok saa stærkt han haster,
til den at kjøre tørt forbi
han aldrig sig formaster.

Sin Bommerlunder maa han ha'e,
som kradsler, og som brænder, —
det er den bedste danske Snaps,
det paastaar hver en Kjender.“

Nu er Gæstgivergaarden borte forlængst, al Færdsel paa Vejen næsten uddøet, Vinden synger tungsindigt i Grantræernes Millioner af Naale, — og 25—26 Meter bred slæber Fortidens store Trafikaare sig i bundløst Sand videre mod Syd forbi Vis Herreds skønne Grænsesten fra 1778, som knejser paa højre Haand.

Forude, næsten ved Toppen af det sindigt stigende Terrain, ligger Landsbyen Bov, Valpladsen for Slaget den 9. April 1848, et Vejkryds med Kirke, Kro og Toldsted, hvor der til 1790 og muligvis lige fra Middelalderen opkrævedes en lille Passagetold af Heste og Hornkvæg, som drog forbi enten ad Hærvejen eller den gamle Landevej, som fra Løgumkloster mundede ud i denne paa sin Vandring mod Flensborg.⁵⁸

Ved Bov mærker man atter, hvorledes Østkystens Højland rykker nærmere, Bankerne ved Flensborg dukker paa venstre Haand frem i deres stærke, maleriske Fylde, — og atter en Gang paa sin langsommelige Ørkengang kunde den store Alfarvej for en kort Stund føle Velværet af Østlandets Frugtbarhed, se Soldisen over skovklædte Bakkehæld, Agre med modnende Korn og en blinkende Sø.

SYV ENDE DAGSREJSE

Fra Bov til Danevirke.

„Torn og Tidsler har det døjet
og med Kugler er det pløjet“.

Chr. Richardt.

DEN nye Landegrænse er lagt i et mægtigt Mosedrag, som breder sig fra Frøslev mod Vest. Lave Sandaase med forkrøblede Ege og Minder om gammel Skovbund strækker sig ud langs Sumpene, og magtfuldt løfter sig mod Syd den Højderyg, hvor Hanved Kirke og Højskov fanger Blikket i stor Frastand. I disse mennesketomme Omgivelser gjordes der 1872 et mærkeligt Fund, som nu opbevares paa Nationalmuseet. Det var et lille af forgyldte og emaljerede Kobberplader forfærdiget Relikvieskrin fra det 12. Aarhundrede, prydet med hellige Figurer i sære Farver og kronet af et bag Æskens Laag anbragt, opretstaaende Krucifiks, saaledes at hele Stykket fremtraadte som et Miniature-Alter og muligvis ogsaa har været i Brug som saadant af højtstaaende Personer, som færededes paa Rejse.¹

Fundstedet ligger i Frøslev Mose en lille Milsvej i Luftlinje Vest for Hærvejen og paa et Strøg, som i gammel Tid utvivlsomt har været et fuldkomment Morads. Des

mere gaadefuldt er det, hvorledes dette værdifulde Stykke har fundet Vej ud i denne Afkrog; thi en luthersk Kirkeskænder havde jo ikke behøvet at vove sig bort i det fjerne Uføre for at tilintetgøre en ranet Helligdom. Man fristes derfor unægtelig til at foretrække en anden Forklaring.

I Mørke og Uvejr var det ikke alene forbundet med stort Besvær at følge den gamle Vej, men ogsaa med overhængende Fare, idet det mindste Fejltrin bort fra den slagne Bane let kunde blive skæbnesvangert. Postillonnen mellem Flensborg og Slesvig forvildede sig 1735 en forrygende Januarnat med Snefog og Slud, saa baade han og Hesten satte Livet til i et Morads, hvor Posten blev funden aldeles ødelagt af Mudder og Vand,² — og under endnu farligere og mere truende Forhold i ældre Tider har Ulykker af denne Art sikkert hyppigere kunnet finde Sted; thi Egnen var vildsom nok.

Store Dele deraf var gammelt Skovland, hvis Masse strakte sig milelangt mod Vest. Oldemorstoft siges 1623 tidligere at have ligget omringet af Skove, og de sammenføgne Sandhøje ved Frøslev skal ifølge Traditionen være født af et Kæmpebaal, der fortærede baade Stammer og Rødder lige til den levende Sandbund.³ Lurende Sumpe sneg sig ind mellem Banker og Vildnis, — og ve den ulykkelige Vejfarende, hvem Mørke og Storm jog bort fra den alfare Vej.

Syd for Bov ligger Oldemorstoft, som 1484 benaadedes med Privilegier af Kong Hans og siden i lange Tider var et yndet Herberge, hvor Christian den Fjerde blandt andet

hyppigt tog ind;⁴ thi her bøjede den saakaldte „krumme Vej“ af imod Flensborg Nørreport forbi den dybt liggende Sø, som fik Navn efter Borgen Nyhus. Som en Laas for Staden var dette Fæste oprindelig bygget af den holstenske Grev Claus, men kom siden i Kronens Haand, og til Holstenernes Forbitrelse opkrævede Erik af Pommern her en Passagetold af Studene.⁵ Da Bladet atter vendte sig og Greverne fik Slottet i deres Magt, jævnedes de det fuldstændigt med Jorden.

Kvægtolden ved Nyhus turde tyde paa, at Studedrifterne allerede da i stigende Omfang foretrak at vige af over Flensborg, der laa saa fristende nær, og end mere følte Købmænd og andre Vejfarende sig naturligvis dragne mod den driftige Handelsstad. 1379 lagde Sct. Gertruds Gildets Skraa derfor udtrykkeligt Brødrene og Søstrene paa Sinde med Trofasthed at staa fattige Pilegrimme bi, som paa Gennemfart gæstede Byen.⁶

Ofte ser man imidlertid den Paastand fremført, at selve Hærvejen fra Arilds Tid har fulgt „krumme Vej“ ned gennem Flensborgs dybe Leje, medens den direkte Vejflugt fra Bov over Padborg mod Syd bag om Staden skriver sig fra Frederik den Andens Dage.

Denne Tanke er umulig. Fra sin første Stund, adskillige Hundredeaar før Flensborg blev til, har Færdselen selvfølgelig holdt sig til den slagne Bane paa Vandskellet Vest for Byen i Sammenhæng med Vejens naturlige Forløb i Nord—Syd, og det Kongebrev fra 1582, man paaberaaber sig, siger kun, at der til Landsherrens personlige Brug

fra Flensborg Slot skulde udlægges Forbindelsesveje til Hærvejen bag om Byen.⁷ Her som andet Steds har disse aflaaede „Kongeveje“ uden Tvivl flankeret den ældre Færdselsaare paa lignende Maade som denne f. Eks. i Treaarskrigen indrammedes af Militærets „Kolonneveje“. Og hertil kommer yderligere et afgørende Bevis for, at Middelalderens Hærstrøg førte uden om Flensborg.

Den 9. Marts 1523 brød Hertug Frederik op fra Gottorp og rykkede Nordpaa med sine Tropper for at tilrive sig Danmarks Krone. Maalet var Viborg Ting, og lige til Imervad fulgte han i hurtige Dagsmarcher — med Forbigaaelse af de kongelige Byer Flensborg og Aabenraa — den gamle Hovedvej op gennem Sønderjylland. Første Dag passerede han Vest for Flensborg for om Natten at slaa Lejr ved Bov,⁸ og et Par Dage efter greb Lensmanden Wolf Pogvisk paa Nordborg til Pennen og underrettede Christian den Anden om, at om Mandagen drog Hertugen med sin Hær, 3000 Landsknægte og Bønder, samt 200 Ryttere, „*offuer for Flensborg*“ ad Haderslev til. Vilde Kongen nu udnytte den Fordel, han havde ved at sidde inde med Flensborg By og Slot, kunde han spille Farbroderen et slemt Puds ved at afskære Tilbagetoget til Gottorp.⁹ Vejen paa Højderne bag om Staden træder i denne Forbindelse klart og uomtvisteligt frem. —

Færdselen, som søger ind gennem Flensborg, bøjer hinsides den fordums Røde Port mod Sydvest for lidt Nord for Bilskov Kro¹⁰ atter at smelte sammen med den gamle Hovedaare, som kommer dragende frem over Padborg, —

og saa ligger den slagne Vej da for os igen, en kongelig Route at se til, stor, bred og stærkt befærdet den Dag i Dag. For længe siden er dens Fortidspræg sat over Styr, men den gaar i sit gamle Leje, og hver Dansk, som nu færdes gennem det tabte Land, bliver blød om Hjærtet, overvældet af Minderne, som stiger frem, overalt hvor man træder. Mange er bitre nok, et stærkt levende Indtryk af, hvorledes ad denne Vej en vaagen Fjende fra Syd gennem tusind Aar har løbet Storm paa vor Dør; thi dens Bane er rød af Blod, intet Strøg bærer i vor Hukommelse Kampens Præg saa friskt som netop dette, hvor næsten hver Plet er en Valplads fra de slesvigske Krige. Bov, Oversø, Sankelmark, Helligbæk og Isted Hede, hvert Felttog har uudsletteligt ristet sine Runer langs denne Vej, ad hvis stivfrosne Spor den danske Hær hint frygtelige Februardøgn 1864 for sidste Gang kæmpende veg for Overmagten.

Og hvor er Egnen dog smuk! Angelens Plateauer borer sig frem fra Venstre, og Skovene mødes med Lyngsletter og udstrakte Moser. Øst- og Vestlandets Natur staar i Kamp omkring Hærvejens Ramme, men alle Vegne bliver Storvejen sig selv lig; thi paa disse Grænseegne mellem Bakkeomraader og Flader føler den sig som hjemme og søger efter gammel Vane at tiltvinge sig Fodfæste paa Terrasserne af det Højland, som tøvende sænker sig mod Vest.

Da Oksevejen, „som tillige er Rigets Alfarvej“, — siger en Militærforfatter 1785¹¹ — „løber forbi Enderne af

Fjordene og gaar kun over Floderne ved deres Udspring, saa er den ogsaa den bedste og mest banede“, og denne Karakteristik slaar ogsaa til for sidste Dagsmarch mod Danevirke, om end Vandskellet er forrykket. Dybt inde i Angelen eller tæt ude ved Østersøkysten maa dette søges, saa Vejfødselen ikke har kunnet undgaa hist og her at sætte over Aaløb, der hører Trenens Vandomraade til. Denne Eiderens fornemste Biflod fødes i Træ-Søen Øst for Oversø af 2 mindre Strømme, Bondeaaen og Kjelst Aa, hvis Kilder ligger langt imod Øst, men fra Søen gaar Floden i vestlig Retning til Oversø, hvor den opluger Sankelaaen fra Sankelmark Sø — og dernæst i et skarpt Knæ tager Fart imod Syd.

I Bakketerrainet ved Oversø vover Hærstrøget sig saaledes ind i et farligt Pas mellem Højderne, Søerne og Vandløbet, en i Flankerne stærkt sammenklemmt Stilling, der som bekendt ikke alene gjorde det til Skueplads for Kampene 1848 og 64, men frembød Betingelser for Forsvar, ogsaa Fortiden vidste at udnytte. Gamle Jordværker vidner derom, og til Oversø Kirke knytter sig et mærkeligt, nu kun i halv Højde bevaret, rundt Kampestens-taarn, der som et tungt Fæstningsanlæg spærrede Passagen. I umindelige Tider har Hærvejen bugtet sig ind gennem Snævringen, Kroen her er af forholdsvis gammel Dato,¹² og hvis man tør fæste Lid til Traditionen, skal Oversø have haft et middelalderligt Sct. Jørgens Kapel til Opbyggelse for fromme Vejfarende.¹³

Storvejen har nu Trene-Flodens rummelige Seng af

grønne Enge paa højre Haand, paa venstre Udløberne af Angelens Højland, paa hvis Rand Færdselen bevæger sig op over Smedeby mod Popholt og Helligbæk. Nu og da træder Bakkerne tilbage for mod Vest at aabne et Ud-kig over de store Mosedrag, medens levende Hegn og Grupper af Bøgeskove overalt bryder frem over Skraa-ningerne. Men Egnen er paafaldende mennesketom, den er det endnu og var det i langt højere Grad forhen. Over-sø er den eneste Kirkeby, Vejen gaar igennem, alle andre ligger ude til Siden — Siversted hæver sig højt paa Bakken bag Smedeby — men ellers var der ensomt og Kroerne, fremfor alt Stenderup og Helligbæk, de vigtigste Mærke-punkter.

I den første af disse bedede Dronning Christine 1504, da hun vendte hjem fra Pilegrimsfærden til „det hellige Blod“. „Item 1 Mark Lybsk gav jeg ud i Stendrop Kro fore Mad og Øl og Havre, som min Frues Folk dær for-tærede, den Dag hendes Naade aag til Flensborg“, note-rer hendes Skriver saaledes i sit Regnskab Sct. Jørgens Dag.¹⁴

Ved Helligbæk, Skuepladsen for Kampen den 23. Juli 1850, træder Vejen ind paa Isted Slagets store Valplads, vældige Moser og mørke Lyngstrøg breder sig til begge Sider, Store og Lille Hvilehøj ligger paa venstre Haand, og i Baggrunden lukker Istedskovens Bøge Horisonten mod Syd. Nær Brynet møder man den bekendte Skov-kro, og i den modsatte Ende af Skoven drejer Chausséen af imod Slesvig, medens Hærvejen fortsætter mod Syd.

Næppe er den sluppen ud af den moderne Trafik, før den atter paa en kilometerlang Strækning tager Præg af det dybeste Forfald. 26—27 Meter bred kravler den dorsk og tungt fremad i et Uføre af Flyvesand med spredte Klynger af Gyvel og Lyng og udvider sig i Nærheden af Tværvejen Slesvig—Bredsted til en „Lejeplads“ for Studene af ca. 40 Meters Bredde fra Dige til Dige.

Ved Arnholt Sø, som ligger stor og blank med lave Bredder, søger Hærvejen atter ind gennem et Pas i Sødraget, som mod Nordøst fortsættes i Isted Langsø, og ikke langt herfra, gemt i en Mose, findes Voldstedet, hvor „Gammel Gottorp“ indtil det 12. Aarhundrede fra sit Baghold førte Kontrol med Vejene mod Danevirke og Slesvig.¹⁵

Forude har man Lyrskov Hede, atter et Navn, som vækker Minder om Hærstrøgets ældste Dage, da Magnus den Gode tilintetgjorde Venderhæren og — efter Sagaens Beretning — midt under den hedeste Dyst med Befrielse hørte Klokken „Glad“ fra Sct. Clemens Kirken i Nidaros klinge i Luften til Tegn paa, at hans Fader Hellig-Olav var nær for at skænke ham Sejren.

Heden her er gammel og var i ældre Tid mangan Gang til stor Plage for de Rejsende. En hollandsk Købmand, som 1674 var undervejs til Danmark midt i Vinterkulden, blev — som han selv fortæller — tvungen af Snefog til at søge Nattely i en fattig, enlig liggende Bondehytte, og han og hans Medrejsende havde ikke dvælet længe under det ringe Tag, før fornemme Gæster bankede paa, selve

Solkongen Ludvig den Fjortendes Gesandt med Følge, som agtede sig til det danske Hof.¹⁶

Atter ved Skovby og Husby har Hærvejen fundet sin rette Placering paa Højderyggens Vestrand med Hederne paa den ene Side og fordums Skovland paa den anden. Lunde og levende Hegn grønnes, Gravhøjene ordner sig mod Øst ind i lange Kolonner hen imod Danevirke, og de talrigt fremdragne Rester af Kalk- og Teglovne, hvori maaske en Del af Materialerne til Valdemarsmuren er brændt,¹⁷ giver kanhænde et ikke uvigtigt Bidrag til Forstaaelsen af det voldsomme Svind i Fortidens tætte Skovmasse.

Store Dele af denne maa allerede i ældgammel Tid være ryddet; thi fra Vikingetiden stod der en Strøm af Færdsel tværs over Hærvejen fra Øst til Vest. Paa den kun et Par Mil brede Landstrimmel, som mellem Slien og Trenen skilte Østersøen fra Vesterhavet, slæbte Karavaner af Kær-rer og Pakdyr en Mangfoldighed af Varer fra Hav til Hav, Østerland mødtes med Vesteuropa, og i Kraft af sit geografiske Trafikmonopol steg Hedeby-Slesvig frem til en merkantil Storhed, som først Lybæks Opkomst i det 12. Aarhundrede afgørende bragte til Fald.¹⁸

Flertallet af Middelalderens Rejsende søgte utvivlsomt ind over Hedeby-Slesvig, en forunderlig broget Verden, hvor Købmænd mødtes fra de fjerneste Egne og Kirker og Klostre samlede Rigdom; Abbed Nicolaus gaar da ogsaa ud fra som en selvfølgelig Sag, at de valfartende Nord-boer stoppede op i Bispestaden, der gæstmildt kom de

Fremmede i Møde. Medens alle Heste, som fra Danmark førtes ud over Grænsen, var toldpligtige til Byen, hed det jo med rene Ord i den gamle Stadsret, at — „Klerk og Pilegrim skal ej svare Told af den Hest, som han rider“.¹⁹

Men for den, som havde travlt og hastigt fulgte den slagne Vej uden at se til Siderne, laa — naar Husby var passeret — Danevirke foran i hele sin Vælde, og fra ældgammel Tid gav én Aabning alene Adgang gennem den mægtige Vold, der, for at bruge Ejnhard, Karl den Stores Krønikeskrivers Ord, strakte sig „fra Østersalt til Vesterhav“ og paa Grundlæggeren Kong Gotfreds Befaling kun udstyredes med én eneste Gennemgang for Vogne og Ryttere. Biskop Thietmar af Merseburg, som skrev ved Aar 1000, omtaler dette Gab under Navnet „Wieglesdor“, der uden Tvivl rigtigt er forklaret som „Vigledsdor“, „Kampskarens-“ eller „Hærporten“, en rammende Betegnelse for den Port, hvorigennem Hærvejen førte.²⁰

I Ufredstider var den naturligvis stærkt besat og spærreret af svære Fløje; thi Saxo fortæller jo, hvorledes Svend Grathe og Henrik Løve 1156 bestak Vagten til at aabne Porten og slippe dem ind, en Troløshed Ærkebiskop Hartvig af Bremen vurderede efter Fortjeneste ved at erklære Portvogteren værdig til at hænges i Selskab med sit uretfærdige Mammon, — „saa Forræderen og hans Løn saas klyngede op i samme Strikke til Skræk for ligesindede“.

„Hærporten“, Danevirkes eneste oprindelige Passage, maa være identisk med det nuværende „Kalegat“, ad hvis

snævre Gab den her kun 4—5 Meter brede Oksevej, beklædt med Stenbro, kniber sig gennem Volden Øst for Valdemar den Stores Teglstensmur. Her pressesdes Strømmen sammen, Hamborgposten, som paa „via regia Hafniam“, den store Postroute til København, kom over Hederne i flyvende Fart, standsede; paa de hyppige Kørsler med Trækul passerede Vesterboerne denne Aabning, Studedrifterne, Købmændene med deres Kærrer, Tropperne paa March, hele Alfarvejens Vrimmel af Gaaende, Ridende og Kørende stoppede op.²¹ Danevirke Kro, Røde Kro, stod rede til at skaffe dem Hvile og Vederkvægelse, og Kvægtolden ved Gennemgangen her løb op i antagelige Summer.²²

Ikke alene i Oldtiden, men langt op i Middelalderen var Egnen hinsides Danevirke mellem dette og Ejderen et næsten mennesketomt Grænseøde, hvor sure Kærstrækninger mødtes med forstokket Hede og Urskoven stod tyk og urokkelig som en Væg imod Øst. Ind gennem denne Vildmark bugtede Hærvejen sig fra „Vigledsdor“ ned imod Floden for over Ejderøen ved Rendsborg at sætte over den anselige Strøm og knytte Traaden med de Færdselsaarer, som i Hundreder af Mile forlængede sig ned gennem Europa.²³

De gamle Pilegrimme maa have følt sig mærkeligt betagne, naar de her ved Danevirkes Port sagde Riget Farvel og kastede Blikket ud over den tungsindige Grænsemark, før de slog ind paa de endeløse Veje. Men den hellige Ild brændte i deres Hjærter, Haabet lyste som en Stjerne

over deres Vandring, og fjernt bag Taager og Ødemarker, langt borte hinsides Tysklands Grænser tegnede Maalet sig stort og straalende i deres Forventning. Allerede i Rhinegnene følte de Luftningen af en Aand, som Romerkulturen havde forædlet, og i Frankrig og Italien aabnede Middelalderens kunstneriske Stræben sig i uforlignelig Skønhed.

Hærvejen fra Viborg til Danevirke drog denne Oplevelse i Møde. Selv kun et Led i den store Kæde, fattig og lille i Sammenligning med de kæmpemæssige Router, som stødte til ved Halvøens Rod, fik den for os en sælsom Storhed, den slog Døren op mod den vide Verden, den var et af de vigtigste Baand, som knyttede Norden fast til Kulturens fjerne Hjemstavn, Broen til Europas Fastland, som i Godt og Ondt, Vinding og Tab, kom til at øve afgørende Indflydelse paa vort Folks Skæbne.

Hellig var Vejen for Middelalderens fromme Pilegrim, der taalmodigt traadte dens Spor undervejs til Frelserens Grav, og Historien har gjort den hellig ogsaa for os. Ad den vandrede Kristendommen til Norden, og Varmen af Sydens Kultur har som et Vaarbrud smeltet Jorden og bragt Spirerne til at gro. Men ogsaa Farer og Ulykker fulgte det samme Spor, Hærene og Krigenes Malstrøm, Tabene i Sindelag, Sprog og Land gennem Kampe fra Slægt til Slægt. Vejen var Vidne til det alt sammen, — arret af Slagmarker hviler den i vor nationale Bevidsthed urokkeligt og fast paa sin Sokkel af store Minder.

Men ogsaa bortset fra alt dette er Storrouten i sig selv

vel værd at lære at kende, fordi Jylland saa at sige kræn-
ger sit inderste Væsen ud om dens Leje, der saa mærke-
ligt markerer den ældgamle Kampfront mellem frugtbar
og øde Natur. Indbygget som en Rygsøjle i Halvøens
Krop er Hærvejen ikke alene af den største Betydning for
Forstaaelsen af Vejnettets historiske Udvikling, men staar
i sin næsten organiske Sammenhæng med Terrainformerne
som et overraskende Vidnesbyrd om vore Forfædres
Orienteringsevne og Sporsans.

KILDER OG BEVISSTEDER

Af Kortmateriale, som har været af Betydning under mine Studier, kan fremhæves Johannes Meiers Kort (Kgl. Bibl.), Videnskaberne Selskabs Kort, samt 2 af Zepelin 1798 og 1802 udarbejdede Kort henholdsvis over Strækningen Nørre Snede—Viborg og Foldingbro—Nr. Snede (Overvejinspektoratets Arkiv, Nr. 1427 og 1403). Stor Tak skylder jeg en Række stedkendte Mænd langs hele Vejstrækket gennem Jylland for utrættelig Hjælpsomhed, først og fremmest Planteskoleejer R. Brostrøm i Viborg, Gaardejer J. C. Nielsen, Graagaard, Torning, Lærer John Kvist, Kragelund pr. Bække, Museumsdirektør Lund, Haderslev, samt Gaardejer H. P. Jørgensen, Kastvraa ved Urnehoved. Uden disses og mange andres levende Interesse og Bistand vilde det næppe være lykkedes mig at gennemføre mine i flere Aar fortsatte Studier i Marken i det Omfang, jeg ansaa for nødvendigt.

Indledning.

¹⁾ Fortale til Danske Krønike, Suhm: Saml. til den danske Historie, III, 1780, p. 154 f. — ²⁾ H. O. Scheel: Alm. Udkast af Krigens Skueplads etc. som Indledning til Kong Fred. IV.s Krigs-Historie, Kbh. 1785, 298 f., 314, 365, o. a. St.; (J. N. B. Abrahamson:) Lærebog i Fædrestatens militaire Geographi, udarb. efter Allerh. Befal., Kbh. 1813, 140 f. — ³⁾ I min Afhandling „Hærvejen gennem Jylland“ i „Festskrift til Kr. Erslev 28. Dec. 1927“ har jeg tidligere i Korthed gjort Rede for Vejens Historie. — ⁴⁾ Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer, Kbh. 1927. — ⁵⁾ M. Cl. Gertz: Vitae sanctorum Danorum, 1908—12, p. 105—12; jfr. Hugo Matthiessen, anf. St., 43 f. — ⁶⁾ H. O. Scheel: Alm. Udkast af Krigens Skueplads etc., Kbh. 1785, 298 f. o. a. St.; (J. N. B. Abrahamson:) Lærebog i Fædrestatens militaire Geographi, Kbh. 1813, 140 f. — ⁷⁾ Finnur Jonsson:

Den norsk-islandske Skjaldedigtning, B., p. 309, 333; jfr. *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1860, 218; *Knytlinga-Saga*, Cap. 22; *Snorre: Magnus den Godes Saga*. — ⁸⁾ Johs. Meiers Kort over Haderslev Amts østre Del, i *Dankwerths Neue Landesbeschreibung*, 1652. — ⁹⁾ H. N. A. Jensen: *Udsigt over Bispedømmet Slesvigs gamle Omfang og Inndeling*, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Hist.*, 1849, 342, samt *Bilagskortet* hertil; O. Nielsen: *Bidrag til Oplysning om Sysselinddelingen i Danmark*, 1867, 69 f. — ¹⁰⁾ Saxos og *Knytlingas* Beretning holder sig tæt op ad hinanden, men *Stedsbetegnelsen Sommersted* forekommer kun i sidstnævnte Kilde. — ¹¹⁾ Kr. Kaalund: *En Islandsk Vejviser for Pilgrimme fra 12. Aarh.*, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1913, 51—105, især S. 54, 61. — ¹²⁾ Finnur Jonsson: *Rögnvald Jarls Jorsalfærd*, *Histor. Tidsskrift*, 8. R., IV, 151—165. — ¹³⁾ Snorre: *Sigurds, Eysteins og Olafs Saga*. — ¹⁴⁾ Bernhard Olsen: *Stedseverende Kalendere i Lunds kulturhistoriske Museum, Kulturhistoriska Meddelanden*, II, p. 56 f. — ¹⁵⁾ Joachim Junge: *Den nordsjællandske Landalmues Karakter etc.*, 1798. Ny Udg. ved Hans Ellekilde, 1915, p. 261. — ¹⁶⁾ Bernhard Olsen, *anf. St.*, 57. — ¹⁷⁾ H. F. Feilberg: *Ordbog over det jydsk Almuesmaal*, IV, p. 1045. — ¹⁸⁾ *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. R., III, 377. Om Sct. Mogens fra Orknørerne, Ludv. Daae: *Norges Helgener*, *Chria*. 1879, p. 203 ff. — ¹⁹⁾ Liste over *Domkirkens Relikvier*, M. R. Ursin: *Stiftsstadens Viborg*, 1849, 119 f. — ²⁰⁾ Henry Petersen: *St. Kjelds Helgenskrin*, *Aarbøger for nord. Oldkyndighed*, 1888, 110—114. — ²¹⁾ M. Cl. Gertz: *Vitae sanctorum Danorum*, 1908—12, p. 271 f., 274. — ²²⁾ Suhm: *Samlinger til den danske Historie*, 2, II, p. 115. — ²³⁾ Jesper Madsen: *Studehandelens Historie*, Aarhus 1908, 138.

Første Dagsrejse.

¹⁾ S. Birket Smith: *Hieronymus Justesen Ranchs danske Skuespil og Fuglevise*, Kbh. 1876—77, p. 357. — ²⁾ *Danske Studier*, 1909, 66. — ³⁾ H. F. Feilberg: *Ordbog over det jydsk Almuesmaal*, IV, p. 1045. — ⁴⁾ O. Kalkar: *Ordbog over det ældre danske Sprog*, IV, 805; P. Mau: *Dansk Ordsprogsskat*, II, 524. — ⁵⁾ Hugo Matthiessen: *Middelalderlige Byer*, 1927, 37 f. — ⁶⁾ Heise: *Diplomat. Vibergens.*

203; Ældste danske Arkivregistraturer, II, 218. — ⁷) Heise, 203. Katballe Skov nævnt i 1480erne og 1490erne, Æld. d. Arkivregistr., II, 28. — ⁸) Dalgas: Fortids- og Fremtids-Skovene i Jyllands Hedeegne, Hedeselskabets Tidsskrift, 1884, p. 22 f. — ⁹) Pontoppidan: Danske Atlas, IV, 1768, 481. Jfr. Evald Tang Kristensen: Det jydsk Almueliv, I, 1891, Nr. 151. — ¹⁰) Æld. d. Arkivregistr., II, 213. — ¹¹) N. Blicher: Topografi over Vium Præstekald, Viborg 1795, 40, 80. — ¹²) Orion, historisk Quartalskrift, II, 1851, 270. Nipgaard Skov ansættes 1661 til 12 Svins Olden. (Synsvidne af Lysgaard Herredsting. R. A. Diverse Synsforretninger ang. Ruin og Udg. for Lenene i Svenskekrigen 1657—60.) — ¹³) Orion, II, 270. — ¹⁴) Æld. d. Arkivregistr., II, 29. — ¹⁵) Niels Nielsen: Jærnuvindingen i Nørrejylland i Oldtid og Middelalder, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Hist. 1922. — ¹⁶) Danske Atlas, IV, 24. — ¹⁷) Oeconomisk Journal, III, 1758, p. 24. — ¹⁸) Ældste d. Arkivregistr., II, 176. — ¹⁹) Hoffmann: Samlinger af Foundationer, IV, 1759, 761; Danske Atlas, IV, 1768, 473; Tregder: Haandbog for Rejsende, 1824, 153. — ²⁰) Kancelliets Brevbøger, 8. Jan. 1583, p. 605. Den 31. Juli 1587 daterer Frederik II dog endnu et Brev „paa Jagten i Kragelund“, smstds. 31. Juli 1587, p. 786. — ²¹) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn, III (1895), Nr. 2010, 2012. Om Skovødelæggelse i Hids Herred, Aarbøger for Aarhus Stift, XIII, 1920, 145 ff. — ²²) Evald Tang Kristensen anf. St., III, Nr. 2009. — ²³) A. Oppermann: Vort ældste Kulsvieri, Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark, VII, 1924, p. 354 f. og de dér citerede Forfattere. — ²⁴) Oeconomiske Annaler, udg. af Chr. Olufsen, III B., 1802, p. 133. — ²⁵) St. St. Blicher: Viborg Amt, Kbh. 1839, p. 77. — ²⁶) J. C. Hald: Ringkjøbing Amt, Kbh. 1833, p. 138. — ²⁷) Valdemars Jydsk Lov, III Bog, Cap. 68. — ²⁸) Hilaire Belloc: The road, p. 47—51. — ²⁹) S. Grundtvig: Danmarks gl. Folkeviser, Nr. 158. — ³⁰) Georges d'Avenel: L'évolution des moyens de transport, Paris 1919, 15 f. — ³¹) J. J. Jusserand: La vie nomade et les routes d'Angleterre au XIVe siècle, Paris 1884, 32. — ³²) Ved anden Lejlighed haaber jeg nærmere at kunne gøre Rede herfor. — ³³) Danske Magasin, 3. R., VI, 359; jfr. smstds., 4. R., I, 50. — ³⁴) Francis Watt: Canterbury pilgrims and their ways, London, p. 105 f., 129. — ³⁵) Heise: Diplomat. Viberg., p. 204. Jfr. om Non Mølle, Kancelliets Brevb.,

30. Juli 1587, p. 786; 3. April 1591, p. 575 f.; 20. Maj 1592, p. 783; 13. Juni 1594, p. 299; 28. Juli 1613, p. 631; 15. Maj 1615, p. 799. — ³⁶) Evald Tang Kristensen: Vindt Mølle og dens Ejere, Viborg 1887, 20 ff. — ³⁷) Æld. danske Arkivregistr., II, 22 f.; Saml. til jydsk Historie og Topografi, II, 287 f.; Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder, 1926, S. 140, Nr. 1792^I; Danske Samlinger, 2. R., VI, 157 f. — ³⁸) C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen, I, 218; Aug. F. Schmidt, anf. St., S. 140, Nr. 1792^{II}. — ³⁹) Niels Blicher: Topographie over Vium Præstekald, Viborg 1795, p. 5. — ⁴⁰) N. Blicher, anf. St., 5 f.; Videnskabernes Selskabs Kort. Kort Nr. 1427 i Overvejnspektoratets Arkiv, udarbejdet 1798 af Zepelin. Hvor Almind Plateauet skraaner mod Syd og Chausseen nu svinger lidt mod Øst, ligger en Gravhøj, og gamle Hulveje, begroede med høj Lyng, Gyvel, Bævresp og Enebærbuske, Levninger af gammel Skov, strækker sig baade Øst og Vest for Landevejen ned mod Dalstrøget. — ⁴¹) N. Blicher, 17. — ⁴²) Aar bog for Lysgaard, Hids med fl. Herreder, 1920, 8 ff. Efter Krigen 1645 var Knudstrup ruineret og forarmet, fordi den laa „paa en stor Alvej“, som det hedder i den samtidige Synsforretning (smstds., 1920, p. 61). — ⁴³) Fundberetn. af C. M. Smidt (Nationalmuseet II). — ⁴⁴) Henry Petersen: Kong Svends Grav og Capel paa Grathe Hede, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1887, 78—89. — ⁴⁵) Blandt Nationalmuseets 2. Afdelings romanske Økser stammer Inventar Nr. D. 1433, 1434, 2085, 2086, 2199, 3298 fra Grathe Hede og Hauge Sø. Andre Økser findes i jyske Museer, samt i Privateje paa Egnen. — ⁴⁶) 1929 er et tresidet Stykke Lyngjord, gennemfuret af Vejspor, ved Sydsiden af denne Bro og umiddelbart Nord for det tidligere fredlyste Knap Dige blevet fredlyst under Nationalmuseets 2. Afdeling. — ⁴⁷) Indb. til Ole Worm 1623, Danske Samlinger, 2. R., VI, 157. — ⁴⁸) Hilaire Belloc: The road, New York, p. 74 f. — ⁴⁹) St. St. Blicher: Viborg Amt, Kbh. 1839, 37. — ⁵⁰) Vedel Simonsen: Rugaards Historie, II, 101 f. — ⁵¹) Johs. Meiers Kort, kgl. Bibl., gl. kgl. Saml. Nr. 713, Bl. Nr. 32, aftegner Hærvejen tvedelt Syd for Knudstrup med 2 Passager over Haller Aa. Den vestligste af disse er som det synes ved Bækgaardsdiget. De 2 Vejgrene løber atter sammen sydligere ved Klodemølle-Ingesvang. Selvom Kortet er unøjagtigt i Detaillerne, sy-

nes det dog tydeligt at vise, at det vestlige Vejstræk over Haller Aa ved Midten af 1600erne endnu var i Brug.

Over den sorte Hede.

¹⁾ S. Grundtvig: Danmarks gl. Folkeviser, Nr. 158. — ²⁾ J. N. Wilse: Reise-Iagttagelser i nogle af de nordiske Lande, V Del (1798), p. 144. — ³⁾ Danske Magasin, 4. R., I, 39 f. — ⁴⁾ J. Kinch: Ribe Bys Historie, II, 190. — ⁵⁾ Da Ove Juul 1633 rejser til Udlandet ad den gl. Hærvej mod Syd, gaar Rejsen over Viborg, Ingesvang, Nørre Snede, Øster Nykirke Præstegaard o. s. fr. (Histor. Tidsskrift, 3. R., III, 423, 613); i nogle Rejseudgifter for Koldinghus Ridefoged med flere fra Kolding til Viborg 1612 nævnes Ingesvang gentagne Gange som første Overnatningsted efter Viborg eller sidste før Viborg (R. A., Koldinghus Lensregnskaber 1612—13, Bilag til Udgiftsregnskabet Nr. 47); paa en Rejse fra Kolding til Viborg passerer et Par Prinsesser 1640 Ingesvang (Edv. Egeberg: Silkeborg Slot, II, 1924, 128 f.); paa Rejse fra Ribe over Viborg til Aalborg overnatter Biskop Bircherod 1708 i Ingesvang (Chr. Molbech: Uddrag af Biskop Bircherods Dagbøger, Kbh. 1846, p. 536), o. s. fr. — ⁶⁾ F. Rauers: Zur Geschichte der alten Handelsstrassen in Deutschland, Petermanns geographische Mitteilungen, 1906, p. 57; G. Landau: Beiträge zur Geschichte der alten Heer- und Handelsstrassen in Deutschland, Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte, herausgegeben von Johs. Müller u. Johs. Falke, Jahrg. 1856, 483 ff.; Sverre Steen: Ferd og Fest. Rejseliv i norsk Sagatid og Middelalder, Oslo 1929, 198. — ⁷⁾ Johs. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, 1874, 168. — ⁸⁾ William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede, 1903, 443; Historisk Tidsskrift, 1. R., II B., 21 f. — ⁹⁾ Kong Hans' og Dronn. Christines Regnskabsbog, Danske Magasin, 4. R., I, 90. — ¹⁰⁾ Danske Mag., 4. R., II, p. 278. — ¹¹⁾ Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie, I, 1792, 57 f. — ¹²⁾ Kancelliets Brevbøger, 30. Juli 1558, p. 196. Fra Kragelund rejser Kongen til Silkeborg. — ¹³⁾ Fundet fra Neder Frederiksmose, Kragelund Mose, Hids H., Nationalmuseets 2. Afdel., Inventar Nr. D 3955—57. Jfr. Poul Nørlund: Buried Norsemen at Herjolfsnes, Meddelelser om Grønland, B. LXVII,

Kbh. 1924, p. 134. — ¹⁴) „Haarduadlunde“ 1530 (Ældste d. Arkivregistr., II, 12); „Horduadlund“ ca. 1503(?) (smstds., II, 40). 1570 nævnes „Hardvad Lund“ og „Hardvad Aa“ mellem Hids og Vrads Herreder (Kancelliets Brevbøger, 13. April 1570, p. 573). — ¹⁵) F. Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk i Danmark, 1872, 246. — ¹⁶) Tregder: Haandbog for Rejsende, 1824, 152; Fr. Olsen: Postvæsenet i Danmark 1808—48, 1908, 163. — ¹⁷) L. Mylius Erichsen: Den jydskede Hede før og nu, Kbh. 1903, 155 ff. — ¹⁸) Se ovenfor Note 5. — ¹⁹) Oeconomisk Journal, III, 1758, 25; Oeconomiske Annaler, udg. af Chr. Olufsen, III, 1802, 105. — ²⁰) P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen 1146—1241, 1906, p. 24; Nationalmuseets 2. Afdel., Inv. Nr. 3384, 4315. — ²¹) Trap: Danmark, 4. Udg., VIII, 214, VII, 356. Endnu Aar 1500 nævnes Sigten Kirke, Æld. danske Arkivregistr., II, 37. — ²²) 1536 siger et Tingsvidne saaledes, at Buskbjerg Byggested er flyttet til Sebstrup By „for Kronens og Kirkens Jagt skulde ikke forkrænkes“ (Æld. d. Arkivregistr., II, 39). Gammel Sigtens sidste Gaarde blev ved Koloniernes Anlæg i Frederik den Femtes Tid nedbrudt og Jorderne lagt under Kolonien Christianshede, skønt den laa $\frac{1}{2}$ Mil derfra (Oeconom. Annaler, III B., 1802, 105, 152). — ²³) 1612 nævnes Paarup som Overnatningssted mellem Jelling og Viborg (Koldinghus Lensregnskaber 1612—13, Bilag til Udgiftsregnskab Nr. 47). Lille Hjøllund var det almindelige Studedriverkvarter (H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv, I (3. Oplag), S. 178). — ²⁴) Orion, histor. Kvartalskrift, II, 1851, 14 f.; Svend Grundtvig: Danmarks gl. Folkeviser, III, 638, 642, 643. — ²⁵) Orion, II, 71. — ²⁶) Höffman: Saml. af Fundat., IV, 1759, 761; Danske Atlas, IV, 1768, p. 30, 468 f., 476; Nic. Jonge: Kongeriget Danmarks chorographiske Beskriv., Kbh. 1777, 774; L. Both: Danmark. En histor. topogr. Beskriv., II, 1872, 422. — ²⁷) Oeconom. Annaler, III, 1802, 132. — ²⁸) Orion, II, 92 f.; Danske Atlas, IV, 1768, 32; J. N. Wilse: Rejse-Iagttagelser i nogle af de nord. Lande etc., V, 1798, 142 f. — ²⁹) Wilse, anf. St., V, 141. — ³⁰) Wilse, V, 140. — ³¹) Danske Atlas, IV, 1768, 475; Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark, 1909, 6 ff. — ³²) F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 102. — ³³) Danske Atlas, IV, 476. — ³⁴) Danske Saml., 2. R., VI, 159 f.; Evald Tang Kristensen: Danske Sagn, III, 1895, Nr. 1102. — ³⁵) Indberetn. til Ole Worm

1623 (Danske Saml., 2. R., VI, 159 f.) Jfr. om Kilden, som ogsaa kaldes Sct. Mikkels, Histor. Aarb. for Aarhus Stift, 1925, 21. — ³⁶) Kancelliets Brevbøger, ²²/₃ 1572, p. 115 f., do. ¹⁷/₈ 1578, p. 444; ⁴/₁₂ 1608, p. 769. 1708, da Biskop Bircherod paa en Rejse fra Viborg kom over Nørre Snede, lod Kromanden sig, „for hvis jeg hos hennem bekom, saare vel betale“ (Bircherods Dagbøger, udg. af C. Molbech, 1846, 533). — ³⁷) Jeg skylder Skovrider Mark i Tem, samt Lektor Regnar Knudsen i Aarhus, Tak for at have vist mig denne interessante Vejroute. Om dens Alder kan endnu intet siges med Vished, men det er værd at lægge Mærke til, at Frederik den Anden færdes her. 30. Juli 1587 er han paa Vinderslevgaard, 31. Juli i Kragelund, 1. Aug. i Løgager (Kancelliets Brevb., ³⁰/₇, ³¹/₇, ¹/₈ 1587). — ³⁸) Forordn. 24. Dec. 1624 (Secher: Corpus const. Dan., IV, p. 179, 182). Fr. Olsen: Det danske Postvæsen indtil 1711, 1889, 91; samme: Postvæsenet i Danmark 1808—48, 1908, 163; E. H. Tregder: Haandbog for Rejsende, 1824, p. 199.

Paa det store Vandskel.

¹) H. O. Scheel: Alm. Udkast af Krigens Skueplads etc., Kbh. 1785, p. 268. — ²) Indberetn. til Ole Worm 1638, Danske Samlinger, 2. R., IV, 64. — ³) Jfr. Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 3. R., II, 465 f. — ⁴) Indb. 1638, Danske Saml., 2. R., IV, 63. — ⁵) H. de Hoffman: Saml. af Foundationer, IV, 1759, 762; Danske Atlas, IV, 1768, 30, 469; J. N. Wilse: Reise-Iagttagelser i nogle af de nord. Lande etc., V, Kbh. 1798, p. 138 f. — ⁶) Saaledes ved Danevirke, samt „Margrethes Grob“ (Grav) Nordvest for Mønsted i Fjends Herred (Danske Atlas, IV, 671; Nic. Jonge: Kongeriget Danmarks chorogr. Beskriv., 1777, 615). Ogsaa Diget tværs over Hærvejen ved Immervad kaldes i Overleveringen „Margrethe Vold“ (Meddelt af Museumsdirektør Lund, Haderslev). — ⁷) Antikvariske Optegnelser af Worsaae, trykt i „Vejle Amts Aarbog“, 1927, 139 ff. — ⁸) Nationalmuseets 2. Afdeling, Inventar Nr. 21458. — ⁹) Indb. 1638, Danske Saml., 2. R., IV, 63. — ¹⁰) F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 159. — ¹¹) Vejle Amts Aarbog, 1925, 147. — ¹²) Kancelliets Brevbøger, ²⁰/₈ 1578, p. 446. Postmester C. Klitgaard har

godhedsfuldt henledt min Opmærksomhed paa dette Brev. — ¹³) Vejle Amts Aarbog, 1925, 146; Danske Saml., 2. R., IV, 63; Danske Atlas, V, 981 f.; Søren Abildgaards Rejsedagbog 1771 (Nationalmuseets Arkiv). — ¹⁴) De ældste Matrikelkort for Ø. Nykirke Sogn (Matrikel-Arkivet). Hærvejen bærer sine Steder Paategning: „fradrages med 22 Alen“. — ¹⁵) Historisk Tidsskrift, 1. R., II, 236. — ¹⁶) Smstds. — ¹⁷) Vejle Amts Aarbog, 1918, 35. — ¹⁸) Jørgen Olrik: Drikkehorn og Sølvstøjtøj fra Middelalder og Renaissance. Udg. af Nationalmuseets 2. Afdel., 1909, S. 124 f. — ¹⁹) En Vise fra Svenskekrigen 1643—45, Danske Magazin, 5. Række, II, p. 268. — ²⁰) Danske Saml., 2. R., IV, 63. — ²¹) T. A. Becher: Orion, Kvartalskrift, II, 1851, 89. — ²²) E. Dalgas: Fortids- og Fremtids-Skovene i Jyllands Hedeegne, Hedeselskabets Tidsskrift, 1884, 26. — ²³) Orion, II, 89. — ²⁴) Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, III, 1759, 344. — ²⁵) Her tager f. Eks. Ove Juul 1633 ind paa sin Rejse ad Hærvejen, Historisk Tidsskrift, 3. R., III, 423. — ²⁶) Kancelliets Brevbøger, 22/2 1579, p. 574. — ²⁷) Kinch: Ribe Bys Historie, II, 190. Præsten Peder Christensen, som 1590 drager fra Ribe til Viborg i 5 Dagsrejser, overnatter ligeledes i Kollemorten (Kirkehistoriske Samlinger, 3. R., II, 505). — ²⁸) Baade det engelske og det danske Navn er hidtil tolket som Naturnavn: cold-mere-tun = Koldmosegaard (Gunnar Knudsen i „Danske Studier“, 1921, p. 44). — ²⁹) Stednavneudvalgets Navneudskrifter. — ³⁰) Om Mortens Fest, Troels-Lund, ill. Udg., VII, 257 ff.; Bernh. Olsen: Stedseverende Kalendere etc., Kulturhist. Meddelanden, II, 98 f. — ³¹) Indberetning af Pastor H. Kau, Decemb. 1926, til Nationalmuseets 2. Afdeling om Resultaterne af en af ham foretagen Udgravning af den af stedlig Tradition udpegede Kirketomt i Kollemorten (Nationalmuseets 2. Afd. Arkiv). — ³²) Jean Brunhes: Géographie humaine de la France, I, 1920, p. 297 f. (T. I af G. Hanotaux: Histoire de la nation Française). — ³³) Jfr. de bornholmske Sognavne. — ³⁴) Émile Mâle: L'art religieux du XIIe siècle en France, Paris 1922, p. 299 f. — ³⁵) Herredsbeskrivelse over Nørvang Herred, 1903 (Nationalmuseets I. Afdel.). — ³⁶) Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer, 1927, 77 f. — ³⁷) O. Nielsen: Bidrag til Jellings og dets Mindesmærkers Historie, Aarbog for nord. Oldkyndighed og Hist., 1895, 252 ff.; Poul Nør-

lund: Gyldne Altre. Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden, Kbh. 1926, 174 ff. — ³⁸⁾ C. Rafn: Oldnordiske Sagaer, XI, 1829, 369; *Scriptores rerum Danicarum*, II, 35. — ³⁹⁾ Jacob Alsted: Valdemars Vej, Vejle Amts Aarbog 1912, 158—175. Jfr. samme Tidsskrift, 1922, 97—101, Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1895, 260 f. — ⁴⁰⁾ Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udg. af Will. Christensen 1904, 192. — ⁴¹⁾ Vejle Amts Aarbog, 1912, 172. — ⁴²⁾ Knytlinga Saga, Kap. 95. — — ⁴³⁾ Jørgen Olriks Oversættelse af Roskildekrøniken, p. 37. — ⁴⁴⁾ „In curia sua Jaling“ (Gertz: *Scriptores minores*, I, 135). Et andet Haandskrift har „in curia Scibiensi“ (do., I, 134). — ⁴⁵⁾ Gertz: *Scriptores minores*, I, 30; Roskildekrøniken, oversat af Jørgen Olrik, 1898, 35 f. — ⁴⁶⁾ Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer, 1927, p. 49. — ⁴⁷⁾ Do., 116 ff. — ⁴⁸⁾ Johannes Meiers Kort (Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml., Nr. 713); Vejle Amts Aarbog, 1906, 123 f. — ⁴⁹⁾ Kinch: Ribe Bys Historie, II, 190; Indberetn. til O. Worm 1638. Præsten Peder Christensen lægger paa sin Rejse Ribe-Viborg ogsaa Vejen over Gadbjerg (Kirkehistoriske Saml., 3. R., II, 505). Paa en Rejse fra Randers til Ribe 1622 passerer Eske Brock Silkeborg, Nr. Snede, *Gadbjerg*, Bække m. m. (Danske Saml., 2. R., VI, p. 39). — ⁵⁰⁾ Om Kongevejen og Høvdingsborg, J. Heltoft: Af Jelling Sogns Historie, Vejle Amts Aarb., 1922, 102—115. — ⁵¹⁾ 1616—17 nævnes f. Eks. 108 Oldensvin (R. A., Koldinghus Lensregnskaber 1616—17, Oldenregnskab); 1638 siges „ved Jelling ligger en stor Skov, 100 Svins Olden“ (Danske Samlinger, 2. R., IV, p. 67). — ⁵²⁾ Finn Magnussen: Optegnelser paa en Rejse fra Kjøbenhavn til Jellinge m. m. 1820, p. 64 (R. Nyerup: Magasin for Reise-Iagttagelser, III B.). — ⁵³⁾ J. N. Wilse: Reise-Iagttagelser i nogle af de nordiske Lande, V (1798), p. 152.

Langs Runestene.

¹⁾ Vedels Haandskrift af Visen, S. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser, III, p. 217. — ²⁾ Orion, histor. Kvartalsskrift, II, 1851, 91. — ³⁾ Viborg Samler 1829, Nr. 19, c. h. Evald Tang Kristensen: Det jyske Almuesliv. Tillægsbind I (1905), Nr. 1744 (Jfr. dog „Hardsystems Aarbog“, II, 1908, 196). E. Tang Kristensen anf. Sted. 1. Afd.

(1891), Nr. 356, 359. — ⁴) Præsteindberetning 1847, Vejle Amts Aarbog, 1927, 251. Jfr. E. Tang Kristensen *anf. St.*, I, Nr. 329, 344. — ⁵) E. Dalgas: *Geographiske Billeder fra Heden, 1867—68*, p. 123 f. Om Lindeballe Skov se desuden, Vejle Amts Aarb., 1922, 172—205, samt Rasmus Mortensen: *Fra Vejle Vestereg. Lindeballe Sogn, Vejle 1929*, 166—188. — ⁶) P. N. Frost: *Statist.-oekonom. Beskrivelse over Vorbasse og Heinsvig Sogne, Borris 1819*, p. 2 f. — ⁷) Indb. til O. Worm 1638, *Danske Samlinger*, 2. R., IV, 71; I. I. A. Worsaae: *Kong Rans Grav ved Randbøl, Annaler for nordisk Oldkyndighed, 1840—41*, p. 149 ff. — ⁸) Jfr. Marius Kristensen: *Sønderjyllands Runemindesmærker*, „Fortid og Nutid“, IV B., 188. — ⁹) Ludv. Wimmer: *De danske Runemindesmærker*, II, Nr. 5, 11, 12. Jfr. Lis Jacobsens *Haandudgave*, Nr. 6, 12, 13. — ¹⁰) M. Cl. Gertz: *Scriptores minores historię Danicę medii ævi*, Vol. I, 1917—18, 356 f. — ¹¹) Om den af Traditionen udpegede Sten, den nu forsvundne, saakaldte „Svingeland“ eller „Svinglingsten“, se „Fra Ribe Amt“, 1928, 13 ff. — ¹²) Ribe Oldemor, udg. af O. Nielsen, 1869, p. 109 f. Om Aast Kirkeruin, Vejle Amts Aarb., 1910, 187 ff.; om Klausholm, smstds., 1906, 117 ff.; om Farre, smstds., 1927, 249; om Fitting, John M. Møller: *Historiske Oplysninger om Slaugs Herred, Kolding 1914*, 96 ff.; om Ullerup og Dørken, *Samlinger til jydsk Hist. og Topografi*, 4 R., IV, 282 ff. — ¹³) Ribe Oldemor, udg. af O. Nielsen, 1869, 109 f. Om Dateringen af Kirkelisten til ca. 1325, P. Severinsen i „Fortid og Nutid“, III, 154 ff. — ¹⁴) A. D. Jørgensen: *Sognetallet i Jylland i Middelalderen, Historisk Tidsskrift*, 6. R., II, 634—43. — ¹⁵) *do.*, 6, II, 642. — ¹⁶) *Danske Atlas*, V, 1769, 964. — ¹⁷) *Økonomisk Journal*, III, 1758, 34. — ¹⁸) H. F. Rørdam: *Monumenta historię Danicę*, I, 1873, 593. Jfr. Arild Hvidtfeldts *Krønike*, Folioudg., p. 496. — ¹⁹) Arent Berntsen: *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed etc.*, Kbh. 1656, 1. Bog., 1. Part, p. 129 f. — ²⁰) Jeppe Aakjær: *Den jydsk Hede før Kolonisationen, Samlinger til jydsk Historie og Topogr.*, 3. R., IV, 362. — ²¹) Søren Thestrup: *Forslag om Hederne i Nørre Jylland til Ager og Eng at optage, Danmarks og Norges øconomiske Magazin*, III, 1759, 99 f. 1757 hedder det i en Ansøgning fra et Par Mænd, der ønskede at opdyrke et Stykke af Randbøl Hede, at Ulvene „udi disse Udørkner findes i Mangfoldighed“ (*Saml. til jydsk Hist. og Topogr.*,

3. R., IV, 355). Fortegnelse over dræbte Ulve og Ulveunger i Slaugs Herred m. m. 1695—1771, John M. Møller: Histor. Oplysn. om Slaugs Herred, Kolding 1914, 12 f. Jfr. Evald Tang Kristensen: Det jydsk Almueliv, I Afd. (1891), Nr. 340 f., Tillægsb. I (1905), Nr. 1290, 1745—48. o. a. St. Fyhn: Efterretn. om Købstaden Kolding, 1848, 128. — ²²) Samlinger til jydsk Historie og Topogr., 3. R., VI, 201. — ²³) Kancelliets Brevbøger, 29. Apr. 1584, p. 70 f.; 20. Maj 1584, p. 84 f. Nic. Jonge: Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse, Kbh. 1777, 571. — ²⁴) Jørgen Andersen Schiøt: Om de i Jylland øde liggende Hede-Markers Optagelse etc., Danmarks og Norges økonomiske Magazin, III, 1759, 118 f. — ²⁵) Danske Atlas, V, 1769, 991. Jfr. Vejle Amts Aarb., 1924, 233. — ²⁶) Koldinghus Lensregnskaber. Udgiftsregnskab 1612—1613, 1614—1615. — ²⁷) Indb. til O. Worm, 1638, Danske Saml., 2. R., IV, p. 71. — ²⁸) Økonomiske Annaler, III, 1802, 134 f. — ²⁹) Jørgen Olrik: Drikkehorn og Sølvtoj, p. 143, 147. — ³⁰) Ny kirkehistoriske Samlinger, V, 138. — ³¹) Historisk Tidsskrift, 1. R., II B. (1840), 238; P. Eliassen: Historiske Strejftog, 1923, 60 f. — ³²) Danske Magazin, IV, 333. — ³³) Do. 328; Danske Atlas, V, 991. — ³⁴) Historisk Tidsskrift, 4. R., II, 846 ff., Samlinger til jydsk Historie og Topogr., V (1874—75), 38. — ³⁵) I. N. B. Abrahamson: Lærebog i Fædrestatens militaire Geographi, udarbejdet efter Allerhøjeste Befaling, Kbh. 1813, 141. — ³⁶) Hans Kau: Om Kolonien Frederikshaab, Vejle Amts Aarb., 1912, 102. — ³⁷) Matrikelkortene, samt Kort af Kapt. Zepelin 1802 (Overvejinspektoratets Arkiv, Nr. 1403). — ³⁸) Jeg skylder Lærer John Kvist, Kragelund ved Bække, megen Tak for hans utrættelige Hjælpsomhed under mine Besøg paa Randbøl Hede og i Bække Sogn. Hans Kendskab til Egnen har været mig til megen Nytte. — ³⁹) Koldinghus Lensregnskaber. Jordebog 1610—11, o. a. St. — ⁴⁰) Fra Ribe Amt, 1928, 23. — ⁴¹) Jfr. Videnskabernes Selskabs Kort. Sagn om „Fru Mettes Bjerg“, Thiele: Danmarks Folkesagn, I, 178 f. — ⁴²) Jfr. E. Tang Kristensen: Danske Sagn, III, 1895, Nr. 428. — ⁴³) O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Malt Herred, 1870, 170 f., 179, o. a. St. — ⁴⁴) Do., 170 f. — ⁴⁵) Samlinger til jydsk Historie og Topografi, I, 164. — ⁴⁶) Vejle Amts Aarbog, 1925, 146 f. — ⁴⁷) Wimmer, II, Nr. 6; Lis Jacobsen, Nr. 7. — ⁴⁸) Meddelt af Lærer John Kvist, Kragelund. Det samme siges om en Række andre Kirkegaarde, saaledes Gjellerup i Ham-

merum Herred (I. N. Wilse: Rejse-Iagttagelser, V, 1798, 144), Ikast (Danske Atlas, V, 1769, 754 f.), Venslev i V. Flakkebjerg H. (Seyer Mahling Beyer: En antiquar. og stat. Topographie over Egitzlefmagle Sogn m. m., Slagelse 1820, p. 103), Odense Sct. Hans Kirke (Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes ældre Historie, I (1841), p. 80 f.). — ⁴⁰⁾ „Paa Læborig Kirkegaard findes en Kilde, som ej vides Navn“, Indb. til O. Worm 1638 (Danske Saml., 2. R., IV, 111); August F. Schmidt: Danmarks Helligkilder, 1926, S. 155. — ⁵⁰⁾ Sverre Steen: Ferd og fest. Rejseliv i norsk Sagatid og Middelalder, Oslo 1929, 229 f. — ⁵¹⁾ O. Nielsen: Histor. Efterretn. om Malt Herred, Kbh. 1870, 75 f. — ⁵²⁾ Nationalmuseets 2. Afdel., Inventar Nr. D. 6109; Marius Kristensen: Et middelalderligt Signet, Fra Ribe Amt, VI B., 178—80. — ⁵³⁾ Nærmere Oplysninger om Fundstedet og Placeringen af den gamle Vej skylder jeg velvillig Meddelelse af Lærer Astrup i Læborg. Det var ikke i en Sandgrav, men en Kartoffelkule, at Signetet fandtes. Vadestedet ved Vejen Vandmølle havde en Bredde af 6—7 Alen og var lagt af store Sten, ogsaa Rester af Pæle er fundne her. (Meddelt af samme). — ⁵⁴⁾ Aarb. for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1913, 54, 61. — ⁵⁵⁾ Finnur Jonsson: Den norsk-islandske Skjaldedigtning, B., p. 309, 333; Annaler for nordisk Oldk. og Hist., 1860, 218; O. Nielsen: Histor. Efterretn. om Malt Herred, 1870, 52 f. — ⁵⁶⁾ Indberetn. til O. Worm 1638, Danske Samlinger, 2. R., IV B., 111. —

Den døde Vej.

¹⁾ H. F. Rørdam: Klavs Christoffersen Lyskanders Levned, Kbh. 1868, 53. — ²⁾ I det 18. Aarh., da Passagen over Aaen var spærret, saa man ved Skodborghus gamle Pælestumper, som var Rester af Broen over Vandløbet (Danske Atlas, VII, 1781, 170). — ³⁾ Om Betydningen af denne Tværvej, Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer, 1927, 112 ff. — ⁴⁾ O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Malt Herred, Kbh. 1870, 55. — ⁵⁾ A. Hvitfeldts Krønike, Folioudg., p. 433 f. Her nævnes ogsaa „Gieren“ Herred, som Kinch (Ribe Bys Historie, I, 162) uden Tvivl med Rette fortolker som Gjørding Herred, hvorved Marskens Len yderligere afrundes. — ⁶⁾ Kr. Erslev: Repertorium, Nr. 2851. — ⁷⁾ Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer,

1927, passim. — ⁸) O. Nielsen: Hist. Efterretn. om Malt Herred, 1870, 31 ff.; P. Eliassen: Kongeaaen eller den gamle Grænse, I; Kolding 1925, p. 24 ff. Om Skodborghus, P. Eliassen: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn, Kolding 1923, 275 ff. Om Drivvejene ved Foldingbro, Jesper Madsen: Studehandelens Historie i Danmark, Aarhus 1908, 39 f., 123; H. F. Fejlberg: Dansk Bondeliv, I, 3. Opl., S. 178 f.; Sønderjydske Maanedsskrift, I Aarg., 1924—25, 110 f.; Marius Kristensen: Grænser og Grænseveje, Fra Ribe Amt, 1920, 279—288; I. Chr. Frederiksen: Den gl. Drivvej, Fra Ribe Amt, 1926, 303—18. — ⁹) P. Eliassen: Kongeaaen eller den gamle Grænse, I, 1925, 109. 1790 nævnes blandt de nye „mindre alfare“ Veje, som aabnedes over Kongeaaen, ogsaa den ved Skodborghus (smstds., I, 110). — ¹⁰) Trap: Danmark, 4. Udg., IX, 137. — ¹¹) C. Danckwerth: Neue Landesbeschreibung der zwey Herzogthümer etc., 1652, p. 73; Aug. Sach: Das Herzogthum Schleswig, I, Halle 1896, p. 69 ff. — ¹²) A. Oppermann: Skovfyr i Midt- og Vestjylland, Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark, VI, 1922, 181 ff. — ¹³) Danske Atlas, VII, 1781, 147; Otto Kier: Mittheilungen über das Amt Hadersleben, Altona 1852, 12; Chr. VauPELL: De danske Skove, Kbh. 1863, 144. — ¹⁴) C. Dankwerth, p. 73; Knud Aagaard: Beskrivelse over Tørning Lehn, Kbh. 1815, p. 216 f. — ¹⁵) Johs. Meier, c. h. A. Oppermann, anf. St. 202. — ¹⁶) Trap, 4. Udg., IX 137; Knud Aagaard anf. St., p. 216; Oppermann, 181 ff. — ¹⁷) O. Nielsen: Hist. Efterretn. om Malt Herred, 1870, 66. Jfr. P. Eliassen: Hist. Strejftog, 1923, S. 63. — ¹⁸) Oppermann, 181 f.; Edv. Erslev: Om de glubende Dyrs Undergang i Nørrejylland, Kbh. 1871, 12; P. Rhode: Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse, Kbh. 1775, p. XI. Ulvene strejfede helt over til Vesterhavskysten ved Ribe, Ribe Bys Historie 1660—1730, S. 88, 267, 365. — ¹⁹) Rosznecki: Polakkerne i Danmark 1659. Efter Paseks Erindringer, Kbh. 1896, 172. Jfr. Norsk Historisk Tidsskrift, II, 1872, 327 f. — ²⁰) Holger Jacobæus' Rejsebog 1671—92, udg. af Vilh. Maar, 1910, 5. — ²¹) K. Aagaard, 186 f. — ²²) Samme, 184 ff., 267, o. a. St. — ²³) 1781 omtales i Skodborg Sogn „en gammel Stenbroe over Beistrups May, som nu med Lyng er overgroet“ (Danske Atlas, VII, 1781, p. 160). I. N. Schmidt (Slesvigs Land og Folk, Aabenraa 1852, p. 161 f.) fremhæver med Rette, at den gamle Vej maa have haft dette Forløb. —

²⁴⁾ Æld. danske Arkivregistr., I, 93. — ²⁵⁾ Marius Kristensen: Sønderjyllands Runemindesmærker, „Fortid og Nutid“, IV B., 188. — ²⁶⁾ P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, 1900, 163. — ²⁷⁾ Knytlinga, Cap. 111. Saxo, som ikke nævner Sommersted, siger at Tilbagetoget var saa hastigt, at den Strækning, de paa Opmarchen havde været et Par Uger om, nu tilbagelagdes paa 3 Dage. — ²⁸⁾ Scriptorum rerum Danicarum, I, 295; III, 315. — ²⁹⁾ Johs. Meiers Kort over Haderslev Amts østre Del, Dankwerths Neue Landesbeschreibung etc., 1652. — ³⁰⁾ Først og fremmest skyldes det Museumsdirektør Lund i Haderslev, at disse Vejspor ere fundne. Uden hans store Lokalkendskab og utrættelige Hjælp vilde det næppe have været mig muligt at opspore de i det følgende paaviste Vejrester. — ³¹⁾ I denne Forbindelse turde Præsteindberetningen 1638 have en vis Interesse, idet den beretter, at der østligst i Skrydstrup Sogn „paa vestre Side op til Brenebjerg løber en Vej, som meget afsiges, kaldes Sauffsevej; den adskiller fra hverandre Haderslev Provsti og Riber Stift“. (Danske Samlinger, 2. R., IV, p. 115.). — ³²⁾ Knud Aagaard, 234; Indb. 1638 (Danske Saml., 2. R., IV, 115); Mag. Johan Arndt Dyssel: Forsøg til en Indenlands Reise, forfattet 1763, Kbh. 1774, 13; Johs. v. Schröder: Topogr. des Herzogth. Schleswig, II, 1837, 18. — ³³⁾ I sin Redegørelse for Vejens videre Forløb er Johs. Meier ret skødesløs, han aftegner den saaledes førende over Høglund, hvor den af Terrainhensyn umuligt kan have ført frem. — ³⁴⁾ I. N. Abrahamson siger i sin „Lærebog i Fædrestatens militaire Geographi udarbejdet efter allerhøjeste Befaling“, Kbh. 1813, p. 168: „Hjardeaaen har Pas ved Immervadt, hvor den gamle Jordborg laa“. — ³⁵⁾ Broen er bygget eller ombygget 1786. Paa Johs. Meiers Specialkort over Aabenraa Amt (Rigsarkivet) findes Syd for Aaen og Øst for „via regia“ afsat „Ullbro Krogh“. — ³⁶⁾ Kr. Erslev: Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning, 1901, 68, 451. — ³⁷⁾ Dankwerth, p. 21; Johs. Arndt Dyssel, anf. St., p. 12 f. — ³⁸⁾ „Die Heimat“, III Jahrg., 1893, 196; Sønderjydske Maanedsskrift, I Aarg. (1924—25), 110 f.; H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv, I, 3. Opl., p. 178; i 1860erne kan Udførselen af jydsk Stude anslaaes til ca. 50,000 om Aaret (Jesper Madsen: Studehandelens Historie i Danmark, Aarhus 1908, p. 138). — ³⁹⁾ T. O. Achelis:

Haderslev i gamle Dage, 2. B., 1627—1800, Haderslev 1929, p. 80 ff., hvor der findes udmærkede Bidrag til Studehandelens Historie og Uddrivningen over Haderslev. — ⁴⁰) Jfr. Jesper Madsen, anf. St., 138 ff.

Over Urnehoved.

¹) Joh. Arndt Dyssel: Forsøg til en Indenlands-Rejse, forf. 1763, Kbh. 1774, 31 f. — ²) L. M. Wedels Indenlandske Rejse i Aarene 1799, 1800, 1801, I, Kbh. 1803, 82 f. — ³) Johs. Meiers Specialkort over Aabenraa Amt 1641 (Rigsarkivet). — ⁴) L. M. Wedel, anf. St., 1803, I, 83. — ⁵) J. A. Dyssel, anf. St., p. 13 f. — ⁶) Abildgaards Dagbog 1776, Sønderjydske Aarbøger, 1906, 140. — ⁷) Wimmer: De danske Runemindesmærker II B., Nr. 1; jfr. Marius Kristensen: Sønderjyllands Runemindesmærker, „Fortid og Nutid“, IV B., 190 f. — ⁸) Dyssel, 20 f.; Johs. v. Schröder: Topographie d. Herzogthums Schleswig, I, 1837, 250. — ⁹) Johannes Meiers Specialkort over Lunderup Bys Jorder 1641 (Rigsarkivet) afmærker Gammel Skanse, „Growgraff genandt“, paa „Growgraff“ Hede Vest for „via regia“. Volden omtales i Udtoget af Pastor Kjers Indberetning om Oldsager i Ø. Løgum Sogn, Antiquariske Annaler, I, 1812, 329, samt Bilagskortet. Meddelelsen om de fundne Palisaderester skylder jeg Museumsdirektør Lund i Haderslev. — ¹⁰) „Vor Hjemstavn“. Træk af Sønderjyllands, specielt Aabenraa Bys og Amts Historie, II, Aabenraa 1928, p. 108 ff., 116 f., 120 ff. — ¹¹) Paa Specialkortet over Brunde By afsætter Johs. Meier Øst for „via regia“ „Borre oder Borgwang“ Ager med „vestigia Brundeburg“. — ¹²) Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udg. af William Christensen, 1904, p. 69. — ¹³) Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder, 1926, S. 156. Paa sin Rejse fra Dronningborg til Svabsted beder Eske Brock d. 5. Juli 1619 i Rise Kro og naar Flensborg samme Aften (Danske Samlinger, 2. R., III, 207). 1523 lejrede Frederik den Førstes Tropper sig paa Marchen op i Jylland efter Opbruddet fra Gottorp $\frac{2}{3}$ den første Nat i Bov, den næste i Rise, den tredje i Haderslev (C. F. Allen: De 3 nordiske Rigers Historie 1497—1536, III B., 2. Afd., 1867, Side 376 f.). Lensmanden paa Silkeborg Chr. Holck drager 1621 til et Møde i Segeberg. Fra Haderslev slaar han ind paa Hærvejen og fortærer bl. a. i Rise Kro

Mad for 2 Rmk., samt Rostocker Øl for $1\frac{1}{2}$ (Edv. Egeberg: Silkeborg Slot, II, 1924, 68). — ¹⁴) Danske Magazin, 4. R., I, 181. Den foregaaende Udgiftspost er i Haderslev, den næste i Flensborg. — ¹⁵) Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udg. af Will. Christensen, 1904, 74, 155. — ¹⁶) H. C. P. Sejdelin: Diplomatarium Flensborgense, II, 1873, p. 152 f. — ¹⁷) C. F. Allen, anf. St., III B., 2. Afdel., p. 373. — ¹⁸) Her daterer han et Brev $10/9$, 1536, Danske Kancelliregistranter, 1535—1550, p. 22. — ¹⁹) Danske Magazin, 5. R., II, 259. — ²⁰) Sejdelin: Diplomatarium Flensb., II 927, jfr. 258, 935, 490. — ²¹) Holger Jacobæus' Rejsebog, udg. af Vilh. Maar, 1910, 5; „cum primo ascenderem decidi e lecto in pavementum“, siger Jacobæus om sit Besøg i Kroens Senge. Ove Juul, som 1639 passerer Toldsted, omtaler det som „et Værtshus, men ikke synderligt“ (Historisk Tidsskrift, 3. R., III, 490 f.). 1655 nævnes Nattelogi her for 2 Personer, 30 Skilling (E. Marquard: Kgl. Kammerregnskaber fra Fred. III's og Chr. V's Tid, 1918, 29). „Toldsted, en anseelig stor Kroe paa Landevejen, saavel som Røekroe, begge meget godt indrettede“ (L. M. Wedels Indenl. Rejse, II H., 1803, 108). — ²²) (de Vriigny): Relation en forme de journal d'un voyage fait en Danemarck à la suite de Mr. l'envoyé d'Angleterre, Rotterdam 1706, 65. — ²³) „Vor Fortid“, III B., 1919, 205. — ²⁴) 1619 nævnes i Amtsindtægterne for Aabenraa Amt: Toldpenge i „Tollstadt“ og Aabenraa 266 Rdr. 41 Lsk. (Neues staatsbürgerliches Magazin, herausgeg. von N. Falck, IV, 1836, 836). Jfr. Historisk Tidsskrift, 3. R., III, 490 f. — ²⁵) C. Dankwerth: Neue Landesbeschreibung etc., 1652, p. 97, samt Kortene. — ²⁶) Johs. Meiers Generalkort, samt Specialkortene over Aabenraa Amt (Rigsarkivet). Vejen ledsages af Ribevejsagre. I et Brev om Forsendelse af Fetalje fra Ribe til Flensborg 1551 siges det, at Salfisk og Smør skal fremskikkes fra Ribe pr. Vogn til Toldsted (Sejdelin: Diplomatarium Flensb., II, 490). — ²⁷) Om Delingslinjerne for de 2 Stifter, H. N. A. Jensen: Udsigt over Bispedømmet Slesvigs gamle Omfang og Inddeling, Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1849, 332—62, især S. 342; O. Nielsen: Bidrag til Oplysning om Syselindelingen i Danmark, 1867, 69 f.; allerede i Slutn. af 12. Aarh. blev Kirken i Helleved af Biskop Omer annekteret til Ribe Domkirke, Kinch: Ribe Bys Historie, I, 32, 592. Først ca. 1557 kom Helleved

Egvad og Bedsted til Slesvig Stift. — ²⁸) Syd for Toldsted lige ved Grænsen af Mellerup Mark gaar Hærvejen forbi en Mark ved Navn „Tulivvang“ (Johs. Meiers Specialkort 1641 over Hjordkjær Sogn). Paa samme Kort afmærkes Øst for Stejlhøjager, der ligger yderst mod Skellet til Söderup i Hjordkær Sogn, „Torshøjagre“, samt „Tors-høj“ (jfr. Generalkort over Rise Herred). Paa Stedet, hvor Johs. Meier anfører „Tulivvang“, afmærkes 1801 „Tullys Høje“ (Kort over Bjolderup, Hjordkjær, Uge m. m., forfattet 1801 af Bruun, Rigsarkivets Kortsamling Nr. 21). Jfr. Svend Aakjær i „Sønderjydske Maa-nedsskrift“, I Aarg., 1924—25, 59. — ²⁹) Knytlinga-Saga, Kap. 24—25. — ³⁰) Om Urnehoved se iøvrigt, I. N. Schmidt, Antiquarisk Tidsskrift 1849—51, p. 47—57, samt Kortet. Knud Snubbes Testamente, Sejdelin: Diplomatar. Flensborgense, I, p. 13 f. Jfr. om Tingstedet, P. G. Thorsen: De danske Runemindesmærker, I, 1864, 284 ff.; Dankwerth, 1652, 97; Neues staatsbürgerliches Magazin, herausg. von N. Falck, II, 1834, 869 f.; Danske Atlas, VII, 1781, 305 f., 307 f.; Sønderjydske Aarbøger, 1906, 153. — ³¹) Thiele: Danmarks Folkesagn, I, p. 180; Antiquar. Tidsskrift, 1849—51, p. 50. — ³²) Undersøgelsen foretoges i Juni 1928 af Forfatteren, som skylder H. P. Jørgensen i Kastvraa og Gaardejer Lorenzen i Bolderslev, Ejeren af Løgpold og den tidligere Fogedgaard i Bolderslev, Tak for god Hjælp og mange Oplysninger. Vejudbedringerne har taget særlig haardt fat paa Kanterne af Stenbroen, hvor man for at rette Profilet har bortryddet mange af Randstenene. Midtrækken, hvis store Sten har været til Ulempe for Færdselen, er ligeledes for Størstedelen fjærnede og sine Steder erstattede af mindre Sten. Kun ved at foretage en Række Prøvegravninger langs hele det brolagte Stykke lykkedes det at faa afgørende Beviser for Brolægningens oprindelige Karakter, Dybde og Inddeling. En gammel Arbejdsmand, som i mange Aar havde været beskæftiget med Arbejde paa Vejen, var mig til megen Nytte under Undersøgelsen. Gaardejer Lorenzen, som selv har ryddet Resterne af „Steinberg Kro“, oplyser, at den har ligget med Gavl mod Vejen, og at den har haft en Længde af mindst 26 Alen, muligvis mere, en Bredde af ca. 12. Materialerne, hvoraf Rester endnu findes paa Stedet, var store, røde, samt enkelte gule Munkesten og firkantede, røde Teglstensfliser. Sagnet fortæller, at Kroen paa sine sidste Dage var i Vanry som Til-

holdsted for alskens Pak, og at der ofte forefaldt blodige Begivenheder. Den nedbrødes i Beg. af det 19. Aarh. Paa en Mark i Nærheden nær Vejen er der opgravet et Skelet af et Menneske. (Jfr. Antiquar. Tidss., 1849—51, 50). — ³³⁾ Danske Atlas, VII, 1781, p. 305 f. — ³⁴⁾ Tagebuch Christian des Jüngerer, Fürst zu Anhalt, Leipzig 1858, 90. — ³⁵⁾ Johs. Meiers Kort over Aabenraa Amt hos Dankwerth; Nederländeren Ulrich v. Werdum, der 1674 rejser ad Oksevejen, omtaler ogsaa den stenlagte Vej ad Toldsted til, Historisk Tidsskrift, 4. R., VI, 332; ogsaa H. O. Scheel (Alm. Udkast af Krigens Skueplads etc., Kbh. 1785, 366) og Aug. Niemann (Handbuch der schlesw. holst. Landeskunde, Slesvig 1799, I, Afsnit 2, p. 62) omtaler den $\frac{1}{4}$ Mil lange Stendæmning, som iflg. sidstnævnte Forf. strakte sig lige til Toldsted. Paa S. Bruuns Kort (Rigsarkivets Kortsamling, Nr. 21) er den brolagte Vej betegnet som „Stadsrøgel Bjerg“. — ³⁶⁾ Om „Ollermersvold“ (Oldemorsvold) se H. P. Jørgensen i „Sønderjydske Aarbøger“, 1928, 132 ff. Om dets Opløsning i adskilte Vejspærringer, Wilhelm la Cour i „Sønderjydske Maanedsskrift“, VI Aarg. (1929), 49 ff. 65 ff. — ³⁷⁾ Johs. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, 1874, 146, 315 f. — ³⁸⁾ Se ovenfor under 36. Diget omtales bl. a. i „Danske Atlas“, VII, 1781, 305 f.; H. O. Scheel: Alm. Udkast af Krigens Skueplads, 1785, 366; Aug. Niemann: Handbuch der schlesw. holst. Landeskunde, 1799, I II, 62. — ³⁹⁾ Johs. Steenstrup: Studier etc. 315 f. — ⁴⁰⁾ Skattebog 1483, Falkenstjerne og Anna Hude: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden, 1895—99, 223 f.; L. Laursen: Kronens Skøder, I, 277 f. Om Fogderiets Tilliggende, Haderslevhus Lens Plovskat-Registre 1642 (Rigsarkivet); Nic. Jonge: Kongeriget Danmarks chorographiske Beskrivelse, Kbh. 1777, 849 f. — ⁴¹⁾ Danske Atlas, VII, 1781, 195 f.; Jfr. Thiele: Danmarks Folkesagn, I, 323 f. — ⁴²⁾ Sejdelin: Diplomatar. Flenborgense, II, 915. — ⁴³⁾ Under Forhandlingerne i Anledning af Skiftet efter Hertug Hans den Ældre i Flensborg 1582 tilbød Frederik II at afstaa Byen Bolderslev for Gods, som laa mere bekvemt for Haderslev Slot, dog saaledes at han maatte forbeholde sig en Gaard i Bolderslev af Hensyn til Ophold paa Rejserne. (Rigsarkivet. Gemeinschaftl. Archiv. Innländ. Registrant, 12. April 1582, fol. 382). — ⁴⁴⁾ R. A., Haderslev Amts Regnskaber. Udgifter 1595—96. — ⁴⁵⁾ Kancelliets Brevbøger, 20. Jan.

1598, p. 237; 1614, 1616, Suhms Nye Samlinger til den danske Historie, II, 93, 113; 1620, R. Nyerup: Magazin for Reiseiagttagelser, IV B., 1825, 489, 498, 503, Histor. Tidsskrift, 2. R., IV, 279, 296, 337; 1627, Danske Samlinger, 2. R., III, 379; 1635, Nyerups Magazin, IV, 556; 1639, Histor. Tidss., 2. R., IV, 285 f., 301. 1619 skriver Eske Brock: 5. Septb. „bedede jeg i Oldemoerstofft og siden til Boldersløff om Aftenen“. Den 6. til Haderslev (Danske Samlinger, 2. R., III, p. 211). I Rejseudgifterne for Silkeborg-Lensmanden Chr. Holck paa en Rejse til Segeberg: „Givet Bodfoged udi Bolderslev, som forskaffet mit Folk Bøndervogne, til Drikkepenge 1¹/₂ Mark“ (Edv. Egeberg: Silkeborg Slot, II, 1924, 68). En Drift Kvæg fra Holsten til Frederiksborg Slot skal overnatte i Bolderslev (Kancelliets Brevb. 20. Maj 1623, p. 597). — ⁴⁶) „Pauels-Krog in der Heide an der Herstrasse“, C. Dankwerth: Neue Landesbeschreibung etc., 1652, 95. — ⁴⁷) L. M. Wedels Indenlands Rejse, I, 1803, p. 83 f. — ⁴⁸) I. N. Schmidt: Slesvig Land og Folk, Aabenraa 1852, 196. — ⁴⁹) H. N. A. Jensen: Versuch einer kirchl. Statistik des Herzogthums Schleswig, Flensb. 1841, p. 1438 ff.; do., 1695; M. Mackeprang i „Aarbøger for nordisk Oldk. og Hist.“, 1907, 55 f.; Dronn. Margrethes Brev 1411, Kirkehistoriske Samlinger, 3. R., III, 378. Om Alfarvejens Tiggere i 18. Aarh., P. H. Moos: Fatigblokken i Klipleve Kirke, „Sønderjydske Maanedsskrift“, 2. Aarg., 1925—26, 89 f. — ⁵⁰) Fr. Olsen: Postvæsenet i Danmark, 1711—1808, 1903, 163. Tidligere havde man brugt Hærvejen fra Immervad som Postroute med Udvekslingstation for Aabenraa Posthus i Toldsted, do. 90; jfr. 166, 169, 260. — ⁵¹) Aug. Niemann: Handbuch der schlesw. holst. Landeskunde, I, Slesvig 1799, 37. — ⁵²) H. N. A. Jensen: Versuch einer kirchl. Statistik etc., Flensb. 1841, 903. — ⁵³) L. M. Wedels Indenl. Rejse i Aarene 1799, 1800, 1801, I B., 1803, p. 83 f. — ⁵⁴) Hennings: Iagttagelser paa en indenlandsk Rejse 1786, Maanedsskriftet „Minerva“, 2. Aarg., 1786, p. 252. — ⁵⁵) Ved Kloakudgravn., 1905, i Slotsgade i Varde fandtes 3—4 Fod under nuværende Niveau en gammel, lyngbelagt Vejbane med en sentgotisk Dolk (Nationalmuseets 2. Afd., Inv. Nr. D. 5885, samt Meddelelse til Museet fra Landinspektør R. Jensen, Varde, 4/10 1905). — ⁵⁶) „Ellers er i Gelaa ved Landevejen et Krohus, hvorved for nogle Aar siden er anlagt en Broe over den der forbifydende Aae“ (Danske Atlas, VII, 1781, p. 312). En paa

Broen anbragt Sten bærer Aarstallet 1779, muligvis Opførelsesaaret. Vadestedet er fredlyst 1926 (jfr. „Heimdal“, $\frac{4}{10}$ 1926). — ⁵⁷⁾ H. N. A. Jensen anf. St., 903; I. N. Schmidt: Slesvig, Land og Folk, 1852, 258. Kroen nedbrødes i 1880'erne. — ⁵⁸⁾ 1566 fik Nis Slaickier Livsbrev paa Bov Kro mod at svare Afgift til Flensborg Slot, gøre Lensmanden dér Regnskab for al den Told, han oppebærer, og skaffe de Rejsende Underhold og Hestefoder til rimelig Pris (Kancelliets Brevbøger, 17. Juli 1566, p. 69 f.). Blandt Lenets Indtægter 1587 anføres: af Kromanden i Bov af Kroen 1 Mark 8 Skill. (R. A. Flensborg Amts Regnskaber 1587). Tolden ved Bov Kirke angives 1544 at være ca. 80 Mark aarlig (Sejdelin: Diplomat. Flensb., II, 343; Falkenstjerne og A. Hude: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger etc., 1895—99, p. 7). 1587 angives den som 53 Mark 12 Skill. (R. A. Flensborg Amts Regnskab 1587). 1567 rejste nogle Købmænd gennem Bov uden at svare Told af deres Heste, i hvilken Anledn. Kongen spørger Lensmanden Bertram v. Anefeldt, om Tolden skal betales enten i Bov eller Flensborg eller begge Steder. Da det af Svaret fremgik, at det beroede paa Købmændene selv, om de foretrak at fortolde i Bov eller Flensborg, skulde der ikke gøres Strafansvar gældende mod de omtalte Købmænd (R. A. Inlånd. Registrant, 3. Marts 1567, fol. 236 f.; 12. Marts 1567, fol. 304). Tolden ophævedes ved Forordn. af 8. Dec. 1790 (jfr. Niemann anf. St., I II, p. 414).

Syvende Dagsrejse.

¹⁾ Museums Nr. D. 751, Nationalmuseets 2. Afdeling. Sikker Angivelse af Fundstedet skylder jeg Karsten Gregersen i Frøslev. — ²⁾ Fr. Olsen: Postvæsenet i Danmark 1711—1808, 1903, p. 63. — ³⁾ A. Oppermann: Skovfyr i Midt- og Vestjylland (Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark, VI, 1922), p. 204; H. N. A. Jensen: Versuch einer kirchl. Statistik etc., 1841, 893. — ⁴⁾ Danske Atlas, VII, 1781, 400. Om Christian IV's Besøg her, Nyerup: Magazin for Rejse-lagttagelser, IV B., 1825, p. 490, 519. 5. Septb. 1619 bedede Eske Brock i Oldemorstoft (Danske Samlinger, 2. R., III, 211). — ⁵⁾ Sejdelin: Diplomat. Flensborgense, I, 308. — ⁶⁾ Nyrop: Danmarks Gilde- og Laugsskraaer fra Middelalderen, I, 130. — ⁷⁾ 23. Juni 1582 befaler

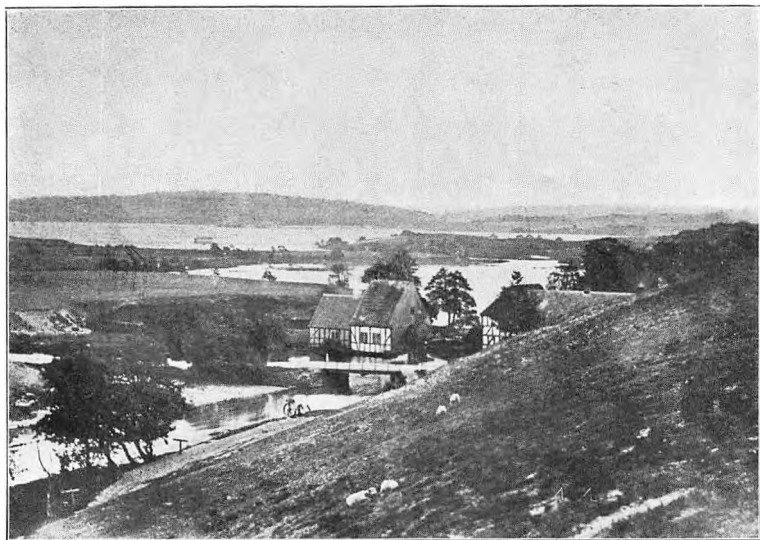
Kongen Peter Rantzau, Lensmand paa Flensborghus, at da det nu er tørt Vejr skal han forandre Vejen, som fra Aabenraa eller Toldsted gaar til Flensborg, saaledes at Kongen ikke behøver at drage ned gennem Byen til Flensborg Slot, men kan komme dertil bag om Staden med Heste og Vogne. Paa samme Maade ønsker han Forandring af den Vej, som fører til Slesvig, saaledes at man ogsaa her kan komme bag om Flensborg og undgaa at drage ind gennem den („also wollen wir es auch gleichen gestalt mit dem Wege, so nach Schleswig gehet, gehalten haben, das derselbige also gefertigt werde, damit wir in ein- und auszuge nicht durch die Stadt, sonder hinder umb von unserm Schloss Flensburg kommen kondten“). Samtidig skulde der gøres Slagbomme, saa ingen andre end Kongen og hans Følge kunde benytte denne Vej. Brev af ²³/₆ 1582 (R. A. Inländische Registrant, fol. 436 f.). — ⁸) C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536, III B., II Afdel., 1867, p. 376 f. — ⁹) C. F. Allen: Breve og Aktstykker til Oplysn. af Christjern den Andens og Frederik den Førstes Historie, I, 1854, p. 45 f.; Flensborg Borgmester og Raads Brev om Hjælp af Frygt for, at Hertugen, som nu er i Jylland, skal angribe og storme Byen, dat. ¹⁹/₃ 1523 (do., p. 54). — ¹⁰) Bilskov Kro nævnes 1587 i Flensborghus Lensregnskab, Rigsarkivet. — ¹¹) H. O. Scheel: Alm. Udkast af Krigens Skueplads etc., Kbh. 1785, p. 324. — ¹²) Flensborghus Lens Regnskaber 1587 (Rigsarkivet). — ¹³) H. N. A. Jensen, anf. St., p. 943 ff. — ¹⁴) Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udg. af Will. Christensen, 1904, p. 68. — ¹⁵) C. C. Lorenzen: Hist. top. Meddel. om Gottorp Slot, Aalborg 1875, 1ff. — ¹⁶) Fra Arkiv og Museum, III, 10. — ¹⁷) Sophus Müller og Carl Neergaard: Danevirke. Nordiske Fortidsminder, I, 1890—1903, 290; Vilh. la Cour: Danevirke og Kampene paa vor Sydgrænse, 1917, 212. — ¹⁸) Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer, 1927, 17 ff. — ¹⁹) Slesvigs gl. Stadsret, Art. 75; yngre Stadsret, Art. 87. — ²⁰) Vilh. la Cour, anf. St., 44 f.; Sophus Müller og Carl Neergaard, anf. St., 213. — ²¹) Vilh. la Cour, 247. — ²²) Aug. Sach: Das Herzogthum Schleswig, I, 1896, 52. Ove Juul bedede 1639 i „Dannewerck“, „et Wertshus, hører Fyrsten af Holsten til“ (Histor. Tidss., 3, III, 490); ligesaa 1647 (do., 501, jfr. 538); 1621 passerer Chr. Holck Danevirke og Stenderup Kroer (Edv. Egeberg: Silkeborg Slot, II, 1924, 69); 1679 logerer Christian V

i „Daneverk“ (E. Marquard: Kgl. Kammerregnskaber etc., 1918, 206). 1651 oppebar Gottorp Amt af Mejeriet og Kroen i Store Danevirke 226 Rdr. 32 Sk. (Ludv. Andresen u. Walter Stephan: Beiträge zur Gesch. der Gottorfer Hof- u. Staatsverwaltung 1544—1659, Quellen u. Forschungen, XIV, I, 1928, p. 36). — ²³) Hinsides Ejderen gaar Pilegrimsvejen over Itzehoe til Stade. Her grener den sig i 2 Linjer, den ene over Verden, Minden, Paderborn, Mainz, den anden over Hannover, Hildesheim, Gandersheim, Mainz. Fra Mainz følger Routen Rhinen. (Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1913, 51—105). Disse Pilegrimsveje falder delvis sammen med de ældgamle tyske Hærveje, „Hesseweg“ og „Hellweg“ (se herom K. Kretschmer: Histor. Geogr. von Mitteleuropa, 1904, 401 ff.; Mooyer: Die alte Heerstrasse von Minden nach Stade, Archiv des hist. Vereins für Niedersachsen, Jahrg. 1846, p. 346—56; om Nedersachsens Veje, Herman Schmidt i „Zeitschrift d. histor. Vereins für Niedersachsen“, 1896, 443—518, især S. 450, 465; om Lybæks Handelsveje op gennem Holsten og Syd-slesvig, F. Bruns i „Hansische Geschichtsblätter“, 1896, 44 f.).

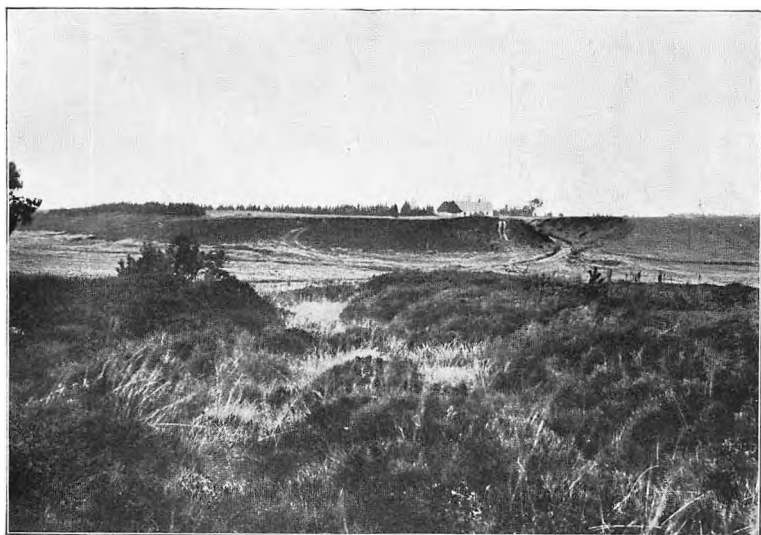
PLANCHER

Undervejs mod det store Vandskel. Syd for Hundshoved. Hulveje i Baggrunden. Se Side 69.

Passet ved Non Mølle og Hald Sø. Efter Fot. fra 1870erne. Se Side 40 f.

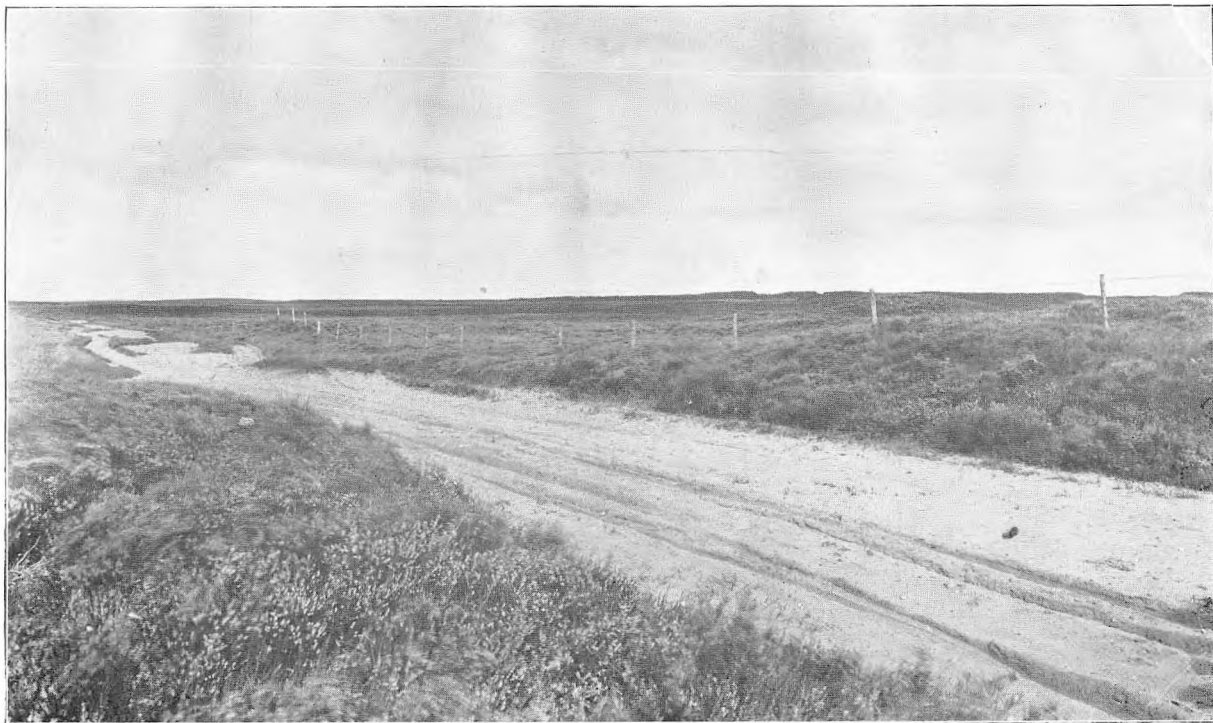
Det gamle Vadested over Haller Aa. Se Side 46 f.

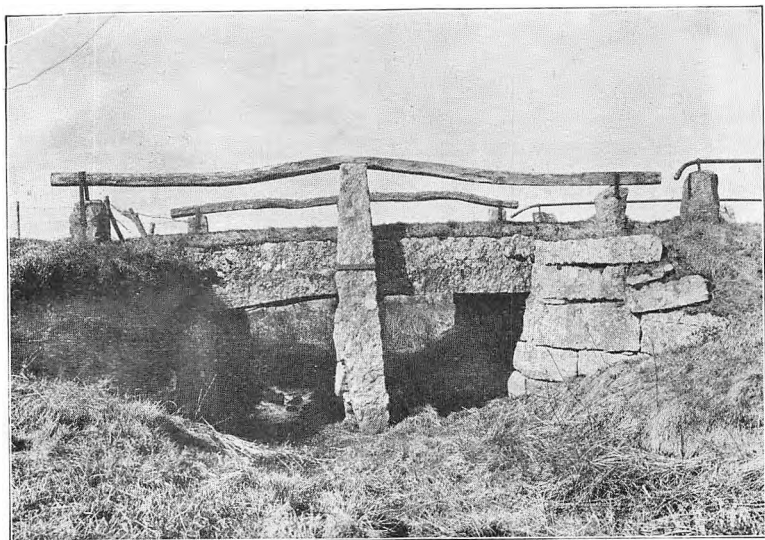
Over Skjernaens Kilder paa det store Vandskel ved Øster Nykirke. Se Side 69.

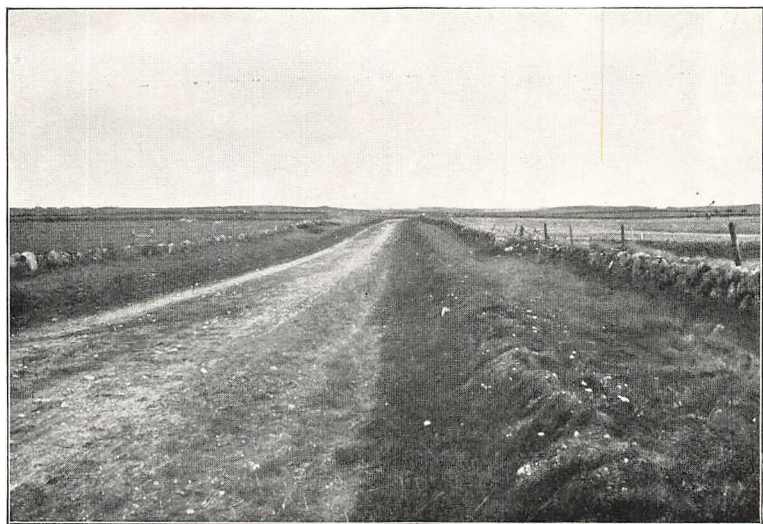
Hærvejen over Randbøl Hede. Se Side 92 f.

Over Randbøl Hede. Se Side 92 f.

Immervad Bro. Se Side 125.

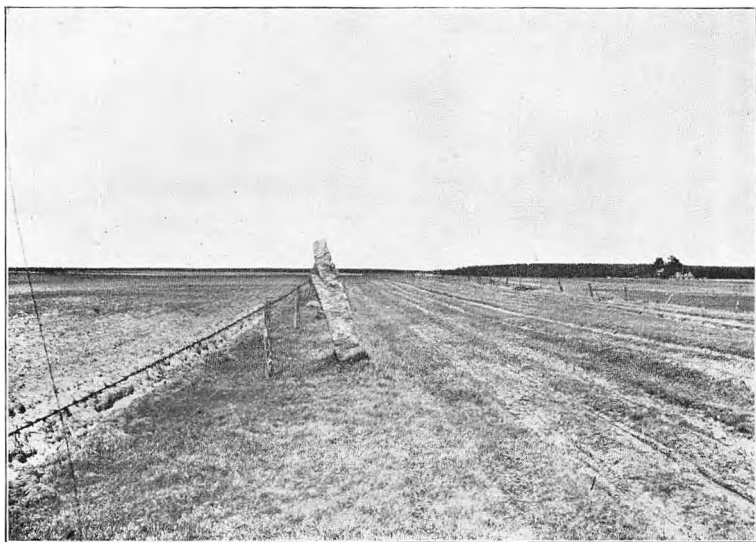
Hærvejen gennem Øster Løgum Sogn. Se Side 129.

Broen ved Povls Kro. Se Side 145.

Gejlaa Bro. Se Side 149.

Afvisersten mellem Bov og Bommerlund. Se Side 148.

Syd for Bommerlund. Se Side 148.